

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ**

**ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ**

ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

**ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΥ ΒΙΟΥ
ΣΤΟ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ**

Διπλωματική Εργασία

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

Πίνακας Περιεχομένων

Κεφάλαιο 1: Σκοπός και προσέγγιση εργασίας	2
Εισαγωγή.....	3
Κεφάλαιο 2: Τα Ερωτικά Μυθιστορήματα	5
2.1 Εισαγωγή	5
2.2 Καλλίμαχος και Χρυσορρόη	7
2.3 Βέλθανδρος και Χρυσάντζα.....	10
2.4 Ιμπέριος και Μαργαρώνα	13
2.5 Φλώριος και Πλατζιαφλώρα	17
2.6 Διήγησις του Αχιλλέως.	20
Κεφάλαιο 3: Θέματα καθημερινού βίου στο ιπποτικό μυθιστόρημα	23
3.1 Μετακινήσεις	23
3.2 Ενδυμασία-Καλλωπισμός	29
3.4 Διατροφή	48
3.5 Ψυχαγωγία	57
Κεφάλαιο 4: Συμπεράσματα	71
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	74

Κεφάλαιο 1

Σκοπός και προσέγγιση εργασίας

Σκοπός της εργασίας είναι να αναδειχθούν πλευρές της καθημερινής ζωής στο Βυζάντιο κατά την ύστερη περίοδο, μέσα από τη μελέτη των ερωτικών μυθιστορημάτων, όπως αυτά διαμορφώθηκαν κάτω από την επίδραση του δυτικού κόσμου μετά τις Σταυροφορίες. Αν και το κυρίαρχο στοιχείο σε αυτές τις μυθιστορίες είναι ο έρωτας, η έρευνα είναι κυρίως στραμμένη σε θέματα, όπως η εξέλιξη της δημόδους ελληνικής γλώσσας και η διαμόρφωση λογοτεχνικών μοτίβων και θεμάτων, αξίζει να παρατηρήσει κανείς και ζητήματα που αφορούν στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αυτής της περιόδου λειτουργούσαν στην καθημερινότητά τους, τις συνήθειες τους, την ενδυμασία, τη διατροφή, τον τρόπο που επικοινωνούσαν, ταξίδευαν και ψυχαγωγούνταν. Αυτή την πλευρά προσπαθεί να προσεγγίσει η παρούσα μελέτη.

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η υπόθεση των έργων: *Καλλίμαχος και Χρυσορρόη, Βέλθανδρος και Χρυσάντζα, Φλώριος και Πλάτζια Φλώρα, Ιμπέριος και Μαργαρώνα, Διήγησις του Αχιλλέως*.

Στο δεύτερο μέρος αναλύονται και παρουσιάζονται συγκριτικά τα θέματα του καθημερινού βίου, με χωρία από τα έργα αυτά και σε συνδυασμό με τη σχετική βιβλιογραφία.

Εισαγωγή

Ο 13^{ος} αιώνας αρχίζει με ένα δραματικό για τη βυζαντινή ιστορία γεγονός. Στο διάστημα της δυναστείας των Αγγέλων, η Σταυροφορία παρεκκλίνει από την πορεία της, εκμεταλλεύεται τα ανταλλάγματα που προσφέρει ο Αλέξιος Άγγελος για τη βοήθεια των Σταυροφόρων στην αποκατάσταση του πατέρα του στον θρόνο, με αποτέλεσμα το 1204 οι Φράγκοι σταυροφόροι να μπουκωθούν κατακτητές στην Κωνσταντινούπολη στην οποία θα παραμείνουν μέχρι το 1261, όταν ο αυτοκράτορας Μιχαήλ μπήκε στην Πόλη και εγκαθίδρυσε τη δυναστεία των Παλαιολόγων, τη μακροβιότερη στη βυζαντινή ιστορία¹. Τα κρατίδια όμως που ίδρυσαν και τα πριγκιπάτα θα διατηρηθούν μέχρι τη δεύτερη άλωση της Πόλης το 1453 και περισσότερο. Στο διάστημα αυτό οι κατακτητές συγκρούστηκαν βίαια με τον ντόπιο πληθυσμό και ιδιαίτερα μετά το 1261. Οι περιοχές που κατακτήθηκαν οργανώθηκαν φυσικά με τον δυτικό φεουδαρχικό τρόπο και παρά τις συγκρούσεις οι δυο πολιτισμοί ήλθαν και σε ειρηνική επαφή και σε εξαιρετικά γόνιμες πολιτιστικές ανταλλαγές. Η Δύση τον 13^ο αιώνα βρίσκονταν σε άνοδο και ακμή, ενώ ο πολιτισμός της ήταν νεότερος και πιο σφριγηλός σε αντίθεση με το Βυζάντιο που κρατούσε την αίγλη του, αλλά είχε περάσει το μεσουράνημά του. Είδη της λόγιας βυζαντινής λογοτεχνίας εξακολουθούν να καλλιεργούνται, αλλά το ξεκίνημα της δημόδους λογοτεχνίας, που άρχισε να διαμορφώνεται τον 12^ο αιώνα στην αυτοκρατορική αυλή, δεν θα έχει την ίδια δυναμική συνέχεια. Έχει υποστηριχθεί ότι η δημόδης γλώσσα δεν επανεμφανίζεται στο λογοτεχνικό προσκήνιο πριν τις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Στον 13^ο αιώνα βέβαια έχουμε το μοναδικό χειρόγραφο των Στίχων του Μιχαήλ Γλυκά, το παλαιότερο του Σπανέα, καθώς και το χειρόγραφο της Grottaferrata του Διγενή, περίπου το 1300. Επιπλέον έχουμε το γραμματολογικό είδος της μυθιστορίας στη δημόδη έργα που αναφέρονται ως έμμετρες μυθιστορίες². Υποστηρίχθηκε ότι δυο από τα πρωτότυπα γράφτηκαν στο διάστημα αυτό:

---

1 G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*. Μετάφρ. Ι. Παναγόπουλος, Αθήνα 1981, Γ', σ. 86-115.

2 Τίνα.Λεντάρη, *Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα*, Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι, Πατάκης, Αθήνα 2013, 335-336

*Λίβιστρος και Ροδάμνη και Βέλθανδρος και Χρυσάντζα*³. Ωστόσο και για τα δυο έχει προταθεί και άλλη χρονολόγηση τον 14^ο αιώνα. Ο 14ος αιώνας βρίσκει τη βυζαντινή αυτοκρατορία σε αποσύνθεση. Πολλά εδάφη της βρίσκονται στην κατοχή των Φράγκων και των Βενετών ή αποτελούν αυτόνομα κρατίδια τα οποία ανήκουν στη δυναστεία των Αγγέλων. Στον θρόνο βρίσκεται ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος και αν η εποχή των Παλαιολόγων διακρίθηκε για την άνθηση των επιστημών και των γραμμάτων, αυτό οφείλεται στο έργο του⁴. Στην περίοδο αυτή γράφεται το έργο «*Καλλίμαχος και Χρυσορρόη*».

Στην έμμετρη μυθιστορία ανήκει και ο *Πόλεμος της Τρωάδος*. Στον αιώνα αυτόν ανήκει η Διήγησις του Πωρικολόγου, ένα σύντομο πεζό σατυρικό κείμενο. Στο τέλος του αιώνα εμφανίζεται μια ακόμη μυθιστορία, η *Ιστορία του Βελισαρίου*, όπως και ένα μυθιστόρημα για τον Μέγα Αλέξανδρο.

Στα τέλη του 14^{ου} και στις αρχές του 15^{ου} αιώνα στην κατηγορία των έμμετρων ερωτικών μυθιστοριών τοποθετείται ο «*Φλώριος και Πλάτζια Φλώρα*». Πρωτότυπο έργο της περιόδου είναι η «*Διήγησις του Αχιλλέως*» ή *Αχιλλήϊδα*. Στο πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα έχουμε το μυθιστόρημα «*Ιμπερίος και Μαργαρώνα*», το πιο όψιμο από τα ερωτικά μυθιστορήματα.

---

3 Π. Αγαπητός, «Η χρονολογική ακολουθία των μυθιστορημάτων Καλλίμαχος, Βέλθανδρος και Λίβιστρος», στον τ. Ν.Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά του δεύτερου διεθνούς συνεδρίου Neograeca Medii Aevi, Βενετία 1991*, Βενετία 1993, Β, 97-134

4 G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*. Μετάφρ, Ι. Παναγόπουλος, Αθήνα 1981, Γ', 167-168

Κεφάλαιο 2: Τα Ερωτικά Μυθιστορήματα

2.1 Εισαγωγή

Η έντονη δυτική επιρροή αποτυπώνεται και στα λογοτεχνικά κείμενα της περιόδου από τον 13^ο έως τον 15^ο αιώνα και ειδικότερα στα ερωτικά μυθιστορήματα στα οποία αφηγείται η ιστορία ενός ζευγαριού, το οποίο χωρίζει και περνά πολλές περιπέτειες μέχρι να ξαναβρεθεί και να βρει την ευτυχία.

Το ίδιο ισχυρά είναι και τα στοιχεία της Ανατολής, του παραμυθιού, του μαγικού, αλλά και του υπερφυσικού: δράκοι, μαγικά δαχτυλίδια αλλά και μαγεμένα παλάτια. Τα μυθιστορήματα αυτά εκφράζουν μια πιο ρομαντική και λυρική στροφή του νέου ελληνισμού. Οι επικές αναμετρήσεις έδωσαν τη θέση τους στη φαντασία και στην αφηγηματική περιγραφή. Το ερωτικό στοιχείο, η ερωτική μελαγχολία, η αισθησιακή ολοκλήρωση, είναι κυρίαρχα. Πρόκειται για έναν κόσμο γοητευτικό παρόμοιο με αυτόν του γαλλικού «roman Courtois».⁵

Ένα ακόμη στοιχείο που χαρακτηρίζει τα μυθιστορήματα αυτά, είναι η επίδραση της λόγιας βυζαντινής παράδοσης. Ακόμα κι αν έγραφαν στη δημόδη γλώσσα της εποχής, ακόμα κι αν επηρεάζονταν από τα έργα της δυτικής ιπποσύνης, διατηρούν τις εκτενείς ρητορικές περιγραφές. Συναντούμε εξαντλητικές περιγραφές κήπων, προσώπων, κάστρων κ.α. Πάντως, εκείνο που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι το υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίζονται και συγχωνεύονται δημιουργικά όλες οι επιδράσεις είναι το νεοελληνικό στοιχείο, δηλαδή το αυθεντικό, δημοτικό, λαϊκό αίσθημα.⁶

---

5 Μ. Ι. Μανούσακας «Les romans byzantins de chevalerie et l'état present des etudes les concernant», *REB* 10 (1952) 70-83.

6 Α. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1985, 36-37.

Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι δεν κατέχουμε όλα τα ιπποτικά μυθιστορήματα που έγραψαν οι Έλληνες συγγραφείς. Το γεγονός αυτό καθιστά δύσκολη την αναζήτηση των μεταβατικών σταθμών που λογικά θα υπήρξαν ανάμεσα στο λόγο μυθιστόρημα της εποχής των Κομνηνών και το λαϊκότερο της εποχής των Παλαιολόγων το οποίο μπορεί να συνδέεται με το φραγκικό μεσαιωνικό μυθιστόρημα, αλλά δεν έχει κόψει τους δεσμούς του ούτε με αυτό του 12^{ου} αιώνα, ούτε με το μυθιστόρημα της «δευτέρας σοφιστικής».

2.2 Καλλίμαχος και Χρυσορρόη ⁷

Χρονολόγηση του έργου

Πρόκειται για ένα έργο 2607 στίχων σε δεκαπεντασύλλαβο που χρονολογείται στις αρχές του 16^{ου} αιώνα και συναντάται σε έναν μεταγενέστερο κώδικα, Scaliger 55 της Βιβλιοθήκης του Leiden (φφ. 1-57^v) που είναι πιθανό να έχει αντιγραφεί στην Κρήτη⁸. Αν και ο συγγραφέας του έργου αυτού είναι ανώνυμος, ταυτίστηκε με ένα μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας πρώτου εξαδέλφου του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Παλαιολόγου, τον πρίγκηπα Ανδρόνικο Κομνηνό, ο οποίος είχε γράψει μόνο κάποια κείμενα θεολογικού περιεχομένου⁹. Ο λόγιος αυλικός ποιητής, ο Μανουήλ Φίλης, στην εποχή του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου έγραψε σε βυζαντινούς προσωδιακούς ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους και σε λόγια γλώσσα, ένα πολύστιχο ποίημα βασισμένο σε ένα έμμετρο μυθιστόρημα του πρίγκηπα Ανδρόνικου Κομνηνού, η υπόθεση του οποίου σχεδόν ταυτίζεται με την υπόθεση του Καλλίμαχου και της Χρυσορρόης, οδήγησε στην ταύτιση του Ανδρόνικου με τον συγγραφέα του ερωτικού μυθιστορήματος και ταυτόχρονα στη χρονολόγησή του στις αρχές του 14^{ου} εποχή της βασιλείας του Ανδρόνικου Β' (1283-1328)

Η υπόθεση του έργου ¹⁰

Ένας μεγάλος βασιλιάς, του οποίου το όνομα δεν δίνεται, είχε τρεις γιούς: τον Νικοκλή, τον Ξάνθιππο και τον Καλλίμαχο που ήταν και ο μικρότερος. Μη μπορώντας να αποφασίσει σε ποιον από τους γιούς του θα αφήσει τον θρόνο του, αφού αγαπούσε εξίσου και τους τρεις, αποφάσισε να τους βάλει σε κάποιες δοκιμασίες, ώστε να συνεχίσει

---

⁷ Για το κείμενο βλ. Beck, *Ιστορία*, 191-195, Beaton, *Μυθιστορία*, 141-142, 149-150, 159-161.

⁸ Βλ. την περιγραφή του χειρογράφου από τον Πολέμη, *Καλλίμαχος*, 21.

⁹ B. Knöss, «Qui est l' auteur de Callimaque et Chrysorrhoe?», *Ελληνικά* 17 (1962) 274-295.

¹¹ Beaton, *Μυθιστορία*, 141-142.

¹⁰ Βλ και Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 19-22, Beck, *Ιστορία*, 191-193, Beaton, *Μυθιστορία*, 141- 142.

τη βασιλεία του ο ικανότερος. Τα παιδιά αποδέχτηκαν την πρόκληση και συνοδευόμενοι από μεγάλο στράτευμα ξεκινούν το ταξίδι. Όταν έφτασαν σε ένα πανύψηλο και δύσβατο βουνό, τα δυο μεγαλύτερα αδέλφια απογοητεύτηκαν αλλά τελικά συμφώνησαν με την πρόταση του μικρότερου να επιχειρήσουν την ανάβαση, αφήνοντας το στράτευμα. Η προσπάθειά τους στέφθηκε με επιτυχία, όταν όμως βρέθηκαν αργότερα μπροστά σε ένα χρυσό κάστρο του οποίου τις πόρτες φυλούσαν φίδια επικίνδυνα, οι δυο μεγάλοι αδελφοί δέιλιασαν γιατί κατάλαβαν πως επρόκειτο για κάστρο δράκου και έφυγαν, εγκαταλείποντας τον μικρότερο αδελφό. Ο Καλλίμαχος κατάφερε να περάσει μέσα στο κάστρο χωρίς να γίνει αντιληπτός και να βρεθεί έκπληκτος μπροστά σε ένα θαυμαστό κήπο και ένα πολυτελές λουτρό, ενώ μπαίνοντας στο εσωτερικό, έμεινε έκθαμβος από την λαμπρότητα ενός στρωμένου τραπεζιού. Ωστόσο στο κάστρο δεν υπήρχε κανείς εκτός από μια πεντάμορφη παρθένα τη Χρυσορρόη, κρεμασμένη από τα μαλλιά, η οποία τον προέτρεψε να κρυφτεί για να μην τον βρει ο δράκος. Όταν ο δράκος επέστρεψε, βασάνισε την κοπέλα και αφού της έδωσε λίγο ψωμί και νερό, έφαγε, ήπια και αποκοιμήθηκε σε ένα μικρό κρεβάτι. Ο Καλλίμαχος τότε σκότωσε τον δράκο με το σπαθί του και τον έκαψε. Στη συνέχεια ελευθέρωσε την κοπέλα και αφού της αποκάλυψε ποιος ήταν ζήτησε να μάθει την ιστορία της. Η Χρυσορρόη τότε του είπε πως κατάγονταν από γενιά βασιλική και οι γονείς της την πάντρεψαν χωρίς τη θέλησή της με τον δράκο από φόβο. Εκείνος όμως αφού έφαγε τους γονείς της αλλά και όλους τους κατοίκους της χώρας την πήρε μαζί του και την φυλάκισε στο κάστρο του. Παρόλα αυτά διατήρησε την αγνότητά της. Οι δυο νέοι ερωτεύονται και ακολουθούν διαδοχικές ερωτικές περιπτώξεις για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα εντός και εκτός του κάστρου-σε ένα νησάκι-μέχρι τη μέρα που ένας περιπλανώμενος βασιλιάς με τη συνοδεία του περνώντας από εκεί είδε τη Χρυσορρόη και την ερωτεύθηκε παράφορα παρόλο που είδε μαζί της και τον Καλλίμαχο. Γύρισε στον τόπο του και ετοίμασε στρατό όπως του είπαν να κάνει οι σύμβουλοί του για να επιτεθεί στο κάστρο. Αρρώστησε όμως και ο στρατός του δεν μπόρεσε να κυριεύσει το κάστρο χωρίς αυτόν. Τη λύση του πρόσφερε μια γριά μάγισσα, η οποία έφτιαξε ένα μήλο μαγικό, που αν το πλησίαζε κανείς στο στήθος πέθαινε και όταν το πλησίαζε στη μύτη επανέρχονταν στη ζωή. Πήγε στη συνέχεια στο κάστρο με τον βασιλιά και ζήτησε να μην πλησιάσει κανείς σε αυτό παρά μόνο όταν αυτή θα σφύριζε. Όταν ξαφνικά εμφανίζεται ένας άλλος δράκος, παρά τα παρακάλια της Χρυσορρόης, ο Καλλίμαχος βγαίνει από το κάστρο για να τον αντιμετωπίσει. Τον βρίσκει έτοιμο να φάει μια γριά, στρέφεται όμως εναντίον του και τότε ο Καλλίμαχος τον αποκεφαλίζει. Η γριά μάγισσα

δίνει στον Καλλίμαχο το μήλο για να τον ευχαριστήσει κι εκείνος το κρύβει στο στήθος του και πεθαίνει. Έτσι τον βρίσκει η Χρυσορρόη που έρχεται για να του πλύνει τα αίματα. Η γριά τότε σφυρίζει, εμφανίζεται ο βασιλιάς και παίρνει την κόρη στη χώρα του. Σε όνειρο τα δυο αδέλφια του Καλλίμαχου, βλέπουν μια μαυροφορεμένη γυναίκα που τους ενημερώνει για την τύχη του αδελφού τους. Πηγαίνουν τότε στο κάστρο και τον ανασταίνουν με τη βοήθεια του μήλου. Ο Καλλίμαχος φεύγει για να βρει την αγαπημένη του. Μετά από καιρό βρίσκει έναν μαυροντυμένο χωρικό που τον πληροφορεί ότι όλοι οι υπήκοοι είναι μαυροφορεμένοι και νηστεύουν σύμφωνα με διαταγή της γυναίκας του βασιλιά, μιας κόρης δράκου. Υποψιασμένος ο Καλλίμαχος ότι πρόκειται για τη Χρυσορρόη, πηγαίνει στο παλάτι ως βοηθός του κηπουρού και αναλαμβάνει και την ευθύνη να πηγαίνει νερό στη βασίλισσα. Ο Καλλίμαχος βρίσκει την Χρυσορρόη στον κήπο του παλατιού βυθισμένη στη θλίψη. Όταν εκείνη του ζητά να της φέρει λουλούδια, έρχονται κοντά, γίνεται η αναγνώριση και η κόρη διατάζει να της φτιάξουν ένα κιόσκι με παραπετάσματα δήθεν για να απομονωθεί. Εκεί συναντά τα βράδια τον Καλλίμαχο και χαίρονται τον έρωτά τους. Όσο γίνονται αυτά ο βασιλιάς λείπει στον πόλεμο. Η υπηρέτρια όμως της Χρυσορρόης την υποπτεύεται και ένα βράδυ με τη βοήθεια τριών ευνούχων του παλατιού την συλλαμβάνει με τον Καλλίμαχο. Ειδοποιείται ο βασιλιάς, η Χρυσορρόη απομονώνεται και ο Καλλίμαχος φυλακίζεται. Στη δίκη των εραστών που ακολουθεί, η Χρυσορρόη με εξαιρετικό θάρρος απολογείται και αποδεικνύει στον βασιλιά πως ο Καλλίμαχος είναι ο νόμιμος σύζυγός της. Ο Καλλίμαχος με τη σειρά του αφηγείται την ιστορία μέχρι τη νεκρανάστασή του. Μετά την αποκάλυψη της αλήθειας, η γριά μάγισσα τιμωρείται με θάνατο στην πυρά, ενώ το ζευγάρι αφήνεται ελεύθερο. Οι δυο νέοι επιστρέφουν στο κάστρο του δράκου για να ζήσουν μόνοι τους εκεί.

2.3 Βέλθανδρος και Χρυσάντζα ¹¹

Η Χρονολόγηση του Έργου

Πρόκειται για ένα έργο 1348 ανομοιοκατάληκτων στίχων που βρέθηκε σε χειρόγραφο του 16^{ου} αιώνα¹² στον κώδικα Par. gr.2009, φφ 1-40. Βέβαια για τη χρονολόγησή του διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Ο Ch. Gidel ισχυρίστηκε ότι εξαιτίας της απλότητας στη διήγηση, ο Βέλθανδρος γράφτηκε πριν από τον *Λίβιστρο*. Ο Σπ. Λάμπρος θεώρησε ότι γράφτηκε πολύ αργότερα από τον *Λίβιστρο* και τον *Καλλίμαχο*. Ο Κ. Κρουμπάχερ τοποθετεί την αρχική μορφή του έργου στον 13ο αιώνα. Τέλος ο D. Hesselning πιστεύει ότι γράφτηκε στα τέλη του 13^{ου} αιώνα ¹³, γιατί θεματικά και ειδολογικά είναι πιο κοντά στον *Καλλίμαχο* και *Λίβιστρο*, έργα της πρώιμης παλαιολόγειας περιόδου, άρα και χρονολογικά πλησιέστερα. Η παρουσία δυτικών στοιχείων, ενισχύει την υπόθεση για τη δυτική καταγωγή του έργου και συνδέει το μυθιστόρημα με τον Γεώργιο Λιμενίτη/Γεωργιλά, που έζησε στη Ρόδο στο τέλος της κυριαρχίας των Ιωαννιτών ιπποτών¹⁴. Σύμφωνα με τα παραπάνω το έργο χρονολογείται μετά τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, στην αρχική του τουλάχιστον μορφή ¹⁵. Η πρόσφατη έρευνα στον κώδικα Par. gr. του 2009 έδειξε ότι παραδίδεται μια διασκευή με περικοπές του αρχικού κειμένου, ως αποτέλεσμα επεξεργασίας του από τον Ρόδιο ποιητή.¹⁶

---

11 Για το κείμενο βλ Beck, *Ιστορία*, 195-197, Beaton, *Μυθιστορία*, 142,161-167

12 Βλ την περιγραφή του χειρογράφου από τον Πολέμη, *Βέλθανδρος*, 18-34.

13 Beck, *Ιστορία*, 197.

14 Οι παλαιότερες απόψεις για τη χρονολόγηση του μυθιστορήματος συνοψίζονται από τον Κριαρά, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 95-96.

15 Για τον ποιητή βλ G. S. Henrich, *Εμμανουήλ / Μανόλης Λιμενίτης. Το Θανατικόν της Ρόδου*, Θεσσαλονίκη 2015, 30-33.

16 Πολέμης, *Βέλθανδρος*, 48

*Η υπόθεση του έργου*¹⁷

Ο βασιλιάς μετά από παρότρυνση του Φίλαρμου, έστειλε είκοσι τέσσερις στρατιώτες να τον βρουν και να τον φέρουν πίσω, έστω και με τη βία. Αυτοί γύρισαν άπρακτοι γιατί βρήκαν σθεναρή αντίσταση από τον Βέλθανδρο, ο οποίος μάλιστα σκότωσε με ένα σιδερένιο ρόπαλο τους δέκα από αυτούς. Περιπλανήθηκε το επόμενο διάστημα στις χώρες της Ανατολής, όπου συχνά αντιμετώπισε ληστές που του επιτίθονταν και έφτασε στα σύνορα της Τουρκίας.

Συνάντησε ένα ποτάμι μέσα στο οποίο είδε ένα αστέρι. Θέλοντας να μάθει από που πηγάζει, έφτασε στο Ερωτόκαστρο. Στην πόρτα του κάστρου υπήρχε μια επιγραφή που έλεγε ότι όποιος περάσει την πύλη χωρίς να έχει ερωτευθεί, τα βέλη των Ερώτων θα τον κάνουν «μυριοχλιοκατάδαρτον». Ο Βέλθανδρος μετά από μικρό δισταγμό άφησε τους συντρόφους του και μπήκε στο κάστρο. Το κάστρο ήταν αξιοθαύμαστο και ο ποιητής τα περιγράφει αναλυτικά. Ανάμεσα σε αυτά είδε και ένα παγώνι από τα μάτια του οποίου έρρεε το ποτάμι με το αστέρι που είχε δει ο Βέλθανδρος. Πάνω του είχε σκαλισμένη μια επιγραφή που προφήτευε τον έρωτά του με την Χρυσάντζα, την κόρη του βασιλιά της Αντιόχειας. Ο Βέλθανδρος βλέπει ακόμα μια επιγραφή, συγκινείται και θρηνεί για όσα τον περιμένουν.

Ένα βράδυ τον καλεί ο βασιλιάς των Ερώτων στον οποίο διηγείται την ιστορία του. Εκείνος τότε του χαρίζει το «τρίκλωνο βεργί» και τον ορίζει κριτή των σαράντα ευγενών γυναικών που βρίσκονταν στο κάστρο, με την εντολή να το δώσει στην πιο όμορφη. Σε όλες βρίσκει κάποιο ψεγάδι, εκτός από μια στην οποία χαρίζει το βεργί. Ο Βέλθανδρος περιγράφει την ομορφιά της κόρης στον βασιλιά, όταν αυτός και οι σαράντα κοπέλες εξαφανίζονται και ο Βέλθανδρος σα να ξυπνά από όνειρο βρίσκεται πάλι δίπλα στις επιγραφές που διάβαζε πριν. Αποφάσισε να φύγει από το κάστρο και να συναντήσει τους συντρόφους του κατευθυνόμενος προς την Αντιόχεια. Εκεί συνάντησε τον ρήγα της περιοχής να κυνηγά. Τον προσκύνησε και έγινε υποτακτικός του «λίξιος»¹⁸. Σύντομα κέρδισε την εμπιστοσύνη του.

---

17 Βλ. Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 87-89, Beck, *Ιστορία*, 195-197, Beaton, *Μυθιστορία*, 150- 152.

18 Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 87-88.

Κάποια στιγμή συνάντησε την Χρυσάντζα, την κόρη του βασιλιά που δεν ήταν άλλη παρά η κοπέλα που διάλεξε ως ομορφότερη στο Ερωτόκαστρο. Δύο χρόνια έζησε η Χρυσάντζα στον περιφραγμένο κήπο της μέχρι τη στιγμή που ο Βέλθανδρος πέρασε τον κήπο και συννευρέθηκε μαζί της. Την άλλη μέρα όμως οι φρουροί τον συνέλαβαν και η Χρυσάντζα για να γλιτώσει τον αγαπημένο της από την οργή του βασιλιά, ζήτησε από την υπηρέτριά της τη Φαιδροκάζα να πει πως ήρθε για την ίδια. Ο βασιλιάς πείστηκε και ζήτησε να γίνει κουμπάρος του ζευγαριού.

Μη μπορώντας να αποφύγουν το γάμο η Χρυσάντζα έπεισε την Φαιδροκάζα να μην έρθει σε σαρκική επαφή με τον Βέλθανδρο και έτσι με αυτόν τον εικονικό γάμο το ζευγάρι να διευκολυνθεί. Για δέκα μήνες το ζευγάρι ξεγελούσε τον βασιλιά, όμως ο Βέλθανδρος φοβόταν μήπως αποκαλυφθούν και γι' αυτό αποφάσισε να δραπετεύσει με την αγαπημένη του, την υπηρέτρια και τρεις ακόλουθους κατά την απουσία του βασιλιά και της βασίλισσας. Στη διάρκεια της απόδρασής τους ξέσπασε δυνατή καταιγίδα και ενώ οι στρατιώτες του βασιλιά τους καταδίωκαν, η Φαιδροκάζα και οι τρεις σύντροφοί του πνίγηκαν στην προσπάθειά τους να περάσουν ένα ποτάμι. Ο Βέλθανδρος αγωνιζόταν να περάσει το ποτάμι έχοντας στην αγκαλιά του την Χρυσάντζα, όμως έφτασε στην όχθη μόνος του. Έψαξε να την βρει, αλλά βρήκε μόνο το σώμα της Φαιδροκάζας και το έθαψε. Η Χρυσάντζα τελικά σώθηκε και ψάχνοντας για τον αγαπημένο της, βρήκε το σώμα ενός από τους συντρόφους. Παρά το γεγονός ότι ήταν παραμορφωμένο, θεώρησε πως ήταν ο Βέλθανδρος θρηνούσε και ετοιμάστηκε να βάλει τέλος στη ζωή της όταν άκουσε τη φωνή του. Οι δυο νέοι, αφού έθαψαν τους συντρόφους τους έφτασαν στη θάλασσα, όπου βρήκαν ένα πλοίο αραγμένο. Το πλοίο αυτό το είχε στείλει ο βασιλιάς Ροδόφιλος που αναζητούσε τον χαμένο του γιό. Ο Βέλθανδρος έμαθε τότε πως ο αδελφός του ο Φίλαρμος έχει πεθάνει και ο βασιλιάς τον έψαχνε για να του προσφέρει τον θρόνο. Το ζευγάρι ανέβηκε στο πλοίο, ντύθηκε ρούχα βασιλικά και ύστερα από πέντε μέρες έφτασαν στον προορισμό τους. Όλοι συνεχάρησαν τον βασιλιά για την επιστροφή του παιδιού του. Ακολούθησε ο γάμος του ζευγαριού και ο Βέλθανδρος στέφθηκε βασιλιάς με βασίλισσα την Χρυσάντζα.

2.4 Ιμπέριος και Μαργαρώνα

Χρονολόγηση του έργου

Τέσσερα είναι τα χειρόγραφα στα οποία παραδίδεται το κείμενο¹⁹ και χρονολογούνται από τα τέλη του 15^{ου} έως τα μέσα του 16^{ου} αιώνα²⁰. Τα χειρόγραφα είναι τα παρακάτω: Vindo. gr Oxon 244.

Τον 15ο αιώνα στη Βενετία, το αρχικό κείμενο που ήταν ανομοιοκατάληκτο διασκευάστηκε σε ομοιοκατάληκτη μορφή εκδόθηκε πολλές φορές²¹. Για το πως δημιουργήθηκε το αρχικό κείμενο προκλήθηκε αρκετός προβληματισμός. Εικάζεται ότι είναι διασκευή ή μετάφραση του Pierre de Provence et la Maguelonne, ενός γαλλικού ιπποτικού μυθιστορήματος, που βασίζονταν σε μια παράδοση για την για την ίδρυση της μονής Πέτρου και Παύλου στο προμεσαιωνικό Port Sarassin²². Το έργο αυτό γνωστό από τον 15ο αιώνα, σε δυο γαλλικές παραλλαγές, μεταφράστηκε στα γερμανικά το 1527 και κατόπιν στα λατινικά, αγγλικά, ιταλικά και σε άλλες γλώσσες. Επίσης δεν είναι καθόλου απίθανη μια απευθείας μεταφορά στα ελληνικά του γαλλικού κειμένου²³. Μεγάλη συνάφεια μάλιστα παρουσιάζει το ελληνικό κείμενο με την αραγωνέζικη μετάφραση²⁴.

---

19 Για το κείμενο βλ. Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 199-249, Beck, *Ιστορία*, 230-235, Beaton, *Μυθιστορία*, 183-185.

20 Για τη χειρόγραφη παράδοση βλ. Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 209-210 και Κεχαγιόγλου, «*Ιμπέριος*», 15-20.

21 Εκδόθηκε από τους Κ. Υavis, *Ιμπέριος και Μαργαρώνα The Phymed Version*, Αθήνα 2019 και τον Γ. Κεχαγιόγλου, *Ιμπέριος και Μαργαρώνα*, Θεσσαλονίκη 2020.

22 Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 200-209, Beck, *Ιστορία*, 231-234, Beaton, *Μυθιστορία*, 183-185.

23 Beck, *Ιστορία*, 231-232, R. Luzi, «The Acculturation of the French Romance Pierre de Provence et la belle Maguelonne in the Byzantine Imperios and Margarona», στον τ. Α. J. Goldwyn – I. Nillson, *Reading the Late Byzantine Romance. A Handbook*, Κέιμπριτζ 2019, 101-124.

24 Κεχαγιόγλου, *Ιμπέριος*, 58.

Αυτή η εκδοχή είναι ισχυρή, δεδομένου ότι το φραγκικό Δουκάτο των Αθηνών βρέθηκε στα χέρια των καταλανών μισθοφόρων ιπποτών το διάστημα της επέκτασης των σταυροφόρων στην Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Έτσι συνδέονται οι δυο βασικοί χώροι της ιστορίας του Ιμπερίου. Άλλος πιθανός τόπος συγγραφής του έργου είναι η Πελοπόννησος που ήταν στα χέρια των Φράγκων ή λιμάνια που ήταν ακόμα βενετοκρατούμενα. Επομένως τόποι συγγραφής μπορεί να είναι το Ναύπλιο πριν το 1540, η Κορώνη ή η Μεθώνη πριν το 1500²⁵. Πάντως η γλώσσα, ιδεολογικά και πολιτιστικά στοιχεία που περιέχονται στο κείμενο, δείχνουν πως ο Ιμπεριος γράφτηκε στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Τη χρονική περίοδο 1311-1388, οι Καταλανοί έφτασαν μέχρι τη Θεσσαλία και αναγνώρισαν την επικυριαρχία των αραγονέζων στο βασίλειο της Νεάπολης.

---

25 Κεχαγιόγλου, *Ιμπεριος*, 19-20.

Η υπόθεση του έργου ²⁶

Ο βασιλιάς της Προβηγκίας ζούσε με τη γυναίκα του ευτυχισμένος, όμως δεν είχε παιδιά. Όταν πέρασε την ηλικία των σαράντα χρόνων και μετά από προσευχές και παρακλήσεις απέκτησε έναν γιό τον Ιμπέριο. Ο Ιμπέριος ήταν ένας νέος με πολλά σωματικά και ψυχικά χαρίσματα και όταν μεγάλωσε έμαθε επιστήμες και φιλοσοφία. Το ίδιο επιδέξιος ήταν και στη χρήση των όπλων. Κάποια μέρα παρουσιάστηκε στην αυλή του βασιλιά ένας ιππότης και τον προκάλεσε σε μονομαχία. Χωρίς να έχει γνώση ο βασιλιάς, ο Ιμπέριος δέχτηκε και κέρδισε τον ιππότη μπροστά στον λαό που τον επευφημούσε. Όταν ο πατέρας του πληροφορήθηκε τι είχε συμβεί, απαγόρευσε στον Ιμπέριο να συμμετέχει σε αγώνες που θα μπορούσαν να βάλουν τη ζωή του σε κίνδυνο. Τότε ο Ιμπέριος απογοητευμένος θέλησε να ξενιτευτεί για να αναζητήσει δόξα και περιπέτειες λέγοντας στον βασιλιά πως αν τον εμπόδιζε θα αυτοκτονούσε. Ο βασιλιάς υποχρεώθηκε να συμφωνήσει και αφού του έδωσε κι αυτός και η μητέρα του πολλές συμβουλές καθώς και ένα εγκόλπιο για φυλαχτό, τον αποχαιρέτησαν.

Αφού περιπλανήθηκε σε πολλές χώρες έφτασε κάποτε στην Ιταλία και συγκεκριμένα στην Ανάπολη. Ο βασιλιάς της είχε μια κόρη πανέμορφη, τη Μαργαρώνα που ήταν σε ηλικία γάμου. Η κόρη συμφώνησε να παντρευτεί εκείνον που θα νικούσε σε κονταρομαχία. Ξεχώρισε τον Ιμπέριο και ήταν σίγουρη για τη νίκη του, πράγμα που έγινε και τον παντρεύτηκε. Ο Ιμπέριος όμως επιθυμούσε να γυρίσει στην πατρίδα του για να γνωρίσουν και οι γονείς του τη Μαργαρώνα. Ξέροντας όμως ότι ο πατέρας της δεν θα το επέτρεπε έφυγαν κρυφά παίρνοντας μαζί τους πολλούς θησαυρούς. Το ζευγάρι πέρασε από βουνά και λαγκάδια, έφτασε σε ένα λιβάδι όπου ξάπλωσαν να ξεκουραστούν. Ενώ η Μαργαρώνα κοιμόταν με το εγκόλπιο στο στήθος της, ο Ιμπέριος έφυγε να κυνηγήσει. Τότε ένας αετός άρπαξε το εγκόλπιο από το στήθος της κοπέλας. Ο Ιμπέριος όταν γύρισε από το κυνήγι έμαθε τι είχε συμβεί και οι δυο νέοι θρήνησαν για την απώλεια. Αποφασισμένοι να βρουν τον αετό πήραν μια βάρκα και κατευθύνθηκαν προς το νησί όπου βρίσκονταν ο αετός για να πάρουν το φυλαχτό.

---

26 Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 199-200, Beck, *Ιστορία*, 230-231.

Μια θαλασσοταραχή όμως τους εμπόδισε να φτάσουν στο νησί, ενώ ταυτόχρονα εμφανίστηκαν πειρατές που πήραν αιχμάλωτο τον Ιμπέριο για να τον πουλήσουν στον σουλτάνο του Καίρου. Μόνη πλέον η Μαργαρώνα, οδηγήθηκε σε ένα μοναστήρι και η ηγουμένη την βοήθησε να βρει τον δρόμο για την Προβηγκία. Εκεί, επειδή θεωρούσε νεκρό τον Ιμπέριο, ζήτησε την άδεια του βασιλιά για ιδρύσει μοναστήρι κοντά στη θάλασσα. Κάποια μέρα της έφεραν ένα ψάρι και μέσα στα σπλάχνα του η Μαργαρώνα βρήκε το φυλαχτό που είχε πάρει ο αετός. Η νέα ήταν πια πεπεισμένη ότι ο Ιμπέριος είχε βρει το φυλαχτό και πνίγηκε. Από εκείνη τη στιγμή βυθίστηκε σε βαρύ πένθος.

Ο Ιμπέριος που ζούσε στην αυλή του σουλτάνου, κέρδισε γρήγορα εύνοια και αξιώματα, μέχρι που έγινε αφέντης των Σαρακηνών. Δεν ξεχνούσε όμως ούτε την πατρίδα του, ούτε την γυναίκα του και αποφάσισε να δραπετεύσει. Έκρυψε τότε όσο χρυσάφι είχε σε βαρελάκια που τα σκέπασε με αλάτι και αφού δωροδόκησε έναν πλοίαρχο ξεκίνησε το ταξίδι για την Προβηγκία. Φτάνοντας κάποτε σε ένα νησί, ο Ιμπέριος ξάπλωσε σε ένα λιβάδι για να ξεποστάσει. Όταν έφτασε η ώρα της αναχώρησης μάταια τον αναζητούσαν και τελικά το καράβι έφυγε χωρίς αυτόν. Το καράβι έφτασε κάποια στιγμή στην Προβηγκία και τα βαρελάκια με το χρυσάφι παραδόθηκαν στην Μαργαρώνα, η οποία τα χρησιμοποίησε για να χτιστεί ένα νοσοκομείο με εκατό κρεβάτια. Ο Ιμπέριος στο μεταξύ περίμενε μήπως εμφανιζόταν κάποιο καράβι. Πράγματι μετά από τρεις μέρες το πλήρωμα ενός караβιού τον βρήκε μισοπεθαμένο και τον πήρε μαζί του στην Προβηγκία, όπου τον άφησαν στο νοσοκομείο του μοναστηριού για να τον φροντίσουν. Εκεί χωρίς να έχει αναγνωρίσει την αγαπημένη του, ούτε και εκείνη κατάλαβε ποιος είναι, της διηγείται τις περιπέτειές του. Η Μαργαρώνα τότε αντιλαμβανόμενη πως επρόκειτο για τον Ιμπέριο, ειδοποιεί τους γονείς του και ζουν πάλι μαζί ευτυχισμένοι. Οι καμπάνες του μοναστηριού χτυπούσαν χαρμόσυνα αναγγέλλοντας την είδηση. Στο παλάτι διοργανώθηκαν γιορτές και αργότερα ο Ιμπέριος διαδέχθηκε στο θρόνο τον πατέρα του κερδίζοντας τον σεβασμό όλων.

2.5 Φλώριος και Πλατζιαφλώρα

Χρονολόγηση του έργου

Το κείμενο²⁷ παραδίδεται σε δυο χειρόγραφα. Στον κώδικα Lond. Br. Mus. Add. 8241. φφ, 78-165, του δεύτερου μισού του 15^{ου} αιώνα και στον κώδικα Vind Theo. gr. 244, φφ, 211-222 των αρχών του 16ου αιώνα. Τα ονόματα των πρωταγωνιστών του έργου παραπέμπουν σε ένα πολύ γνωστό λαϊκό δυτικό βιβλίο το Floire et Blancheflore²⁸.

Οι παραλλαγές του μας οδηγούν σε γαλλικό πρότυπο του 12^{ου} αιώνα, το οποίο υπήρξε το υπόδειγμα για την ιταλική διασκευή πιθανόν στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Οι αντιστοιχίες του με το ελληνικό είναι πάα πολλές, όπως και η παρουσία ιταλικών στοιχείων²⁹. Το έργο μάλλον έφτασε στα χέρια των Ελλήνων μέσω του Nicola Acciaiuoli, φίλου του Βοκκάκιου που επισκέφθηκε την Πελοπόννησο ανάμεσα στο 1338 και 1341. Δεν μπορούμε όμως να γνωρίζουμε το διάστημα που μεσολάβησε από την παρουσία του στην Πελοπόννησο μέχρι τη μετάφραση του έργου στα ελληνικά.

---

27 Για το κείμενο βλ. Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 133-196, Beck, *Ιστορία*, 225-229, Beaton, *Μυθιστορία*, 181-183.

28 Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 139.

29 Beck, *Ιστορία*, 227. 75 Beaton, *Μυθιστορία*, 181.

Η υπόθεση του έργου ³⁰

Ένας ιππότης ζούσε ευτυχισμένος στη Ρώμη με τη γυναίκα του Τοπατσία, όμως δεν μπορούσαν να αποκτήσουν παιδιά. Έκαναν τότε τάμα, αν αποκτούσαν παιδί θα προσκυνούσαν στο ναό του αγίου Ιακώβου στην Ισπανία. Η γυναίκα του έμεινε τελικά έγκυος και το ζευγάρι αποφάσισε να πραγματοποιήσει το ταξίδι για να εκπληρωθεί το τάμα που είχε κάνει. Στη διάρκεια του ταξιδιού τους, τους επιτέθηκε ο Φίλιππος, Σαρακηνός βασιλιάς της Ισπανίας. Ο ιππότης σκοτώνεται και η γυναίκα του οδηγείται σκλάβα στη βασίλισσα Καλλιτέρα. Η βασίλισσα ήταν και αυτή έγκυος και οι δυο γυναίκες έφεραν στον κόσμο τα παιδιά τους, τα οποία έμοιαζαν καταπληκτικά, την ίδια ημέρα. Δυστυχώς η Τοπατσία πέθανε πάνω στη γέννα. Την κόρη της την ονόμασαν Πλάτζια Φλώρα γιατί ήταν όμορφη σαν κρίνος, ενώ τον γιό της βασίλισσας τον ονόμασαν Φλώριο. Όταν τα παιδιά μεγάλωσαν και επρόκειτο να πάνε στο σχολείο, ο Φλώριος απαίτησε να πάει μόνο αν τον ακολουθούσε εκεί και η Πλάτζια Φλώρα. Και έτσι έγινε. Ανάμεσα στα παιδιά γεννήθηκε ένα ερωτικό αίσθημα το οποίο όταν το αντιλήφθηκε ο δάσκαλός τους το είπε στον βασιλιά. Εκείνος που δεν ήθελε να προχωρήσει η σχέση τους, θέλησε να στείλει τον Φλώριο σε έναν δούκα συγγενή του στο Μοντόριο για να ολοκληρώσει εκεί τις σπουδές του. Ο Φλώριος δέχτηκε με τον όρο ότι μετά από κάποιο διάστημα θα πήγαινε μαζί του και η κοπέλα. Η Πλάτζια Φλώρα του έδωσε πριν φύγει ένα δαχτυλίδι που είχε πάνω του ένα ζαφείρι. Κάθε φορά που η κοπέλα θα βρίσκονταν σε κίνδυνο η πέτρα θα έχανε τη λάμψη της. Ο Φλώριος θλιμμένος καθώς ήταν που δεν βρίσκονταν κοντά του η αγαπημένη του, δεν συμμετείχε στις γιορτές που διοργάνωνε ο θεός του στο Μοντόριον. Στο μεταξύ ο βασιλιάς και η γυναίκα του πίστευαν ότι η Πλάτζια Φλώρα είχε κάνει μάγια στον γιό τους και αποφάσισαν να απαλλαγούν από αυτή. Δημιούργησαν υποψίες ότι δήθεν θέλησε να δηλητηριάσει τον βασιλιά και την καταδίκασαν να καεί ζωντανή.

---

30 Beaton, *Μυθιστορία*, 181.

Το μαγικό δαχτυλίδι έχασε τότε τη λάμψη του και ο Φλώριος αντιλαμβανόμενος τον κίνδυνο που διέτρεχε η αγαπημένη του γύρισε στην πατρίδα του και έμαθε τι είχε συμβεί, λίγο πριν την οδηγήσουν στην πυρά. Προκαλεί τότε σε μονομαχία τον δολοπλόκο τραπεζοκόμο, ο οποίος είχε βοηθήσει τον βασιλιά να παγιδέψει την κοπέλα και τον σκοτώνει. Η Πλάτζια Φλώρα ελευθερώθηκε και ο νέος επέστρεψε στο Μοντόριον. Εκεί ο δούκας προσπάθησε να τον κάνει να ξεχάσει την Πλάτζια Φλώρα στέλνοντάς του δυο πολύ όμορφες κοπέλες, όμως ο νέος δεν υπέκυψε στα θέληγιά τους. Ο βασιλιάς βλέποντας ότι δεν μπορούσε να νικήσει το αίσθημα του γιού του, πούλησε την κόρη σε κάποιους πολύ πλούσιους εμπόρους που προσέφεραν μεγάλο ποσό θαμπωμένοι από την ομορφιά της. Ο Φλώριος όμως πληροφορήθηκε και πάλι μέσω του δαχτυλιδιού για τον κίνδυνο που διέτρεχε η αγαπημένη του. Έφτασε όμως αργά και όταν ανακοίνωσε στους γονείς του ότι θα πήγαινε να τη βρει, αυτοί συμφώνησαν και μάλιστα η μητέρα του για προστασία από βίαιο θάνατο, του έδωσε ένα δαχτυλίδι. Ο Φλώριος έφτασε στο ξενοδοχείο από όπου είχε περάσει η αγαπημένη του με τους αγοραστές της και έμαθε ότι πήγαιναν στην Αίγυπτο. Εκεί πληροφορήθηκε ότι τελικά την πήγαν στη Βαβυλώνα όπου την πούλησαν σε έναν εμίρη, ο οποίος την έκλεισε σε ένα κάστρο φρουρούμενη. Επειδή ο φρουρός της ήταν φιλοχρήματος, φρόντισε και έγινε φίλος του και κάποια στιγμή του εκμυστηρεύθηκε τον σκοπό του. Εκείνος υποσχέθηκε να τον βοηθήσει. Όταν λοιπόν έφεραν στο κάστρο για το Πάσχα καλάθια με λουλούδια, ο Φλώριος κρύφτηκε σε ένα από αυτά. Η Πλάτζια Φλώρα προσποιούμενη στον εμίρη την αδιάθετη, απολάμβανε τον έρωτά της με τον Φλώριο. Ο εμίρης δεν την πίστεψε, πήγε στον πύργο και τους βρήκε να κοιμούνται αγκαλιά. Μετά από αυτό, οι δυο νέοι καταδικάστηκαν με θάνατο στην πυρά. Ο Φλώριος θέλησε να δώσει το δαχτυλίδι της μητέρας του στην Πλάτζια Φλώρα για να σωθεί, αλλά εκείνη δεν το δέχτηκε και έπεσε μαζί του στην πυρά που όμως έσβησε από τη δύναμη του δαχτυλιδιού. Ο λαός συγκλονισμένος από το γεγονός αυτό ζήτησε από τον εμίρη να ελευθερώσει το ζευγάρι. Πράγματι ο εμίρης τους ελευθέρωσε και ακούγοντας την ιστορία τους διαπίστωσε πως είχε συγγένεια με τους βασιλείς της Ισπανίας. Γιόρτασε τότε τον γάμο των νέων, τους έδωσε δώρα και τους έστειλε στην Ισπανία όπου γιορτάστηκε και πάλι ο γάμος τους, ενώ οι βασιλείς και όλος ο λαός βαπτίστηκαν χριστιανοί. Ο Φλώριος στη συνέχεια εκλέχτηκε βασιλιάς των Ρωμαίων και κυβέρνησε με σύνεση την Ρώμη.³¹

---

31 Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, 133-134, Beck, *Ιστορία*, 225-227.

2.6 Διήγησις του Αχιλλέως

Χρονολόγηση του έργου ³²

Υπάρχουν τρεις παραλλαγές του ποιήματος σε τρία χειρόγραφα. Προέρχονται από ένα αρχέτυπο που όμως έχει χαθεί. Η πιο εκτεταμένη από αυτές αποδίδεται στον κώδικα Neapol. gr.III, B, 27 (251), είναι χρονολογημένη στις 5 Μαΐου 1520 και αποτελείται από 1820 στίχους. Από αυτούς οι στίχοι 1759-1820 περιλαμβάνουν το τρωικό τέλος. Το χειρόγραφο παραδίδει ίχνη μόνο του τέλους του αρχικού μυθιστορήματος με τον Αχιλλέα να πεθαίνει αμέσως μετά τη γυναίκα του. Το πιο πιθανό είναι κάποιος που είχε ακουστά τον πόλεμο αυτόν πρόσθεσε πενήντα στίχους χωρίς να έχει καμιά μυθολογική τάση, αφού εκτός από τα ονόματα του Αχιλλέα και του Πατρόκλου το έργο δεν έχει καμιά σχέση με το μυθικό θέμα του τρωικού πολέμου. Ο συγγραφέας μάλιστα επιάρεται πως διάβασε τα έργα των αρχαίων ποιητών και από εκεί άντλησε στοιχεία για το τέλος του Αχιλλέα, τα οποία τελικά προσάρμοσε στα μέτρα του λαϊκού αναγνωστικού του κοινού. Η προσθήκη του επιλόγου στην εκτενέστερη παραλλαγή του χειρόγραφου της Νεάπολης (N), με θέμα τη συμμετοχή του κεντρικού ήρωα στον Τρωικό Πόλεμο, φαίνεται εντελώς παράταιρη με τα συμφραζόμενα του όλου ποιήματος και μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο ως προσπάθεια κάποιου μεταγενέστερου αντιγραφέα να συνδέσει το έργο με το σύγχρονο υστεροβυζαντινό μυθιστόρημα.

Πιο σύντομη είναι η παραλλαγή του Λονδίνου που παραδίδεται σε χειρόγραφο του δεύτερου μισού του 15^{ου} αιώνα. Στο ίδιο χειρόγραφο περιλαμβάνεται το μυθιστόρημα του Φλώριου. Το ποίημα φτάνει τους 1343 στίχους, όμως λείπουν πενήντα στίχοι στην αρχή και υπάρχει και ένα κενό μετά τον στίχο 485 περίπου ογδόντα στίχων.

---

32 Κ. Μητσάκης, «Προβλήματα σχετικά με το κείμενο, τις πηγές και τη χρονολόγηση της “Αχιλλειάδας”, στον τ. Κ. Μητσάκης, *Το Εμψυχόν Ύδωρ* (Μελέτες μεσαιωνικής και νεοελληνικής φιλολογίας), Αθήνα 1983, 420.

Η τρίτη παραλλαγή της Οξφόρδης αποτελεί μια επιτομή του έργου σε 761 στίχους. Το στοιχείο που διακρίνει την Αχιλλήίδα από τα άλλα υστεροβυζαντινά μυθιστορήματα είναι η στενή της σχέση με το απλό δημοτικό τραγούδι και ίσως μπορεί να ειπωθεί, ότι πρόκειται για το πιο χαριτωμένο και κομψό έργο που δημιουργήθηκε στον ύστερο μεσαίωνα στο Βυζάντιο³³.

Η στενή σχέση της Αχιλλήιδας με το δημοτικό τραγούδι, αλλά και η επίδραση κάποιων φραγκικών στοιχείων που, ωστόσο, κρίνεται επιφανειακή, μιας και ο χαρακτήρας του έργου είναι πάνω απ' όλα βυζαντινός³⁴.

Η Διήγησις του Αχιλλέως ή Αχιλλήίδα είναι ένα έμμετρο αφηγηματικό ποίημα που, ενώ εντάσσεται γενικά στην ευρύτερη κατηγορία των υστεροβυζαντινών μυθιστορημάτων, καθώς μοιράζεται μ' αυτά πολλά βασικά στοιχεία, κατέχει, ωστόσο, μια ξεχωριστή θέση και φαίνεται πως συγγενεύει αρκετά, αν όχι περισσότερο, με το πρότυπο ή τα πρότυπα του έπους του Διγενή Ακρίτη³⁵. Ανάμεσα στα δυο έργα οι ομοιότητες είναι τόσο μεγάλες που μπορεί να μιλά κανείς για μια σχέση εξάρτησης. Η Αχιλλήίδα ανήκει βέβαια στην περίοδο μετά την άλωση από τους Φράγκους και επειδή δεν είναι δυνατή η ακριβής χρονολόγησή της προσδιορίζουμε τη συγγραφή της στον 14^ο ή 15^ο αιώνα. Η άποψη του Hesseling ότι το θέμα παραπέμπει στον 15^ο αιώνα σε μια περίοδο που οι Έλληνες αποδυναμωμένοι καταφεύγουν στην ανάμνηση του μυθολογικού τους παρελθόντος, δεν ισχύει γιατί το θέμα είναι ο ηρωικός νέος με τις απίστευτες ικανότητες που τελικά καταστρέφεται. Η χρονολόγησή του θα μπορούσε να ισχύει ίσως για την παραλλαγή της Νεάπολης με το πρόσθετο τέλος της Τροίας.

---

33 Beck, *Ιστορία*, 208-214, 329.

34 Τίνα Λεντάρη, «Διήγησις του Αχιλλέως ή Αχιλλήίδα», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι, Αθήνα 2007, 527-528.

35 Beaton, *Μυθιστορία*, 139-141, 157-159.

Η υπόθεση του έργου ³⁶

Ο ξακουστός βασιλιάς των Μυρμιδόνων, περιμένει μάταια για χρόνια να αποκτήσει διάδοχο για τον θρόνο του. Όταν απογοητευμένος αποφασίζει να διώξει τη γυναίκα του, αποκτά ένα παιδί και μάλιστα έναν χαρισματικό γιό, τον Αχιλλέα, ο οποίος καταφέρνει από την ηλικία των τεσσάρων μέχρι των οκτώ ετών να σπουδάσει όλες τις επιστήμες. Μετά από την ηλικία αυτή εκπαιδεύεται στις πολεμικές τέχνες και όταν πια γίνεται δεκατριών ετών έχει γίνει ένα πανέμορφο παλικάρι, με λευκό πρόσωπο, ψηλός, ξανθός και σγουρομάλλης. Ενώ κρύβεται πίσω από μια μεγάλη ασπίδα, παίρνει μέρος σε αγώνα κονταρομαχίας και τους κερδίζει όλους. Ενθουσιασμένος ο πατέρας του όταν διαπιστώνει την ταυτότητα του νικητή του προσφέρει το στέμμα του. Ο Αχιλλέας όμως εκφράζει την επιθυμία να του δώσει μόνο δώδεκα πολεμιστές, ώστε να συνεχίσει την εξάσκηση στα πολεμικά. Το διάστημα εκείνο φτάνει η είδηση μιας μεγάλης εχθρικής επιδρομής. Τότε ο Αχιλλέας αναλαμβάνοντας τη διοίκηση του στρατού τους οδηγεί στη νίκη. Δίπλα του βρίσκεται το πρωτοπαλικάρό του ο Πάτροκλος. Στη διάρκεια της εκστρατείας του ο Αχιλλέας έχει την ευκαιρία να δει από κοντά τους όμορφους κήπους του εχθρού του, αλλά και την πανέμορφη βασιλοπούλα, την κόρη του. Ο Αχιλλέας γοητευμένος της στέλνει ερωτικά γράμματα, συνθέτει ερωτικά τραγούδια, όμως εκείνη, που είναι σκληρόκαρδη, αδιαφορεί για τον έρωτά του. Τότε εμφανίζεται ο ίδιος ο Έρωτας για να βοηθήσει τον ήρωα και μεταβάλλει τα αισθήματα της νέας. Ο Αχιλλέας την απαγάγει, τα αδέρφια της τους κυνηγούν μέχρι που το ζευγάρι τα καταφέρνει και τους πείθει για τον έρωτά τους. Ακολουθεί η συμφιλίωση και γιορτάζεται ο γάμος του ζευγαριού. Τα χρόνια που ακολουθούν είναι πολύ ευτυχισμένα και γεμάτα κατορθώματα. Ύστερα όμως από έξι χρόνια η γυναίκα πεθαίνει και σε λίγο καιρό την ακολουθεί και ο νεαρός Αχιλλέας.

Σε μια παραλλαγή του μυθιστορήματος δίνει ένα διαφορετικό τέλος. Μετά το θάνατο της γυναίκας του, ο Αχιλλέας πηγαίνει στην Τροία και την πολιορκεί. Προκαλώντας μεγάλες δυσκολίες στον βασιλιά της, τον Πάρη, ο οποίος βλέποντας την γενναιότητά του, του προτείνει να τον κάνει γαμπρό του και να τελειώσει η περιπέτειά τους ειρηνικά. Ύστερα από ένορκες διαβεβαιώσεις ο Αχιλλέας πηγαίνει στην Τροία για τον γάμο. Οι Τρώες όμως καταπατούν τους όρκους φανατισμένοι από τον Πάρη και τον Δήφοβο και ο τελευταίος σκοτώνει τον Αχιλλέα.

---

36 Beck, *Ιστορία*, 208.

Κεφάλαιο 3: Θέματα καθημερινού βίου στο ιπποτικό μυθιστόρημα

3.1 Μετακινήσεις

Ταξίδια σε ξηρά και θάλασσα πραγματοποιούσαν κυρίως οι έμποροι. Εξίσου συχνές ήταν οι μετακινήσεις ναυτών, στρατιωτικών και αξιωματούχων που έπαιρναν μέρος σε ειδικές αποστολές. Τα ταξίδια για θρησκευτικούς σκοπούς ήταν τα πιο συχνά. Πολλοί προσκυνητές αναχωρούσαν για τους Αγίους Τόπους, ενώ άλλοι επισκέπτονταν ναούς και μοναστήρια με θαυματουργούς αγίους. Στο μέσο και ύστερο Βυζάντιο οι περισσότεροι επέλεγαν την Κωνσταντινούπολη. Μια ειδική κατηγορία αποτελούν τα ταξίδια των κληρικών³⁷.

Τα ταξίδια μέσω θαλάσσης ήταν προτιμότερα γιατί έφταναν πιο γρήγορα στον προορισμό τους. Όσοι ήθελαν να ταξιδέψουν είτε έβρισκαν ένα καράβι, είτε έβρισκαν κάποιο εμπορικό πλοίο που μπορούσε να τους πάρει μαζί. Το ποσό που πλήρωναν ήταν ανάλογο με την απόσταση. Οι τύποι των πλοίων και οι καιρικές συνθήκες επηρέαζαν τη διάρκεια των ταξιδιών. Άλογα, γάιδαροι ή καμήλες, χρησίμευαν κυρίως για τη μεταφορά μεγάλων φορτίων. Στα ποτάμια ή τις λίμνες υπήρχαν σχεδίες ή βάρκες. Οι δρόμοι ήταν τις περισσότερες φορές στρωμένοι με πλάκες. Σε τακτά σημεία υπήρχαν στήλες (μιλιάρια) όπου γραφόταν η απόσταση από την κοντινότερη πόλη.

Οι κίνδυνοι των ταξιδιών ήταν πολλοί. Με το πλοίο υπήρχε κίνδυνος θαλασσοταραχής αλλά και ο φόβος να γίνει κάποιος θύμα πειρατείας και να αιχμαλωτιστεί. Τα ταξίδια αποτελούσαν εμπειρίες ζωής και αρκετοί κατέγραφαν τις εμπειρίες και τις περιπέτειές τους³⁸. Πολύτιμες πληροφορίες για τα ταξίδια αυτά μας δίνουν επιπλέον και οι βίοι των αγίων. Στον Καλλίμαχο ο τόπος δεν είναι προσδιορισμένος. Η αοριστία αυτή, χαρακτηριστική των λαϊκών παραμυθιών, είναι φανερή. Ο ποιητής αποφεύγει να ονομάσει τα μέρη που εκτυλίσσονται οι περιπέτειες των ηρώων, όμως με τις περιγραφές αυτών των σχεδόν απόκοσμων τοπίων, με τα πολλά επίθετα και την υπερβολή, δημιουργεί ένα αίσθημα φόβου και αγωνίας για την τύχη των πρωταγωνιστών.

---

37 Beck, *Ιστορία*, 208

38 Θεώνη Μπαζαίου- Barabas *Θαλάσσιοι δρόμοι: Δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσιας επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα*, στον τ. *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συμποσίου Η επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1993, 435.

Απάτητα βουνά, πανύψηλα, σκοτεινά και άνυδρα τοπία, γκρεμοί και πυκνόφυτα δάση συνθέτουν το περιβάλλον της δράσης.

*...παρήλθον τόπους ικανούς, πολλούς και δυσβατώδεις
και τέλος, ίνα τα πολλά του στίχου παραδράμω,
κατήντησαν, εφθάσασιν εις ερημοτοπίαν,
εις ανεπίβατον βουνόν, εις ορεινό, κρημνώδη.
Ἦν ο βουνός υπερνεφής, ανάβασιν ουκ είχεν, (Καλλ. 76-84)
Σκληρός, λιθώδης, σκοτεινός, άγριος, φόβον έχων.
....Τις γαρ βουνόν υπέρνεφον, πετρολιθώδην τόπον,
Όρος ανεπιχώρητον, ουρανομήκη δένδρα..... (Καλλ. 91-92)*

Η διέλευση των βουνών αυτών είναι αδύνατη για οποιονδήποτε άνθρωπο. Απουσιάζει η ζωή και δεν δηλώνεται η παρουσία ούτε κάποιου πουλιού ούτε κάποιου ζώου.

*.....αναδραμείν ου δύναται την δυσκολοτοπίαν
Και του βουνού το δυσχερές, την συμμεικτοδενδρίαν.... (Καλλ.131-132)
.....και μετά στράταν ικανήν έχει κρημνώδη τόπον
εις όν ουδόλως άνθρωπος υπέφανεν ποτέ του
.αλλά ουδέ θηρ ουδέ πτηνόν ουδέ κνωδάλου φύσις..., (Καλλ.170-172)*

Μετά το εμπόδιο αυτό ο Καλλίμαχος μεταφέρεται σε ένα τοπίο ανυπέρβλητης ομορφιάς, όπου κυριαρχούν τα χρώματα από ποικίλα ρόδα και κρίνα, λιβάδια καταπράσινα και κάθε είδος φυτού. Όλα αυτά γύρω από ένα κρυστάλλινο ποτάμι. Η υπερβολή και πάλι μέσα από μια εικόνα ονειρική και παραμυθένια. Ούτε όμως και εδώ μπορεί να γίνει ταύτιση με κάποιο συγκεκριμένο τόπο.

*...και τόπον εύρον εύνοστον και κεχαριτωμένον,
λιβάδιν άλλης χάριτος παράξενον οκάτι
και κρυσταλλώδην ποταμόν προς το λιβάδι μέσον,
ρόδα και κρίνα σύμμεικτα κάτωθεν εστρωμένα,
άνθη φυτών παντοδαπών όσα η ψυχή αρπάζει...(Καλλ.149-153)
...εντός του κήπου του καλού και του περιβολίου...(Καλλ.290-291)*

Σε άλλο σημείο περιγράφονται πιο ήπια τα τοπία και η ανθρώπινη παρουσία είναι φυσική.

...τόπους και χώρας και βουνούς και ποταμούς και βρύσας,

Βράχη και κάμπους, σπήλαια, και κτίσματα Ελλήνων. (Καλλ.856-57)

...κάμπους, βουνά κλεισούρας τε/και ποταμούς και βράχη... (Καλλ.1477)

Επίσης στο μυθιστόρημα *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα*, ο τόπος στον οποίο εισέρχεται ο ήρωας, συνοδεύεται από μακραίωνη ιστορία με πολλές πολιτισμικές διαστρωματώσεις. Ήταν ένας τόπος σταυροδρόμι και πέρασμα, γιατί από εκεί περνούσε η κεντρική οδική αρτηρία που ένωνε την Ανατολή με τη Δύση. Οι ορεινές δίοδοι μέσω του Ταύρου και του Αντίταυρου εξυπηρετούσαν την μικρασιατική ενδοχώρα με τη δυτική Ασία. Επίσης τα λιμάνια της Κιλικίας ήταν σημαντικοί σταθμοί στη μεσόγειο.

Ο ποιητής αναφέρει πολύ συγκεκριμένα τις περιοχές από όπου περνά ο Βέλθανδρος. Από τη Ρώμη μέχρι την Αντιόχεια, όπου συναντά την Χρυσάντζα, δίνει την αίσθηση ενός ταξιδιού μακρινού σε περιοχές ξένες, «εθνικές», όπου κατοικούν αλλόθρησκοι, στην Τουρκία, την Αρμενία, στα κάστρα της Ταρσού.

...ρηγός μεγάλου θυγατήρ μεγάλης Αντιοχείας.... (Βελ.22)

... Δυνάστης ήταν βασιλεύς Ροδόφιλος οκάτις... (Βελ.25)

(το όνομα ρωμαϊκόν) χωρών υπεραπειρών.

....εις χώρας ξένας εθνικάς, ποδοχωροβατήσω.... (Βελ.62)

...Και το λοιπόν εβάδισεν της ξενιτείας, τον δρόμον,

Χώρας πολλές εγύρισεν και τοπαρχίας και κάστρα... (Βελ.215)

...τα μέρη της Ανατολής γυρεύει και Τουρκίας. (Βελ.218)

233-235...Ως γουν γε γαρ συνήλθοσαν σύνορα της Τουρκίας,

Καθόλου και εσέβησαν πλησίον Αρμενίας,

Και μετά πάντων έφθασεν εις της Ταρσού το κάστρον. (Βελ.233-235)

Στον στίχο 515 αναφέρεται σε κάποιο ποτάμι άγνωστο, την κοίτη του οποίου επιθυμεί να ακολουθήσει

...και μετά πάντων εις Ταρσόν κατήντησα το κάστρον

ήύρηκα μικροπόταμον.....έπιασα το αναπόταμον θέλων ιδείν το τέλος,

την κεφαλήν του ποταμού επιθυμών γνωρίσαι.... (Βελ.515-518)

Στους δρόμους αυτούς ήταν συχνό φαινόμενο οι επιθέσεις ληστών, που έπιαναν τις κλεισούρες και αιφνιδιάζαν τους ταξιδιώτες. Η επικινδυνότητα των δρόμων ήταν μεγάλη. Το οδικό δίκτυο εξυπηρετούσε κυρίως στρατεύματα και κρατικούς υπαλλήλους.

...Εις κάποιον κλεισουρότοπον εις διάβα Τουρκοβούνου

Λησταί το εδιανθέντευν μετά μεγάλης τόλμης.

Έτοιμος να αγωνιστεί και να ανδραγαθήσει. (Βελ.220-223)

Το επεισόδιο της φυγής από το παλάτι του βασιλιά της Αντιόχειας διαδραματίζεται στην ευρύτερη περιοχή της Αντιόχειας που είναι ορεινή, δύσβατη και επικίνδυνη μέσα στην οποία βρίσκεται και ο ορμητικός ποταμός που κυκλώνει και καταποντίζει τους συντρόφους του Βέλθανδρου.

....οδόν δε δυσβατότοπον έπιασαν και κρημνώδη.

Πολλά κακά επάθασιν όλην την νύκτα εκείνην

Και εις τοσαύτην απειλήν και εις του νερού τη βίαν.... (Βελ.1096-1098)

....ο τόπος ήταν ένυλος, δασώδης και αλσώδης....(Βελ.1198)

Ο δρόμος κατά μήκος του ποταμού Πύραμου μέχρι τις εκβολές του είναι ο τόπος όπου διαδραματίζεται η τελευταία φάση της περιπέτειάς τους.

...όταν δε επλησίασαν πλησίον της θαλάσσης,

Θωρούσιν πλοίον κι ήρχετον και αυτοί προσκατερούσιν(Βελ.1224)

Οι θαλάσσιοι δρόμοι εξυπηρετούσαν το εμπόριο αλλά και τις μετακινήσεις των ανθρώπων. Στους χερσαίους δρόμους ταξίδευαν πεζοί ή με άλογα. Το άλογο ήταν απαραίτητο για τον πολεμιστή και το φρόντιζαν ιδιαίτερα.

Οι άνθρωποι γενικά ταξίδευαν καβαλλικεύοντας ζώα (άλογα, ημίονους, γαϊδούρια, δρομάδες) ή επάνω σε φορητούς δίφρους, τα λεγόμενα φορεία ή λεκτίκια

..Τα φαρία σας στρώσετέ τα οι πάντες,

Καβαλλικεύσατε γοργόν, φτάσατε τον υιόν μου. (Βελ.113)

Ακόμη στο μυθιστόρημα *Φλώριος και Πλάτζια Φλώρα*, ο ευγενής ήρωας ξεκινά από τη Ρώμη για να βρεθεί σε έναν τόπο αφιλόξενο στην Ανατολή, όπου κυριαρχούν αλλόθρησκοι που τρέφουν μίσος για το γένος των χριστιανών.

Εις καβελλάρης ευγενής ορμώμενος εκ Ρώμης.... (Φλ.1)

... «Άνδρες, καλοί πολεμισταί, στρατιώται ανδρειωμένοι,

δράμετε, δέτε, μάθετε το τι γενεάς υπάρχουν,

και αν ένα απ το χριστιανικόν γένος όπερ μισούμεν,

είτι κακόν και επώδυνον σε αυτούς ποιήσετέ το. (Φλ.48-50)

Στον επόμενο στίχο Σαρακηνοί αρπάζουν την Χρυσάντζα. Ήταν συνηθισμένες οι αρπαγές γυναικών στις επιδρομές των Σαρακηνών. Ο όρος Σαρακηνοί χρησιμοποιούνταν για τους Άραβες την ύστερη αρχαιότητα. Στη διάρκεια του μεσαίωνα χαρακτήριζε τους μουσουλμάνους αλλά και κατά τις σταυροφορίες για να δηλώσει τους αντιπάλους των χριστιανικών κρατών, Άραβες, Τούρκους, Πέρσες κ.α.

..οι δε άθεοι Σαρακηνοί βλέποντες την ωραίαν.... (Βελ.64)

Ο Φλώριος από την Αλεξάνδρεια πηγαίνει στη Βαβυλώνα, όπου και βρίσκει κατάλυμα Σε όλη τη διαδρομή, υπήρχαν κρατικά πανδοχεία. Οι φτωχότεροι έμεναν σε ιδιωτικά οικήματα (χάνια). Τα περισσότερα ξενοδοχεία ελέγχονταν από την Εκκλησία.

Έφτασε εις Αλεξάνδρειαν, μικρόν και εκεί ενεπαύθην.

Και πάλιν επεδήμησεν εις χώραν Βαβυλώνος,

όπου ήσαν τα παλάτια του Δαβίδ του βασιλέως

και απεκεί εις ξενοδοχείόν, εκεί εξενοδοχίσθην. (Φλ.1300 -4)

Παράλληλα στο μυθιστόρημα *Ιμπέριος και Μαργαρώνα* περιγράφεται η διαδρομή που ακολούθησε μέχρι να φτάσει στο κάστρο της Ανάπολης. Περπάτησε πεζός αλλά και με το άλογό του, περνώντας από όμορφα βουνά, λιβάδια και ποτάμια.

Χώρες και κάστρο και βουνά, λιβάδια, ποταμίνες,

Όλον τον κόσμον έδραμεν πεζός και καβαλλάρης(Ιμπ.252-253)

...και εις κάστρον της Ανάπολης εσέβηκεν απέσω(Ιμπ.260)

Όλην την νύκτα περπατούν λιβάδια ποταμίνες,

και την ημέραν άπασαν λαγκάδια και βουνίτσια(Ιμπ.511-512)

Ο ποιητής διηγείται πως έφτασε κοντά στη θάλασσα, όπου σε κοντινή απόσταση υπήρχε ένα νησάκι.

Βλέπουν λιβάδιν έμορφον και βρύσιν ωραιωμένην.

Ήτον και θάλασσα κοντά, γύρισμα κόρφον είχεν.

Και απέσω εις την θάλασσαν, απέσω εις τον κόρφον

ήτον νησόπουλον μικρόν, γύρωθεν ήτο πέτρες. (Ιμπ.526-529)

Η θαλασσοπορία στο Αιγαίο πέλαγος παραδίδεται στα βυζαντινά κείμενα ως ιδιαίτερα επικίνδυνη, εξαιτίας της αστάθειας των καιρικών συνθηκών και της έλλειψης χαρτογράφησης του γεωγραφικού χώρου.

Οι δυσκολίες αυτές επιβάλλουν την παρουσία ενός εμπειρογνώμονα κατά τη διάρκεια του θαλασσινού ταξιδιού, ο οποίος οφείλει να γνωρίζει τη φορά των ανέμων, τις υφάλους, τα αβαθή σημεία της θαλάσσιας περιοχής και κυρίως τις αποστάσεις μεταξύ των πλησιέστερων λιμανιών. Καθώς σε πολλές περιπτώσεις η απειρία της θαλάσσης επέφερε τη συντριβή των πλοίων και το ναυάγιο των ταξιδιωτών.

Το θαλασσινό ταξίδι σε άλιμενον πέλαγος προκαλεί τρόμο στους ναυτικούς, οι οποίοι βρίσκουν ανακούφιση μόνο στη σιγουριά ενός ασφαλούς λιμένα, όπου μπορούν να καταφύγουν σε περίπτωση θαλασσοταραχής, όπως παραδίδεται σε ομιλία του Ιωάννη Χρυσοστόμου³⁹. Η θαλασσοπορία σε πέλαγος διάσπαρτο από όρμους και ακτές παρέχει, ακόμα και σε περίπτωση ξαφνικής κακοκαιρίας, τη δυνατότητα ενός πρόσκαιρου αλλά ασφαλούς καταφύγιου.

Για τις μετακινήσεις τους σε κοντινές αποστάσεις φαίνεται ότι χρησιμοποιούσαν μικρές βάρκες και μονόξυλα

παίρνω μονόξυλον μικρόν να πάγω να το πάρω. (Ιμπ.800)

Παράλληλα η πειρατεία στις θάλασσες ήταν μάστιγα για τα εμπορικά πλοία.

Πλήρωμαν πέντε ημερών κουρσάρικον τον ήύρεν,

κουρσάρικον σαρακηνόν και επήραν τον Ιμπέρην (Ιμπ.560-561)

---

39 Θεώνη Μπαζαίου-Barabas, «Θαλάσσιοι δρόμοι: Δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσιας επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα», στον τ. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συμποσίου Η επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα 1993, 43.

3.2 Ενδυμασία-Καλλωπισμός

Οι παράγοντες που καθόριζαν την ενδυμασία, καθώς και τη διακόσμηση και τις πρώτες ύλες, ήταν η κοινωνική θέση, η οικονομική κατάσταση, το φύλο. Στους πλούσιους δε εγκαταλείπεται το μακρύ και φαρδύ ένδυμα. Μοναδική διάκριση αποτελεί η ποιότητα των υφασμάτων.

Το συνηθισμένο ένδυμα της βυζαντινής είναι ο ποδήρης χιτώνας. Πάνω από αυτό φορούσε το μαφόριο, ένα ύφασμα που κάλυπτε όλο το σώμα ως επενδύτης. Μέσα από τον χιτώνα, φορούσαν το καμίσιον και υποκαμίσιον, ένδυμα λευκό, ποδήρες, πλατύ και χειριδωτό εξεμπλωτό στα μανικότια. Στην υστεροβυζαντινή εποχή ένας μανδύας αντί μαφορίου σκεπάζει τον χιτώνα που κουμπώνει, ψηλά στο λαιμό. Ήταν συνήθως σε κόκκινο χρώμα με ημικυκλική ουρά. Επιγράμματα με κόσμημα που έφερε κουδουνάκι, στόλιζαν τον μανδύα.

Παράλληλα την ίδια περίοδο γίνονταν εισαγωγές υφασμάτων από την Ιταλία ή την Ισπανία.

Ακόμη τα μανίκια άλλες φορές ήταν φαρδιά, ανοιχτά και έφταναν μέχρι τα πόδια αφήνοντας να φανούν τα μανίκια του εσωτερικού ενδύματος και άλλοτε σωληνόμορφα. Σε χειρόγραφο του 14^{ου} αιώνα, η αυτοκράτειρα Ευδοκία Δούκαινα Κομνηνή Συναδηνή, απεικονίζεται με μανίκια κωνικά που φτάνουν ως το έδαφος. Τον 13^ο αιώνα μετά την άλωση της Πόλης από τους Σταυροφόρους εμφανίζονται δυο είδη φορεμάτων: η γρανάτζα, ένα φαρδύ ρούχο ανατολικής προέλευσης που ξεκινούσε από τον λαιμό και έφτανε μέχρι τα πόδια, κρύβοντας έτσι τις ανατομικές λεπτομέρειες της γυναίκας⁴⁰.

---

40 Κ. Μυλοποταμιτάκη, «Η βυζαντινή γυναικεία φορεσιά στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Κρητική Εστία* 4 (1967) 112.

Η επίδραση από τη Δύση, έφερε έναν άλλο τύπο φορέματος, την κόττα, το οποίο ήταν εφαρμοστό στο στήθος, ενώ άφηνε ακάλυπτο τον λαιμό και πιάνονταν με ζώνη κάτω από το στήθος. Το κάτω μέρος φάρδαινε γύρω από τα ισχία. Στα τέλη του 13ου, και κυρίως από τον 14ο αιώνα, κάνουν την εμφάνισή τους παραλλαγές του φορέματος, στις οποίες ενσωματώθηκαν στοιχεία τόσο από το βυζαντινό ενδυματολογικό κώδικα, όσο και από τον δυτικό που κάνει πια αισθητή την παρουσία του στις τοπικές κοινωνίες. Το φόρεμα αυτό, σταδιακά αντικαθιστά τη γρανάτζα στους επόμενους αιώνες.

Όλες οι γυναίκες έφεραν κεφαλόδεσμο που έφτανε ως τα πόδια, τον κεκρύφαλο. Άλλες φορές οι βυζαντινές κάλυπταν τα μαλλιά τους με δίχτυ - στην πρωτοβυζαντινή εποχή φορούσαν ένα σκουφί και πρόσθεταν ένα κεφαλοκάλυμμα. Στην Κύπρο, που βρισκόταν κάτω από φράγκικη και βενετική κατοχή, συναντούμε κεφαλόδεσμο δυτικού τύπου που κάλυπτε κόμη και λαιμό. Σε έναν ναό, της Παναγίας της Φορβιώτισσας, που χρονολογείται τον 13^ο αιώνα, η αφιερώτρια φέρει κεφαλόδεσμο, που μοιάζει με αυτό που φορούσαν οι γυναίκες τον 13^ο αιώνα στη Γαλλία, δηλαδή ένα κομμάτι λευκό ύφασμα. Τα μαλλιά δεμένα καλύπτονταν από καπέλο με λευκό επίσης ύφασμα. Οι απλές γυναίκες κάλυπταν το κεφάλι τους με ένα είδος τουρμπανιού, που ονομάζονταν φασκώλιον ή φακιόλι.⁴⁶ Ιδιαίτερη φροντίδα δείχνει και για την κόμμωσή της. Αγαπημένο χτένισμα είναι ο κότσος στον οποίο τα μαλλιά κατσαρά πιασμένα κότσο καλύπτουν όλο το κεφάλι (κράνος) ή μαζεύονται σε έναν μικρό στρογγυλό κότσο, στον αυχένα. Ένας άλλος τύπος κόμμωσης είναι οι κοτσίδες που πλαισιώνουν το κεφάλι τους. Ακόμη φορούσαν και περούκες, πράγμα για το οποίο τους επέπληττε η Εκκλησία. Επίσης μεταχειρίζονται ζεστά σίδερα για να κατσαρώνουν τα μαλλιά τους. Το βάψιμο των μαλλιών ήταν διαδεδομένη συνήθεια, ενώ υπήρχε και το έθιμο να βάφει η νύφη τα μαλλιά της κόκκινα πριν την ημέρα του γάμου της⁴¹.

---

41 Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Β', 35.

Για να βάψουν κόκκινα τα χείλη και τα μάγουλα χρησιμοποιούσαν μια ρίζα και καπνιά, για τα φρύδια τους, τα οποία τα έβγαζαν, έβραζαν καρύδια, τα κοπανούσαν, τα ανακάτευαν με μέλι και έφτιαχναν μία μάσκα. Περιποιούνταν το πρόσωπό τους επίσης με κιμωλία ή σικυώνειο έλαιο και χρησιμοποιούσαν τον ασβέστη για την ασπράδα του προσώπου τους. Έβαφαν τα μάτια τους καίγοντας ξύλο δάφνης και ανακάτευαν τη στάχτη του με λάδι και λίπος αγριοκάτσικου. Τέλος χρησιμοποιούσαν αρώματα από τριαντάφυλλο, αιθέριο έλαιο κρίνου, νάρδο, μύρτο.

Οι άντρες επίσης φρόντιζαν τα μαλλιά τους. Το μήκος των μαλλιών τους ήταν ανάλογο με την καταγωγή, την κοινωνική θέση και την οικονομική τους άνεση. Αν ήταν στρατιώτες ήταν κοντά, αν ήταν ιερωμένοι μακριά. Ακόμη φορούσαν περούκες, το προκόμιο. Οι μοναχοί κουρευόνταν αρχικά για λόγους καθαριότητας, αλλά αργότερα καθιερώθηκε ως ένδειξη ταπεινότητας και μετάνοιας. Στη Δύση κυρίως, οι ιερωμένοι ξύριζαν τα μαλλιά τους στην κορυφή, ώστε να απομένουν τριγύρω μαλλιά σαν στεφάνι, το οποίο συμβόλιζε το ακάνθινο στεφάνι του Χριστού. Τέλος γενική συνήθεια ήταν η διατήρηση γενειάδας. Οι αξιωματικοί του στρατού ήταν όλοι γενειοφόροι, ενώ οι ευνούχοι στο παλάτι ήταν σπανοί ή ξυρίζονταν. Πολλοί εκκλησιαστικοί επέκριναν το ξύρισμα του γενείου που υποδείκνυε ανυπόληπτο επάγγελμα, όπως του θαυματοποιού και του μίμου, που είχαν ανάγκη τη μεταμφίεση αλλά και την απόκρυψη του φύλου τους⁴².

Η βυζαντινή γυναίκα είναι φιλάρεσκη. Πλούσιες και φτωχές φορούν κοσμήματα, όπως τα ενώτια ή σχολαρίκια (σκουλαρίκια), ψέλλια (βραχιόλια) ή ποδοψέλλια (βραχιόλια στα πόδια), δαχτυλίδια, περιδέραια, περόνες (καρφίτσες). Τα κοσμήματα από πολύτιμα υλικά αποτελούν μέρος της προίκας στις πλούσιες οικογένειες. Οι άντρες αγαπούσαν κάποια κοσμήματα, ιδίως δαχτυλίδια και ζώνες. Χρυσά και αργυρά κοσμήματα, προορίζονταν για τους βασιλείς και την αριστοκρατία. Τα κοσμήματα αυτά έφεραν πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια. Έφτιαχναν και κοσμήματα για τους λαϊκούς ανθρώπους με υλικά, όπως ο σίδηρος, ο χαλκός και το γυαλί. Σκουλαρίκια (ενώτια), βραχιόλια, αλυσίδες ποδιών, περιδέραια, πόρπες⁴³.

---

42 Κουκουλές *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, 113.

43 Α. Δρανδάκη, «Κοσμήματα και καλλωπισμός», στον τ. Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσσογλου (επιμ.), *Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη*, Αθήνα 2012, 151-159.

Υπήρχαν τα αγκωνοβράχια ή αγκωνάρια, οι περισκελίδες ή ποδόψελλα. Από τα πιο διαδεδομένα ήταν τα δακτυλίδια. Τα δακτυλίδια διακοσμούνταν ανάλογα με περίσταση π.χ. οι γαμήλιες βέρες.. Συχνά έφεραν στη σφενδόνη τους πολύτιμους λίθους, σφραγίδες και μονογράμματα που χρησιμοποιούνταν ως υπογραφές για να πιστοποιήσουν τη γνησιότητα των διαταγών και των μηνυμάτων. Στη μέση βυζαντινή περίοδο συναντούμε το περικλείστο σμάλτο και θέματα που έχουν επιρροές από τη χριστιανική πίστη και λατρεία, ο ρόλος των οποίων δεν ήταν μόνο διακοσμητικός, αφού πρόσφεραν προστασία από το κακό. Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, τα κοσμήματα των πλούσιων επηρεάζονταν από δυτικά πρότυπα, ενώ τα κοσμήματα των φτωχότερων τάξεων κατασκευάζονταν από ευτελή υλικά λεπτότερα με γραμμική διακόσμηση⁴⁴.

Η δήλωση του πένθους για τους βυζαντινούς δηλωνόταν με το κόψιμο των μαλλιών, την αποχή από το πλύσιμο, τα μαύρα ρούχα και κατά διαστήματα από το φαγητό.

*...Ως είδεν γαρ το πένθιμον και μελανόν ιμάτιν
Και των τριχών την εκτομήν, ευθύς παρηγορήθην.....(Καλ.1490-1)
...Ο ξευγηλάτης προς αυτόν είπεν: «Το σχήμα τούτο,
Το σχήμα μου το πένθιμον, της κεφαλής η κάρσις....(Καλ.1501-1502)
...Και γαρ ου μόνος μου φορώτο πένθιμον ιμάτιν
Ουδέ τας τρίχας μόνος μου τας κεκαρμένας έχω,
Αλλ όλα, πάντα σήμερον, κάστρα και πόλεις πάσαι
Και πλήθος αναρίθμητον ανθρώπων αμετρήτων
Εξ ορισμού βασιλικού μελενδουόμεν πάντες....,(Καλ.1505-1509)
...Εκείνη γουν, ως λέγουσιν, εξήτησεν τας χώρας
Ως μέλαν να φορέσουσιν και προς το σχήμα τούτο
Το σκοτεινόν και πένθιμον πάντες /εναλλαγώσι
και πρόσταγμα βασιλικόν κοινώς εξαπεστάλει...(Καλ.1518-1523)*

---

44 Α. Δρανδάκη, «Κοσμήματα και καλλωπισμός», στον τ. Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσσογλου (επιμ.), *Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη*, Αθήνα 2012, 151-159.

Ακόμα και τα μικρά παιδιά υποχρεώνονταν να κόψουν τα μαλλιά και να φορέσουν μαύρα. Οι βυζαντινοί νήστευαν μετά τον θάνατο των αγαπημένων τους. Την ημέρα του θανάτου δεν έτρωγαν καθόλου.

Οι γνώσεις για την ύστερη μεσαιωνική περίοδο κυρίως από απεικονίσεις σε μικρογραφίες χειρογράφων, στην εντοίχια ζωγραφική και τις φορητές εικόνες. Σε κάθε εποχή η ενδυμασία αντικατοπτρίζει το φύλο, την ηλικία και την κοινωνική θέση. Στον ύστερο μεσαίωνα για παράδειγμα, τα εξωτερικά ενδύματα των νεαρών ήταν πιο εφαρμοστά και πιο κοντά σε σχέση με αυτά των ανδρών μεγαλύτερης ηλικίας.

Τα παιδιά φορούσαν ρούχα παρόμοια με των ενήλικων από τα επτά χρόνια τους. Τα ρούχα διακρίνονταν σε αυτά της δουλειάς και στα εορταστικά⁴⁵.

*...και τα παιδίτσια τα μικρά τούτο το βλέπεις φέρνουν
φορώντα, περιτρέχοντα τας τρίχας κεκαρμένας
...είδεν εκεί το πένθιμον/μελανηφόρον σχήμαν. (Καλ.1567-69)
...Μελανηφόρον εύρηκεν γυναίκα καθημένη (Καλ. 1572)
.....Αν τύχει να κακίζουσιν τινές και να βαριούνται
την των τριχών απόκαρσιν, την μελαινεन्दυσία,
την αποχήν του κρέατος, τους στεναγμούς εκείνους. (Καλ.2283-2285)*

Στον Βέλθανδρο, ο ήρωας φορά τα παπούτσια του και ζώνεται το σπαθί του.

Τα υποδήματα ήταν συνήθως μαλακά αγκάλιαζαν τα πόδια, ενώ σπάνια θα δούμε και παπούτσια ανοιχτά.

...Σηκώνεται, ποδήνεται, ζώνεται το σπαθίν του .... (Βελ.165)

---

45 Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσσογλου (επιμ.), *Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη. Ειδικό θέμα του 26ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 12-14 Μαΐου 2006*, Αθήνα 2012, 151-159.

Στους παρακάτω στίχους περιγράφεται η Χρυσάντζα. Ο ποιητής δεν δίνει καμιά πληροφορία για την ενδυμασία της, αλλά επιμένει στα σωματικά της χαρίσματα: τα πλούσια ξανθά μαλλιά της, την ευλυγισία της, το περπάτημα και την κορμοστασιά της. Τα μακριά ξανθά μαλλιά ήταν το γυναικείο πρότυπο. Οι ηρωίδες των βυζαντινών μυθιστορημάτων στο όνομά τους σαν πρώτο συνθετικό, έχουν τη λέξη χρυσό.

*...να κρίνω και να στοχαστώ την καθεμιάν ως πρέπει
το κάλλος του προσώπου της και το κορμίν της όλον,
το βάδισμα, το κίνημα και την πορπατηξιά της.... (Βελ.612-614)
...το σείσμα και το λύγισμα, το επιτήδευμά της.... (Βελ.645)
... έχει μαλλιά χρυσαφωτά, ίσα της ηλικιάς της
ως χόρτον εις παράδεισον, ως σέλινα εις κήπον,
ούτως είχε το δάσωμα των ομαλλιών η κόρη... (Βελ.688-689)*

Περιγράφει μια κόρη απεγάδιαστη, με φυσική ομορφιά, χωρίς καμιά επιτήδευση. Το ίδιο κορμί, τα μαργαριταρένια δόντια, τη λευκή της επιδερμίδα, τα κόκκινα χείλη.

Η περιποίηση του προσώπου με καλλυντικά που ήταν βασισμένα αρχικά σε ζωικό λίπος καθώς και πούδρες που έδιναν λευκή όψη ήταν η αισθητική τάση της εποχής. Σπάτουλες καλλωπισμού χρησιμοποιούνταν για τη μίξη και την επάλειψη των καλλυντικών σκευασμάτων. Επίσης με μικρές λαβίδες αφαιρούσαν τα φρύδια⁴⁶.

*Το σώμα σου το ευγενικόν ίσον βεργίν το ποίκε,
Κυπαρισσοβεργόλυγον εδημιούργησέ το... (Βελ.652-653)
Οι Χάριτες εχάλκευσαν την μύτην της ωραίας,
στόμα Χαρίτων, Χάριτος δόντια μαργαριτάρια...
Μάγουλα ροδοκόκκινα, αυτόβαπτα τα χείλη... (Βελ.701-703)
...λευκοβραχίων τρυφερό, τράχηλος τουρνεμένος
Η μέση της ολόλιγνη... (Βελ.706-715)
...κόρην την πορφυλόβλαστον στολήν την γυναικείαν
Ενέδυσεν ο Βέλθανδρος με τας ιδίας του χείρας. (Βελ.1299-1300)*

---

46 Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου (επιμ.), *Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη*. 26ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 12-14 Μαΐου 2006, Αθήνα 2012, 151-159

Ο Φλώριος πάλι παρουσιάζεται ως ευγενικής καταγωγής νέος να παίρνει το σακίδιό του και ετοιμάζεται να φύγει. Φόρεσε τα υπέρλαμπρα ρούχα του τα οποία ήταν φτιαγμένα από χρυσό και μετάξι και τον καλοραμμένο χιτώνα του. Τα ρούχα αυτά παραπέμπουν σε βασιλικά ρούχα.

...έλαβεν το μαρσιπιον μετά την βακτηρίαν

ως ευτελής και την στολήν εφόρεσεν αυτίκα(Φλ.21-22)

...ήλθεν από Δαλμάτσια, ευγενεστάτη χάρις,

Ρούχον χρυσόν μεταξωτόν, έμορφα υφασμένον

...ευμορφοερωτοπαίδευτος υπήρχεν ο χιτώνας..(Φλ.115-120)

Χαρίζει δακτυλίδι στην αγαπημένη του πολύτιμο με ζαφείρι στο δέσιμό του.

«Έπαρε το δακτυλίδι μου και βάστα το μ εσένα.

Ζάφειρος εν ο λίθος του, ευγενικόν υπάρχει.....(Φλ.277-278)

Το άλογο ήταν απαραίτητο, καθώς και ο στρατιωτικός εξοπλισμός για κάθε ευγενή για να μπορεί να αντιμετωπίσει τους κινδύνους ενός ταξιδιού.

Φαρίν του δίδει και άρματα και την εξόμπλισίν του

φαρίν ποτάπον σύντομον να διώκει τους αέρας,

δίδει του και ιππόσελλον, καβαλλικεύει εκείνος, (Φλ.525-536)

Ο εξοπλισμός εδώ περιγράφεται με λεπτομέρειες: θώρακας, περικεφαλαία, κοντάρι, σπαθί ακονισμένο σε χρυσή θήκη, ασπίδα, προστασία για τους βραχίονες και τα γόνατα, προστατευτικά για τα χέρια, από έξω χρυσά και από μέσα σίδηρο. Η περιγραφή παραπέμπει στον εξοπλισμό των ιπποτών της Δύσης.

θώρακαν, περικεφαλιάν, σκουτάριν και κοντάριν

και αργυρομούστακον σπαθίν με ολόχρυσον θηκάριν

εις χέριν επιτήδειον οζύν, ηκονισμένον,

βραχιόνια ολάργυρα και σιδερά γονάτια,

χερόπτια το έσω σίδηρον, το έξωθεν χρυσάφιν,

ζώσμαν εξώσθην σιδηρόν, παρόμοιο των αρμάτων.(Φλ.528-533)

Την ίδια επιμέλεια και πολυτέλεια απολάμβανε και τα άλογα. Χρυσοκέντητη κουβέρτα και όλα τα εξαρτήματα που προβλέπονταν για αυτά. Ο οπλισμός των υπερασπιστών των κάστρων ήταν απαραίτητος για την επιβίωση μιας κοινωνίας στρατιωτικής και συνεχώς ετοιμοπόλεμης. Το ίδιο σημαντική ήταν και η ιπποσκευή εξαιτίας της πολυποίκιλης χρήσης του αλόγου όχι μόνο ως μεταφορικού μέσου, αλλά και ως παραγωγικού στρατιωτικού εργαλείου. Ήταν σύμβολο μεγαλείου και δύναμης και φροντίζονταν ιδιαίτερα από τον ιδιοκτήτη του. Ο Θεόδωρος Παλαιολόγος συνιστά οι ευγενείς να έχουν τρία άλογα. Ένα πορείας, ένα πολεμικό και ένα υποζύγιο. Οι βυζαντινοί είχαν άλογα μεσαίων διαστάσεων που είχαν χαμηλότερο κόστος αγοράς και εκπαίδευσης σε σχέση με τα ευρωπαϊκά που ήταν μεγαλόσωμα ⁵⁴ Ο εξοπλισμός του αλόγου αποτελούνταν από χαλινάρια, στομίδα, σπιρούνια, σέλα, αναβολείς αλλά και διακοσμητικά στοιχεία, όπως μικρά κουδούνια. Το κόστος συντήρησής τους ήταν μεγάλο. Ιδιαίτερα τα σπιρούνια έφεραν διακόσμηση από σμάλτο και πολύτιμους λίθους. Οι γυναίκες φορούσαν και αυτές σπιρούνια όταν επρόκειτο να ιππεύσουν.

Η θωράκιση του αλόγου ήταν γνωστή στο Βυζάντιο από το 6^ο αιώνα. Κατά τον ύστερο μεσαίωνα χρησιμοποιούνταν διάφορα υλικά. Τσόχα, δέρματα επεξεργασμένα, καλύμματα από ύφασμα, αλυσιδωτοί θώρακες με φόδρα, ελάσματα από μέταλλο ή οστό ραμμένα πάνω σε ύφασμα.

Οι μεσαιωνικές σέλες ήταν συνήθως ξύλινες με δερμάτινη επένδυση. Από τον 12^ο αιώνα η σέλα με υπερυψωμένη πλάτη και πλατιά γκέμια ήταν συνδεδεμένη με την τεχνική της εναγκαλισμένης λόγχης και βοηθούσε στη διατήρηση της ισορροπίας του βαριά εξοπλισμένου αναβάτη. Πάνω από τον θώρακα έβαζαν ύφασμα ίδιο με το πανωφόρι του ιππέα.

Οι βυζαντινοί, όπως και οι δυτικοί ιππότες φρόντιζαν επίσης τον καλλωπισμό των αλόγων τους. Η χαίτη και η ουρά κουρεύονταν, δένονταν ή και βάφονταν. Από τη Δύση ήρθε η συνήθεια να δένουν στα πόδια τους κορδέλες πολύχρωμες ακόμα και κουδουνάκια, τα οποία ήταν μεν διακοσμητικά αλλά χρησίμευαν και για τον εκφοβισμό του εχθρού.

Στους παρακάτω στίχους ο Ιμπέριος στολίζει το άλογό του με χρυσοκεντημένη κουβέρτα και ασημένιο εξοπλισμό.

Βάνει λουρίκι έγλαμπρον, κορώναν κασιδίου

Κουβέρταν χρυσοτσάπωτη εσάγισεν τον μαύρον(Ιμπ.105-106)

Άρματα εφόριεν το φαρίν αργυροπεταλάτα

και απάνω εις τα λαμπρά άρματα, τα θαυμαστά εκείνα

κουβέρτα χρυσοτσάπωτη με το μαργαριτάριν/(Ιμπ.383-385)

Επειδή η σημασία των αλόγων για τις καθημερινές ανάγκες ήταν μεγάλη, η ιατρική φροντίδα τους, όπως και των άλλων υποζυγίων ήταν επιβεβλημένη. Όταν τα άλογα δεν μπορούσαν να τα σταβλίσουν, ειδικά τη νύχτα, τα σκέπαζαν με διακοσμημένα σκεπάσματα για να μην αρρωστήσουν. Στους πριγκιπικούς στάβλους ένας ανώτερος αξιωματούχος φρόντιζε για την περίθαλψη, την εκπαίδευση και την αντικατάσταση των αλόγων.⁵⁸ Οι ανάγκες των μεγάλων γαιοκτημόνων διαμόρφωσαν στην Ευρώπη τα κάστρα και τους ιπότες, οι οποίοι μέχρι τον 11^ο αιώνα ήταν επαγγελματίες στρατιώτες χωρίς ευγενική καταγωγή. Τον 12^ο αιώνα στη Γαλλία κυρίως οι ισχυρές οικογένειες συντηρούσαν ιδιωτικούς στρατούς και στο ιππικό ανήκαν από μέλη της αριστοκρατίας μέχρι μικρούς γαιοκτήμονες και φιλόδοξους ανθρώπους που επιθυμούσαν να ανέλθουν κοινωνικά. Αποτελούσαν μια ομάδα με υψηλό φρόνημα, αίσθημα τιμής, κανόνες εθιμοτυπικούς προερχόμενους από τις βασιλικές αυλές.

Τον 13^ο αιώνα οι ιπότες διαφοροποιήθηκαν από τους απλούς ιππείς. Για παράδειγμα οι ευγενείς της Αχαΐας τον 13^ο αιώνα ήταν ότι καλύτερο είχε να επιδείξει η δυτική ιπποσύνη. Ίππευαν άλογα που μπορούσαν να σηκώσουν την εξάρτησή τους που ήταν ιδιαίτερα βαριά.

Τα πολεμικά άλογα μεταφέρονταν με ειδικά πλοία που χρησιμοποιήθηκαν πρωταρχικά στον αραβο-ισλαμικό χώρο και από εκεί διαδόθηκαν στις βόρειες περιοχές της Μεσογείου.

Η ιπποτική ιδεολογία αντανακλάται σε παράσταση του έφιππου Αγίου Γεωργίου στην Ακροναυπλία (1291-1311) που αποτελεί δείγμα αρκετά πρώιμο των στρατιωτικών αγίων αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης της ιπποσύνης με τη βυζαντινή παράδοση.

Στην Αχιλλίδα αξιοσημείωτη είναι και η περιγραφή της αρπαγής της κοπέλας και η αναφορά στο χρώμα των αλόγων. Το άσπρο άλογο των ερώτων, ήταν κατάλληλο για επιδείξεις και αγώνες, ενώ το μαύρο ήταν για τον πόλεμο.

...άσπρον είχεν εις έρωτες, μαύρον εις τους πολέμους(Αχ.907)

Ωσαύτως το ιππάριν του ήτον αρματωμένον

κουβέρτα χρυσοπράσινην έμπροσθεν και οπίσω,

αρμάτωσιν καβαλλαριού ακέρια εξομπλισμένην.

982...χίλια σκουτάρια εξάίρετα χρυσοζωγραφισμένα...(Φλ.980-982)

Στο σημείο αυτό κάνει αναφορά στην μαργαριτοκεντημένη φορεσιά της Πλάτζια Φλώρα.

... «Υπάγετε και στολίζετε την κόρην Πλάτζια Φλώραν

ευγενικήν την φορεσιάν μετά λιθομαργάρων.

Ας ευτρεπίση την μορφήν, το κάλλος του προσώπου...(Φλ.961-963)

Και ο Φλώριος προσφέρει στην αγαπημένη του δαχτυλίδι με πολύτιμη πέτρα, σύμβολο ένωσης και αγάπης.

...Και εβγάνει δαχτυλίδιον με ατίμητον λιθάριν...(Φλ.1187)

Στον ξενοδόχο προσφέρει πλούσια δώρα: ζωνάρι ασημοχρυσοστόλιστο και κόκκινη φορεσιά που ταιριάζει μόνο σε ευγενείς, κούπα στολισμένη με μαργαριτάρια, χρυσά δαχτυλίδια και πολλά δουκάτα. Η ζώνη συμπλήρωνε την αντρική και τη γυναικεία εμφάνιση. Στο Βυζάντιο κυριαρχεί από τον 13^ο αιώνα . Το χαλαρό δέσιμό της λίγο πιο κάτω από τη μέση ήταν χαρακτηριστικό του ευγενή άνδρα. Μπροστά έκλεινε με πόρπη και στη δεξιά πλευρά στερεώνονταν το μαντήλι, το εγχειρίδιο και το πουγκί.⁶³ Τα ζωνάρια ήταν φτιαγμένα από κασμήρι, λινό ή μετάξι. Υπήρχαν και δερμάτινες ζώνες με εγχάρακτες διακοσμήσεις, μέχρι και επιγραφές. Το ελεύθερο τμήμα της ζώνης

κρέμονταν μπροστά και άγγιζε τα πόδια. Οι ζώνες σε κάποιες περιπτώσεις ήταν πολύ ακριβές καθώς ήταν φτιαγμένες από ασήμι επιχρυσωμένο και είχαν πάνω τους πολύτιμους λίθους και διακόσμηση.

Η κόμμωση και το κεφαλομάντηλο ξεχώριζε τις ελεύθερες κοπέλες από τις χήρες και τις παντρεμένες.

*....και δώρα μετά/προθυμιάς δίδει τον ξενοδόχον
Ζωνάριν αργυρόστολον και επάνω χρυσωμένον
Και φορεσιάν ευγενικήν, αφόρετα σκαρλάτα. (Φλ.1268-1270)*

*....και δώρα πλούσια και πολλά δίδει στον ξενοδόχον
δύο μαύρους συντομότατους να πέτουνται εις αέρα,
κούπαν αργυροχρύσωτην μετά λιθομαργάρων
και δακτυλίδια χρυσά και αμέτρητα δουκάτα. (Φλ.1319-1322)*

Στον Ιμπέριο ο ποιητής περιγράφει έναν νέο που προσέχει ιδιαίτερα την εξωτερική του εμφάνιση. Χρησιμοποιούσε μάλιστα και μια φυτική ρίζα για να τονίσει το κόκκινο χρώμα των χειλιών του, όπως συνηθίζονταν, όχι μόνο από τις γυναίκες. Ακόμη και στις τελευταίες δεκαετίες του Βυζαντίου ο Νομοφύλαξ Ίωάννης ο Ευγενικός έξεφώνησε δριμύτατο επιτιμητικό λόγο με τίτλο «*Προς τὰς καλλωπιζομένας γυναίκας*», με πληροφορίες συναρπαστικές, για τα ψιμύθια, τα αρώματα και τις βαφές του γυναικείου προσώπου. Ο εκδότης του κειμένου παρατηρεί (με εμφανή δόση καλογηρικής υπερβολής): «Το κόκκινον χρώμα αἱ Βυζαντιναί κυρίαί επέθετον όχι μόνον εἰς τὰ χεῖλη καὶ τὰς παρειάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ πώγωνος, τὸ δὲ μέλαν εἰς τὰς ὀφρυς, τὰς βλεφαρίδας καὶ εἰς τοὺς κροτάφους, πράγματα καὶ ἐπινοήματα ἄγνωστα καὶ εἰς τα τελειότερα κομμωτήρια τῶν Παρισίων»⁴⁷.

---

47 Σ. Εύστρατιάδης, «Περὶ κομμώσεως τῶν Βυζαντινῶν», *ΕΕΒΣ* 8 (1931) 42-46.

Στη συνέχεια ο ποιητής περιγράφει την αρματωσιά του Ιμπέριου, αυτή που ταιριάζει σε έναν πολεμιστή της κοινωνικής του θέσης. Τον 13ο με 15ο αι. η πανοπλία του πολεμιστή αποτελούνταν από χάλκινη περικεφαλαία και έναν θώρακα σιδερένιο και αλυσιδωτό με μακριά μανίκια, σαν χιτώνας, που κούμπωνε μπροστά με μεταλλικούς γάντζους. Η περικεφαλαία στο κάτω μέρος της είχε επίσης πλέγμα αλυσιδωτό για την προστασία του αυχένα. Κάτω από τον θώρακα φορούσαν για την απορρόφηση των κραδασμών το καββάδιο, όπως γράφει ο Ιωάννης Καντακουζηνός. Ανατολικής προέλευσης ήταν οι πανοπλίες με μικρά μεταλλικά πλακίδια ή δέρμα. Στα πόδια φορούσαν μεταλλικές περικνημίδες.

....τα χείλη του ήσαν κόκκινα, κινάβαριν βαμμένα...

Και ο Ιμπέριος χαρίζει δαχτυλίδι με πολύτιμη πέτρα. (Ιμπ.83-84)

Και πάλιν ο Ιμπέριος εβγάζει δακτυλίδιν

εύμορφον, πανεξαίρετο με ατίμητον λιθάριν (Ιμπ.295-96)

Εξαιρετική πηγή για τον εξοπλισμό του ιππότη κατά τον ύστερο μεσαίωνα είναι το έργο του Θεόδωρου Παλαιολόγου στο οποίο περιγράφεται η εξάρτησή του που αποτελεί προϊόν δυτικών, ανατολικών και βυζαντινών επιρροών. Η εξάρτηση ήταν σημαντικό περιουσιακό στοιχείο.

Ο αλυσιδωτός θώρακας είχε την πιο μεγάλη διάδοση τον 12^ο και 13^ο αιώνα. Κάλυπτε τον κορμό και είχε ανοίγματα για να διευκολύνει την ιππασία. Διέθετε κάλυμμα κεφαλής ενσωματωμένο και γάντια που είχαν επένδυση από δέρμα ή ύφασμα. Τα γάντια είχαν ένα χώρισμα για τον αντίχειρα και ένα για τα υπόλοιπα δάχτυλα μέχρι τον 13^ο αιώνα που κατασκευάζονταν ξεχωριστές θήκες για τα δάχτυλα.

Τα πόδια κάλυπταν αλυσιδωτοί εφαρμοστοί θώρακες ή δέρμα από το γόνατο μέχρι το πέλμα. Στη βυζαντινή τέχνη εμφανίζονται σποραδικά δηλώνοντας τη δυτική επιρροή στις φραγκοκρατούμενες περιοχές. Το ίδιο ισχύει και για τις περικνημίδες από κομμάτια μετάλλου ή από επεξεργασμένο δέρμα στα τέλη του 13^{ου} αιώνα. Από τα μέσα του 13^{ου} αιώνα κομμάτια δέρματος που είχαν υποστεί σκλήρυνση, τοποθετούνταν κάθετα στους ώμους για προστασία από τα χτυπήματα στο λαιμό⁴⁸.

---

48 Ν. Σ. Κανελλόπουλος, «Περί της στρατιωτικής εκγύμνασης και εκπαίδευσης στο Βυζάντιο κατά την ύστερη περίοδο (1204-1453)», *Byzantina Symmeikta* 22 (2013) 157-171.

Πάνω τους έφεραν το οικόσημο του ιππότη. Περισσότερο ήταν στοιχεία αναγνώρισης σε επίσημες εμφανίσεις παρά προστατευτικά μέσα.

Το κράνος ήταν επίσης ένα βασικό στοιχείο της εξάρτησης. Το φορούσαν πάνω από τον αλυσιδωτό ή τον υφασμάτινο σκούφο και στερεώνονταν με δερμάτινο λουρί κάτω από το σαγόνι. Μερικά είχαν περιμετρικά αλυσιδωτή θωράκιση, επιρροή ανατολικής προέλευσης. Το κράνος είχε κωνικό ή στρογγυλό σχήμα και κατασκευάζονταν από ελάσματα σιδήρου. Βυζαντινή επιρροή, αν και πρωτοεμφανίστηκε στη Μέση Ανατολή, αποτελεί το κράνος με οξύληκτη απόληξη. Στα τέλη του 13^{ου} αιώνα η προστασία του λαιμού ενισχύθηκε με ατσάλινο κολάρο, όπως απεικονίζεται στη βυζαντινή τέχνη.

Η ιπποτική ασπίδα *ecu* από τη λατινική λέξη *scutum*, είχε μήκος ένα μέτρο περίπου με τριγωνικό σχήμα και κρατιόταν στο αριστερό χέρι για την προστασία της καρδιάς. Κατασκευαζόταν κυρίως από ξύλο, το οποίο ήταν καλυμμένο από δέρμα. Είχαν επίσης ένα λουρί για να μπορούν να την κρεμούν από το λαιμό. Εξωτερικά έφεραν διακόσμηση με το οικόσημο του πολεμιστή. Εγκαταλείφθηκε τον 15^ο αιώνα, όταν βελτιώθηκε ο υπόλοιπος εξοπλισμός⁴⁹.

Το ιπποτικό ξίφος ζύγιζε σχεδόν ενάμισι κιλό. Η λεπίδα ήταν επιμήκης, δίκοπη και τον 14^ο αιώνα οξύληκτη. Η λαβή ήταν μεταλλική, ξύλινη, από ελεφαντοστό ή κέρατο και είχε επένδυση από δέρμα ή ύφασμα. Το ξίφος φυλάσσονταν σε θηκάρι από ξύλο και είχε εσωτερική επένδυση από ύφασμα ή δέρμα. Οι ξιφοθήκες στερεώνονταν με δερμάτινες λουρίδες, από τις οποίες η μια περνούσε από τον ώμο και η άλλη από τη μέση. Μια πλατιά ζώνη που κρατούσε σταθερό το ξίφος στη μέση, έκλεινε με μια πόρπη. Το ξιφοκόνταρο, το οποίο αρχικά χρησιμοποιούνταν σαν ακόντιο, έφτασε να έχει μήκος μέχρι τρία μέτρα και να ζυγίζει δεκαπέντε κιλά. Κοσμούνταν συχνά με τριγωνικές ή ορθογώνιες σημαίες και λάβαρα⁵⁰. Τέλος, τα τόξα του ύστερου μεσαίωνα ανάλογα με τη χρήση τους ήταν διαφόρων τύπων.

---

49 T. Kolias, *Byzantinische Waffen: ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*, Βιέννη 1988, 105-108, 113.

50 *Χρονικόν τοῦ Μορέως*, 643.

Κάτω από τον θώρακα φορούσαν ρούχο με χοντρή επένδυση λινή ή βαμβακερή για να προστατεύονται από μώλωπες. Πάνω από τον θώρακα φορούσαν αχειρίδωτο ελαφρύ μανδύα. Συγκεκριμένα, πάνω σε δερμάτινη βάση ήταν ραμμένα ορθογώνια κομμάτια υφάσματος μέχρι τον αστράγαλο για να προστατεύονται από τη ζέστη, αφού τα μεταλλικά κομμάτια ζεσταίνονταν υπερβολικά από τον ήλιο.

Ο Ιμπέριος φορούσε στο κεφάλι του περικεφαλαία που είχε χαραγμένο πάνω της ένα πουλί και στην κορυφή της φτερό παγωνιού κίτρινο βαμμένο, ενώ στα χέρια του έφερε βραχιόλια.

*Εφόρει κι ο Ιμπέριος άρματα λαμπρυσμένα,
ευγενικά τιμητικά, τα πρέπουν σ' ανδρειωμένους,
με τους κουδούνους τους χρυσούς και με χρυσές βραχέλες.
Εφόρει στο κεφάλι του κασσίδιν ωραιωμένον
κόρακαν είχεν εγκοφτόν στου κασσι/δίου την τρούλλαν
και εις του πουλίου την κεφαλήν, στην κορυφήν του απάνω
είχεν πτερόν του παγωνιού βαμμένον κιτρινόχροιον (Ιμπ.387-393)*

Παράλληλα οι γυναίκες υμνούνται για την ομορφιά τους. Προβάλλεται το κομψό πρότυπο ομορφιάς της εποχής (Auerbach 2005, 177), όπως και η εξουσία που ασκεί στον αγαπημένο της. Οι ήρωες επομένως της ιπποτικής μυθιστορίας αποτελούν πρότυπα: ο άνδρας ευγενής, ωραίος, ανδρείος και η γυναίκα όμορφη με ουσιαστική εξουσία.

Στους παρακάτω στίχους αναφέρει χρυσοκέντητα και χοντρά μεταξωτά υφάσματα με μαργαριτάρια, ενώ τα ρούχα που ντύνουν τον Ιμπέριο είναι στολισμένα με μαργαριτάρια και ζαφείρια.

*Φέρνουν αλλάγια θαυμαστά, χάσδια χρυσοβουλλάτα
και καμουχάδες χρυσωτούς με το μαργαριτάριν (Ιμπ.462-463)
έντυσεν τον Ιμπέριον τα θαυμαστά τα ρούχα
Λιθομαργαροζάφειρα, στολές ηγλάνισμένες... (Ιμπ.465-466)*

Στην Αχιλλίδα η έκφρασις του Αχιλλέα καταλαμβάνει δεκατρείς στίχους. Χαρακτηρίζεται ευόφθαλμος και ωραίος (N 114) και (L34), τα μάτια του μεγάλα, καθώς και εύθαρμος στο (O 65). Επίσης στο (N 119) και (O 69), τα μπράτσα του παρομοιάζονται με ράβδους.

Η περιγραφή των χαρισμάτων ακολουθεί εκφράσεις ανάλογες με αυτές που συνηθίζονται στις μυθιστορίες της παλαιολόγειας περιόδου. Ωραία χέρια, λευκό δέρμα, σγουρά ξανθά μαλλιά. Φραγκικά στοιχεία εμφανίζονται στην κόμμωση του ήρωα αλλά και της ηρώιδας: αγάπα δε και φραγκικήν φορεσίαν πάντα (L 541). Πάντως η περιγραφή, η κόμμωση και η ένδυση παραπέμπουν στα τυπικά χαρακτηριστικά της δυτικής μόδας, όπως αποτυπώθηκε στα μάτια των βυζαντινών. Ο Αχιλλέας πάλι περιγράφεται ξανθός, σγουρομάλλης. Στο κεφάλι του φορούσε στεφάνι φτιαγμένο από πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια. Η μορφή του Αχιλλέα απολαμβάνει το ενδιαφέρον της λογοτεχνίας από την αρχαιότητα μέχρι και τη μέση βυζαντινή περίοδο. Με τον καιρό ο γενναίος πολεμιστής του Τρωικού πολέμου μεταπλάστηκε σε έναν ερωτικό στρατιώτη τον οποίο καθοδηγεί το πάθος του.

Στην βυζαντινή Αχιλλίδα, η αφήγηση εστιάζει σε έναν χαρακτήρα με σκοπό να παρουσιάσει ολόκληρο τον βίο του με κέντρο της εξελικτικής του πορείας από την εφηβεία στην ενηλικίωση και τον έρωτα. Οι δημιουργοί τού αφαιρούν τη θεϊκή του υπόσταση και του προσδίδουν ανθρώπινα στοιχεία, όπως το ερωτικό πάθος. Το έργο ακολουθεί βιογραφική πορεία από τη γέννηση την ανατροφή, τα πρώτα κατορθώματα, την ερωτική περιπέτεια μέχρι τον θάνατο του ήρωα.

Στο σύνολο του έργου υπάρχει διαπλοκή του έρωτα με τον πόλεμο.

...ξανθός και σγουροκέφαλος, ευόφθαλμος και ωραίος,

Ήσαν και τα μαλλίτσια του φράγκικα κουρεμένα

εφόριε δε και στέφανον εκ λίθων και μαργάρων,

τούτον ποσώς ουκ έρριπτεν από της κεφαλής του.

Άσπρον ήτον το στήθος του μάρμαρον ώσπερ κρύον, (Αχ.114-118)

Στην Αχιλλήίδα περιγράφεται επίσης και η κόρη. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έκφραση της κόρης συνδέεται με την έκφραση του κήπου μέσα από συμβολισμούς. Η κόρη άλλοτε φορά ένα στεφάνι που έχει πάνω του πολύτιμους λίθους και άλλοτε στεφάνι από ανθούς του κήπου που έπλεξαν οι έρωτες: εφόραινεν και στέφανον με ατίμητα λιθάρια

άλλοτεσ πάλι επλέκασιν οι όρωτες τα άνθη

και εκάμνασι στεφάνι και εφόραιναν την κόρην. (Αχ.)

Στους στίχους 681-686 δεν περιγράφεται η κόρη, αλλά ο κήπος, ο οποίος αποτελεί προέκταση του σώματός της. Καμιά αναφορά δεν γίνεται στα αρχοντικά της φορέματα και στα στολίδια της. Προβάλλεται η φυσική και ανυπέρβλητη ομορφιά της, η τελειότητα της παρουσίας της όπως ακριβώς αξεπέραστη είναι και η ομορφιά της φύσης.

Κέδε πανώραιον κέμορπον και πόθου περιβόλιν.

Βούλεται κάτω ευγενικός, θέλει να το τρυγήσει, [...]

[...]Αλλά ως έμμορπον φυτόν να στέκω και να θάλω. (Αχ.681-686)

Στην περιγραφή του στόματός της υπάρχει ένας παραλληλισμός με βρύση και συνολικά η κόρη χαρακτηρίζεται ως παράδεισος με τάμορφα τα δένδρα (στιχ. 552). Επίσης στους στίχους (848-851) η κόρη φτιάχνει ένα στεφάνι και το δίνει στον αγαπημένο της ως σύμβολο του γάμου προσφέροντας το μέσο για τη νομιμοποίηση της σχέσης τους. Η ολοκλήρωση της σεξουαλικής πράξης πριν τον γάμο δεν σημαίνει ότι καταρρίπτονται οι κώδικες τιμής. Αντίθετα, η κόρη υποτάσσεται ολοκληρωτικά στον ήρωα που εξυψώνεται σε προστάτη της και νομιμοποιείται έτσι και η αρπαγή. Η κορμοστασιά της θεϊκή, όπως της Αφροδίτης, τόσο όμορφη και ποθητή σαν κόρη του Έρωτα.

... σελήνης ήτον άγαλμα, είκων της Αφροδίτης,

Και ο πόθος την ανέθρεψεν, Έρωσ εγέννησέ την,

Ωσπερ βεργίν την εποίησεν λιγνήν εις ηλικίαν.

Ηγάπαν δε και πάντοτε φράγκικην φορεσίαν (Αχ.856-859)

Η ενδυμασία της ανώτερης τάξης στο Βυζάντιο αλλά και στη μεσαιωνική Δύση είχε δυο βασικά ρούχα: το εσώρουχο που το φορούσαν κατάσαρκα και συνήθως ήταν λινό και το εξωτερικό ένδυμα από λινό ή μαλλί, που έκλεινε με κορδόνια ή μικρά κουμπιά. Λινά, βαμβακερά ή μάλλινα ήταν οι κάλτσες και τα καλύμματα για το κεφάλι. Για τις μετακινήσεις έξω από το σπίτι φορούσαν ημικυκλικούς μανδύες-άνδρες και γυναίκες- τους οποίους στερέωναν με κορδόνια, καρφίτσες, πόρπες είτε στο λαιμό είτε στον δεξί ώμο. Φορούσαν επίσης και απλά ή διακοσμημένα γάντια από ύφασμα ή δέρμα. Χαρακτηριστικό της άρχουσας τάξης ήταν οι μανδύες με γούνινη επένδυση και διακόσμηση με πολυτελή υλικά.

Τον ύστερο μεσαίωνα εμφανίζεται και το βελούδο που ήταν ιδιαίτερα ακριβό. Με την λατινική κυριαρχία στον ελλαδικό χώρο και την οικονομική διείσδυση των ιταλικών πόλεων στην Ανατολή, η ενδυμασία έπαψε πλέον να είναι διακριτό στοιχείο εθνικής ταυτότητας⁵¹. Παρόλα αυτά υιοθετήθηκαν σταδιακά πολλά στοιχεία της δυτικής μόδας στις μακροχρόνια λατινοκρατούμενες ελλαδικές περιοχές. Το κύριο μέσο διάδοσης των ενδυματολογικών τάσεων της Δύσης ήταν οι εμπορικές επαφές με τις ιταλικές ναυτικές πόλεις⁵². Δυτική επιρροή είναι τα στενά σκουφιά, τα μικρά στρογγυλά καπέλα και τα μαντήλια που δένουν στον αυχένα. Από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα οι επιρροές είναι εντονότερες.

Εκτός από τα ενδύματα την εμφάνιση συμπλήρωναν και δευτερεύοντα στοιχεία, όπως σακίδια, τσάντες και πουγκιά από ύφασμα ή δέρμα, τα οποία ήταν μεν χρηστικά, όμως αποτελούσαν και σύμβολα κοινωνικής ιεράρχησης.

και διφιγκίτσιν σπαστρικόν μονόφυλλον εφόρειεν, (Αχ.)

Άλλες φορές φορούσαν ανεμίτσια, ρούχα αραχνοϋφαντα φτιαγμένα από λινό τόσο λεπτά και διάφανα που περνούσε ο άνεμος ανάμεσά τους:

άλλοτε πάλιν τα λινά τα λέγουν ανεμίτσια, (Αχ.)

---

51 X. A. Μαλτέζου, «Βενετική Μόδα στην Κρήτη (Τα φορέματα μιας Καλλεργοπούλας)», στον τ. Α. Ν. Στράτου (επιμ.), *Βυζάντιον. Αφιέρωμα στον Ανδρέα Ν. Στράτο*, τ. Α, Αθήνα 1986, 139-140.

52 P. Kalamara, «Le vêtement byzantin ou syrien en Chypre d'après les pierres tombales», *Chypre 2* (2004) 118, 119, 121.

Σε ένα περιβάλλον ελευθεριότητας των ηθών από τη μια πλευρά και εκκλησιαστικής παρεμβατικότητας από την άλλη γεννήθηκαν οι ερωτικές μυθιστορίες. Ο έρωτας και φυσικά η σαρκική επαφή πραγματώνεται επίσημα μόνο μετά την τελετή του γάμου. Στις Παλαιολόγειες μυθιστορίες όμως οι ήρωες υπερασπίζονται τις προγαμιαίες σχέσεις κάνοντας εκείνο ακριβώς που τους απαγορεύει η εκκλησιαστική κουλτούρα και δίνουν στον επίγειο έρωτα ηθικά στηρίγματα.

Ο Beck υποστηρίζει: «Κρινόμενοι με όλες αυτές τις απαγορεύσεις οι ήρωες του Παλαιολόγειου μυθιστορήματος θα τελούσαν συνολικά υπό καθεστώς αφορισμού.»⁵³

Οι μυθιστορίες προκαλούν την εκκλησία μέσα από την αλληγορική απεικόνιση του ηθικά αποδεκτού επίγειου ερωτικού πάθους, που νομιμοποιείται μέσω ενός φυσικού νόμου τον οποίο όλοι πρέπει να σεβαστούν. Όταν ο βασιλιάς Έρωτας απειλεί όσους του βάζουν εμπόδια, η απειλή κατευθύνεται στους εγκρατείς σχολαστικούς μοναχούς. Σε κάθε περίπτωση, οι δυτικές επιρροές ήταν ταμπού για την μερίδα του μαχητικού κλήρου.

Ο ιδιωτικός βίος του μέσου βυζαντινού διατρεχόταν από ερωτικό πάθος και υπερβολή, τουλάχιστον για τους αριστοκράτες και τους αυτοκράτορες. Η χριστιανική ηθικολογία ήταν εμφανής μόνο στο πλαίσιο των κοινωνικών συμβάσεων και ως πολιτικό αφήγημα. Στις Παλαιολόγειες μυθιστορίες χρησιμοποιείται το ερωτικό πάθος σε μια πνευματική διαμάχη. Τα χαλαρωμένα ήθη της Παλαιολόγειας εποχής από τη μια μεριά και η παρεμβατικότητα κυρίως των μοναστικών κύκλων από την άλλη, προκάλεσαν την έκρηξη μιας λογοτεχνικής αντίδρασης και μια προσπάθεια της κοσμικής λογοτεχνίας να υπερασπιστεί την ανθρώπινη φύση και τον έρωτα για μια κοπέλα δικαιολογώντας τα ελαττώματα των ανθρώπων⁵⁴.

κατάστικτα αμφότερα διά λίθων και μαργάρων,

εις δύο πλεμένη χαμηλά και φράγκικα εξωσμένη

Φορεί στεφάνιν καστρωτόν και βέργας μουσειωμένας, (Αχ.)

---

53 Beck, *Ιστορία*, 273, 332.

54 Π. Α. Αγαπητός, «Η Χρονολογική ακολουθία των μυθιστορημάτων *Καλλίμαχος*, *Βέλθανδρος* και *Λίβιστρος*», στον τ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi* (Βενετία, 7-10 Νοεμβρίου 1991), Α'-Β', Βενετία 1993, 97-134.

Τα ρούχα της κόρης όπως και του Αχιλλέα είναι φράγκικα και στολισμένα με μαργαριτάρια. Στο λαιμό φοράει περιδέριο, στα χέρια τη βραχιόλια. Τα κοσμήματα που ήταν φτιαγμένα από πολύτιμα μέταλλα και είχαν περίτεχνη διακόσμηση ακόμα και αυτά που ήταν κατασκευασμένα από φτηνά υλικά, είχαν ιδιαίτερη αξία γιατί βοηθούσαν στη διαμόρφωση εντυπωσιακής εμφάνισης, αλλά αποτελούσαν και επενδυτικά αγαθά⁵⁵.

*και τραχηλέα ολόχρυσην και χυμευτά βραχιόλια
και αγκωνάρια εξάίρετα διά λίθων και μαργάρων(Αχ.)*

Η κόρη στην Αχιλλίηδα περιγράφεται με τρόπο γλαφυρό. Με μια σειρά επιθέτων προβάλλεται η σπάνια ομορφιά και τα χαρίσματά της:

*Φεγγαρομεγαλόφθαλμος ήτον η κόρη εκείνη,
μέσα απέ τα ομμάτια της οι Έρωτες δοξεύουν
τα φρύδια της καμαρωτά, έμορφα εγεργμένα,
και κοκκινοπλουμόχειλη, σελήνης λαμπροτέρα,
μαργαροχιονόδοντος, γλυκοστοματοβρύσις,
ασπροκοκκινομάγουλη, γέννημα των Χαρίτων,
κρυσταλλοκιονοτράχηλος, υπερανασταμένη,
στρογγυλεμορφοπούγουνη και κάλλος είχεν ξένον.
Τα μήλα της εφλέγασιν από ψηλής θεωρίας,
το στήθος της παράδεισος ερωτικός υπάρχει
ζηλώ όπού την ετρύγησεν και εκαταχόρτασέτην.
Η συντυχία της θαυμαστή, ζαχαρογλυκεράτη.
το σείσμαν και το λύγισμαν ανθρώπους κατασφάζει... (Αχ.)*

---

55 N. Oikonomides, «The Contents of the Byzantine House from the Eleventh to the Fifteenth Century», *DOP* 44 (1990) 205-214.

3.4 Διατροφή

Τέσσερα ήταν τα γεύματα των Βυζαντινών στη διάρκεια της ημέρας. Το πρωί έπαιρναν το πρόγεμα ή πρόσφαγον που περιελάμβανε ψωμί τυρί ή αλίπαστο προϊόν. Το μεσημβρινόν γεύμα ή άριστον περιείχε το προδόρπιον(ορεκτικό), τον μίνσον και τον οπτομίνσον(μερίδες κρέατος ή μαγειρευτόν) και το δουκλίον (επιδόρπιο). Τις απογευματινές ώρες μαζεύονταν στη βυζαντινή τάβλα για το δειλινόν. Μικρό δείλν γύρω στις δύο και μεγάλο δείλν στις τέσσερεις κατά περιοχή. Δείπνος ήταν το βραδινόν γεύμα. Τα πιο σημαντικά ήταν το μεσημβρινόν και το δείπνο που σπάνια παραλείπονταν. Στα μοναστήρια υπήρχε το δειπνοκλητήριον μετά τη λήξη της Θείας Λειτουργίας. Στα πλούσια σπίτια υπήρχε ξεχωριστή αίθουσα φαγητού το αριστήριον ή τραπεζαρείον. Εκεί τοποθετούνταν οι τάβλες που τις σκέπαζαν με μενσάλι ή ταβλομάντηλο, του οποίου το ύφασμα ποίκιλε ανάλογα με την οικονομική άνεση της κάθε οικογένειας⁵⁶.

Στα βασιλικά τραπέζια τα μενσάλια είχαν πάνω τους πολύτιμους λίθους. Στο τραπέζι βρισκόνταν επίσης μαντήλια, τα χειρόμακτρα ή εγχείρια για να καθαρίζουν τα χέρια και μια λεκάνη, το χένριβον για τον κάθε καλεσμένο.⁸⁷ Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο στα σπίτια των ευγενών και στο παλάτι τοποθετούνταν στρογγυλό τραπέζι στο κέντρο της αίθουσας. Στα αυτοκρατορικά τραπέζια υπήρχε δίπλα σε αυτό και ένα βοηθητικό τραπέζι, το παρατραπέζιον για να ακουμπούν τα υπεράριθμα σε σχέση με τον αριθμό των εστιαζόμενων σκεύη με σύνθετα εδέσματα. Τα τραπέζια αυτά ήταν από ξύλο, αλλά οι πλούσιοι διέθεταν από άργυρο ακόμα και από χρυσό και σε κάποιες περιπτώσεις τα διακοσμούσαν με κοσμήματα ή επιχρυσωμένα πόδια από ελεφαντοστό⁸

Οι βυζαντινοί κατανάλωναν τα γεύματά τους είτε στο πλάι είτε ξαπλωμένοι σε κλίση. Από τον 11ο αιώνα η συνήθεια αυτή εγκαταλείπεται και τοποθετούνται καρέκλες⁵⁷. Πέρα από τα σκεύη φαγητού υπάρχει και μια σειρά από αγγεία για το κρασί. Ο σκύφος, οι φιάλες, το βαυκάλιον και αγγεία σε σχήμα ποτηριού.

---

⁵⁶ Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Ε', 144.

⁵⁷ G. Walter, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1990, 174-175.

Τον 12^ο αιώνα αναφέρεται η κανάτα, ενώ τα μεγαλύτερα σκεύη σε σχήμα πιθαριού ή αμφορέα, περιείχαν νερό για να αραιώνουν το κρασί. Βυτίνες ή βυτινάκια ήταν μικρά πιθάρια για τυρί, αλίπαστα και βούτυρο⁵⁸.

Την υστεροβυζαντινή περίοδο το μέγεθος των πινακίων μικραίνει και υποδηλώνει ατομική χρήση. Ταυτόχρονα τα πινάκια κατασκευάζονται πιο βαθιά γιατί πιθανόν εντάχθηκαν στη διατροφή τους πιο υδαρή φαγητά. Αυτή η αλλαγή στο διαιτολόγιό τους οφείλεται μάλλον στη δυτική επίδραση ύστερα από την κατάκτηση το 1204. Επίσης η δεινή οικονομική κατάσταση οδήγησε στην κατανάλωση ζωμών. Τα συμπεράσματα δεν είναι ασφαλή γιατί οι πληροφορίες προέρχονται από απεικονίσεις συμποσίων και αφορούν κυρίως τα σκεύη και όχι τις γαστρονομικές επιλογές⁵⁹. Το βασικό στοιχείο διατροφής ήταν το ψωμί. Ο καλύτερης ποιότητας άρτος ήταν ο σιλινγίτης από άλεση και κοσκίνισμα σιταριού με μεταξωτά κόσκινα. Ήταν εύπεπτος και ακριβός.

Οι βυζαντινοί αγαπούσαν το κρέας του λαγού που κυνηγούσαν τον Δεκέμβριο με τη βοήθεια κυνηγετικών πουλιών. Συνηθισμένα προϊόντα κυνηγιού ήταν επίσης τα ελάφια και τα ζαρκάδια. Οι ευγενείς προτιμούσαν και κάποια εξωτικά πτηνά, όπως τους γερανούς, τα παγώνια και τις πέρδικες. Στις διατροφικές τους επιλογές ήταν επίσης κρέας χοίρου με γέμιση άλλων κρεάτων, ή κότες με γέμιση ψάρι. Σε όλες όμως τις τροφές τους αγαπούσαν τα μπαχαρικά και διάφορα είδη σάλτσας.

Φαγητό των φτωχών ήταν τα λαχανικά εκτός από τα σπαράγγια που θεωρούνταν εκλεκτά. Τα ψάρια ήταν από τις πιο αγαπημένες τροφές των Βυζαντινών⁶⁰.

Ιδιαίτερα διατροφικά αγαθά καταναλώνονταν στις περιστάσεις της γέννησης, της βάπτισης, του γάμου, του θανάτου αλλά και στις γιορτές τόσο του ιερού όσο και κοσμικού κύκλου.

---

58 Παπανικόλα – Μπακιρτζή, *Επιτραπέζια σκεύη*, 119-120

59 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Ε', 51-52

60 Dalby, *Βυζαντίου Γεύσεις*, 2015

Στη γέννηση πρόσφεραν για καλή τύχη καρπούς, συνήθως σταφύλι και γλυκίσματα. Οι εύποροι πρόσφεραν και χρήματα⁶¹. Την έβδομη μέρα από τη γέννηση μοίραζαν ένα ρόφημα με καρυκεύματα, το λοχόζεμα. Στους γάμους όταν οριζόταν η ημερομηνία, στέλνονταν τα προσκλητήρια και οι οικογένειες του ζευγαριού άφηναν στα σπίτια των καλεσμένων ψωμί, λεμόνια, μήλα, γαρύφαλλο ή και παστέλλιον. Στο γαμήλιο τραπέζι το γλυκό σησαμούς(από μέλι και καβουρδισμένο σουσάμι) σύμβολο της γονιμότητας ήταν απαραίτητο. Στα μνημόσυνα που τελούσαν μοίραζαν κόλλυβα, δηλαδή σπόρους σιταριού με διάφορους καρπούς, όπως ρόδια, σταφίδες, κουκουνάρια, αμύγδαλα. Στα νεκρόδειπνα δίπλα στους τάφους μαρτυρίες κάνουν λόγο για κρασί,, κρέας, πουλερικά και ψωμί.

Στις γιορτές, όπως τα Χριστούγεννα γίνονταν τα χοιροσφάγια και το χοιρινό καταναλώνονταν τον Δεκέμβριο και τον Ιανουάριο. Το Πάσχα σήμαινε το τέλος της νηστείας που τηρούνταν αυστηρά. Την Κυριακή του Πάσχα ευλογούνταν τα κρέατα, τα τυριά και τα αυγά. Τα γλυκίσματα αποτελούσαν ακριβά δώρα και πολλές φορές εισάγονταν από το εξωτερικό⁶².

Στους παρακάτω στίχους ο Καλλίμαχος βρίσκεται μπροστά σε ένα πλούσιο, πολυτελές τραπέζι με κάθε είδους αγαθά σεβριρισμένα σε μεγάλα πινάκια φαγητού, τα οποία αναφέρονται από την εποχή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ως μινσούρια πάνω σε χρυσά τρίποδα και μινσουράκια πάνω σε τραπέζια. Αναφορά γίνεται εδώ και στους μίσσους που ήταν επίπεδα πιάτα που προσφέρονταν ως δώρα κατά τα επίσημα δείπνα στους προσκεκλημένους του αυτοκράτορα.

....ευρέθει τράπεζα, λαμπρόν βρωμάτων πλήθος.

Φιλότιμος η τράπεζα, πολυτελείς οι μίσσοι,

Ους κατά μέρος εξελθείν ουκ εξαρκέσει λόγος

Πολλάς τροφάς εξαριθμείν και πολυπλόκους μίσσους

και παρατρέχειν ηδονάς και χάριτάς με γράφειν. (Καλ.357-364)

---

61 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, 160.

62 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, 151-152.

Τα σκεύη περιγράφονται χρυσά με περίτεχνα σκαλίσματα, έργο κάποιου ικανού τεχνίτη.

*Η τράπεζα πολυτελής, τα σκεύη της τραπέζης
από χρυσού μετά πολλών εξόχων τεχνωμάτων
Να κατεπλάγης εκ παντός του χρυσοχού τας χείρας. (Καλ.362-364)*

Η κλίνη παρουσιάζεται και αυτή ιδιαίτερα πολυτελής, χρυσή, με μαργαριταρένιο μάλγαρο και κόκκινα πετράδια- λυχνίτες.

*Περί της κλίνης της λαμπράς εκείνης αφηγείται.
Κλίνη λαμπρά πολύτιμος χρυσή μετά μαργάρων,
Κοκκίνων λίθων τηλαυγών ους λέγουσι λυχνίτας.
Εκείνος την λαμπρότητα της κλίνης ατενίσας
Τα στρωσίδια ήταν ολόχρυσα, όπως και το στρώμα
Και την στρωμνήν την πάγχρυσον-ην γαρ-χρυσούν το στρώμα-
Και της τροφής το τρυφηλόν το από των βρωμάτων...(Καλ.371-377)
Είπεν εις νουν, ελάλησεν ταύτα μετά φροντίδος
Εις το κρεββάτιν το λαμπρόν εκάθισεν επάνω,
Εφαγεν όσον άνθρωπος θορυβισμένος τρώγει. (Καλ.389-390)*

Λίγο πιο κάτω γίνεται αναφορά σε ένα ακόμη τραπέζι στο οποίο ήταν τοποθετημένα σκεύη με πολύτιμους λίθους που έλαμπαν από μακριά. Υπήρχε συνήθως ένα δεύτερο μικρότερο τραπέζι που συμπλήρωνε το κεντρικό.

*Ανέστη πάλιν τράπεζαν εύρεν εγγύς ετέραν,
Άλλην με την λαμπρότητα, άλλην με των χαρίτων.
Λίθινα σκεύη παρ αυτοίς των πολυτίμων λίθων.
Εις σκεύη μεταλάξασε, παντοδαπά, ποκίλα
πελάξιν λίθον τηλαυγήν, λυχνίτιν άλλον λίθον.
Εις σκεύη/ μετετέχνωσεν υδατοφόρα πάντα(Καλ.391)*

Ποτήρια για κάθε χρήση από σκαλιστό υάκινθο λίθο βρίσκονταν στο τραπέζι. Ο Υάκινθος είναι πολύτιμος λίθος με χρώμα κόκκινο και λάμψη διαμαντιού. Τα ποτήρια ήταν γεμάτα με κάθε είδους κρασί.

*Εκλαξευθέντων τεχνικώς εξ υακίνθου λίθον
των εκπωμάτων των λαμπρών τραπέζης της δευτέρας.
(Εκφράζει, λέγει τεχνικώς ως ήσαν λαξευμένα.)
Πολλούς τους λίθους τους λαμπρούς, τους πολυτίμους πάντας.
Προς την δευτέραν τράπεζαν μετέθηκεν εκείνα
Οίνων μεστά παντοδαπών παντοίων τε πωμάτων. (Καλ.397-402.)
Και φέρει δίδει την ψωμίν όσον ειπείν ολίγον
και με ποτήριν λίθινον, σμαράγδινον οκάτι
νερόν ως μόνον ρόφημα... (Καλ.522-524)*

Στους επόμενους στίχους ο δράκος εμφανίζεται να κάθεται σε υπερυψωμένη κλίνη στολισμένη και αυτή με πολύτιμα πετράδια.

*..Μικρόν κρεββάτιν έκειτο, από της γης ολίγον
υπερηρμένον, χαμηλόν, εκ λίθων πολυτίμων.
Ο δράκος ανεκάθισεν μόνος εις το κρεββάτιν,
Ωρισεν, ήλθεν παρευθύς και το τραπέζιν μόνον,
Έχον τροφάς πολυτελείς/προς ακορέστου στόμα. (Καλ.537-541)*

Στο βασιλικό τραπέζι δεν μπορούσε να καθίσει οποιοσδήποτε, ήταν προσβολή για τον αυτοκράτορα.

*...Και πως τολμάς , βασιλικήν την τράπεζα ατιμώνεις.
Ξένος, πτωχός και μίσθαρνος να παρακύψεις όλος; (Καλ.1911-1912)*

Παράλληλα κηπουροί καλλιεργούσαν συστηματικά κάθε είδους λαχανικά για τις ανάγκες του βασιλικού τραπέζιού. Τα λαχανικά δεν αποτελούσαν κύρια τροφή των ευγενών, χρησιμοποιούνταν όμως σε ιδιαίτερες συνταγές με κρεατικά.

*...και συ δουλεύεις τα φυτά όλου του τόπου τούτου;
και πως αρκείς εξαπορώ μόνος εις τόσον κήπον
και των λαχάνων τας πολλές εναλλαγάς ας βλέπω ... (Καλ.1835-1837).*

Σε ότι αφορά τα κρασιά οι ευγενείς για την παρασκευή τους προσλάμβαναν ειδικούς. Αγαπητά κρασιά ήταν με βάση τον τόπο καταγωγής τους, ο χίος, ο σάμιος, ο θηραίος, ο θάσιος, ο νάξιος, ο κρητικός, ο κύπριος, ο μονεμβασιώτης οίνος⁶³.

Η αμπελοκαλλιέργεια και η παραγωγή κρασιού στη Βιθυνία είχε την πρωτοκαθεδρία σε ποιότητα. Τα αμπέλια κλαδεύονταν και φυλάσσονταν.

*Αν εξ οικείων των χειρών φυτεύσει τις αμπέλιν
και σκάψει και κλαδέυσητο, φράζει τον γύρον όλον,
βλαστολογήσει το καλά και δραγατεύσει τούτο ..... (Καλ.2457-2459)*

Στον *Βέλθανδρο* αναφέρεται ο χώρος που λάμβαναν χώρα τα γεύματα, χωρίς όμως τις εκτενείς και γεμάτες υπερβολές περιγραφές του Καλλίμαχου.

*...Ήταν το τρικλινόκτισμα από ζαφείρου λίθων,
Λίθων μεγάλων και λαμπρών τεχνολατομημένων (Βελ.328-329)*

---

63 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, 151-152.

Ο τρίκλινος ή και ανάδομος ήταν μια πολυτελής αίθουσα φαγητού και υποδοχής στην οποία υπήρχαν τρεις κλίνες όπου οι συνδαιτημόνες ξάπλωναν. Επρόκειτο για ρωμαϊκή και ελληνιστική συνήθεια που διατηρήθηκε και στα βυζαντινά χρόνια μέχρι τον 10^ο αιώνα. Τότε εμφανίζονται τα καθίσματα στο τραπέζι. Τον 12^ο αιώνα ο τρίκλινος ονομάζεται σάλα και είναι ο χώρος υποδοχής των προσκεκλημένων. Το τρίτον του τρικλίνου είναι πιθανόν η κλίνη, το δεσπόζον τμήμα της αίθουσας, η θέση του οικοδεσπότη. Όταν επρόκειτο για απλό δείπνο οι καλεσμένοι δεν ξάπλωναν σε ανάκλιντρα, αλλά κάθονταν σε σκαμνία ή θρόνια. Ο αυτοκράτορας έτρωγε πατώντας σε υποπόδιο.

Στις εκστρατείες έτρωγε με τους αξιωματούχους του καθισμένοι σε χαλιά⁶⁴.

Πολύς ήτον καλλωπισμός στο τρίτον του τρικλίνου

Συνηρμοσμένα τεχνικώς και κατασκευασμένα... (Βελ.331-332)

Είχαν τον δείπνον πάραυτα, εστήσασι την τάβλαν

και προς την τάξιν έφερον του φαγητού τα πάντα

μετά πολλής παράστασης αρχόντων μεγιστάνων. (Βελ.783-785)

...η εκκλησία ή και η αίθουσα των γιορτών. (Βελ.1031)

...εσύχναζε εις γιόματα, αλλά γε κι εις τους δείπνους. (Βελ.1053)

Στον *Φλώριο*, περιγράφεται ένα βασιλικό συμπόσιο με πλούσια φαγητά και εξίσου πολύτιμα σκεύη. Αναφορά γίνεται στο αρμόδιο φροντιστή του γεύματος. Πλήθος υπηρετών συνέβαλλαν στη διαδικασία.

...ο επιτραπέζης φθονερός..... (Φλ.357)

---

64 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Ε', 14351.

Το άριστον που αναφέρει ο παρακάτω στίχος, ήταν το πιο επίσημο γεύμα. Προσκεκλημένοι στο βασιλικό τραπέζι ήταν οι άρχοντες και ευγενείς.

....το άριστον ητοίμασαν, συνάχθησαν οι πάντες.

Ο βασιλεύς εκάθισεν επί χρυσής τραπέζης

Με άρχοντες, μεγιστάνους τε και με καβαλλαρίους.

Εκίνησαν, εφέρνασιν τους μίσσους έμπροσθέν τους

Εφέρον και την όρνιθαν εμπρός στον βασιλέα....(Φλ.371-375)

..κούπαν ορθήν ολόχρυσην μετά λιθομαργάρων

Γύρωθεν να έχει εξόμπλισες να πρέπουν κατ αξίαν. (Φλ.985)

Τον ύστερο μεσαίωνα εξαιτίας της ανάπτυξης του εμπορίου και της οικονομικής ευμάρειας η άρχουσα τάξη επένδυε σε υφάσματα, έπιπλα, αλλά και επιτραπέζια σκεύη. Κύριο σκεύος για προετοιμασία τροφής σε μεγάλες ποσότητες ήταν η χύτρα από χαλκό με λαβές (ο κάκκαβος) η οποία κρεμιόταν από άγκιστρα. Συχνά την πρόσφεραν ως γαμήλιο δώρο. Εξαρτήματα για το μαγείρεμα ήταν οι πιρούνες, οι κουτάλες, τα σουβλιά, τα ξέστρα, οι σχάρες, οι ιθμοί. Εξαιτίας της έλλειψης χώρου, στα συμπόσια τα τραπέζια ήταν πτυσσόμενα. Μόνο μέλη των ανώτερων τάξεων μπορούσαν να καθίσουν στο τραπέζι του άρχοντα. Οι δυτικοί κύκλοι της εκκλησίας θεωρούσαν το πιρούνι στοιχείο εκφυλισμού και παρακμής. Στο Βυζάντιο τεκμηριώνεται από τον 10^ο αιώνα και ήταν ένδειξη πλούτου. Για τα υδαρή φαγητά μεταχειρίζονταν κοχλιάρια από ξύλο κέρατο ή οστό. Υπήρχαν και πολυτελή κοχλιάρια από ασήμι, αρκετά μεγάλα και η απόληξή τους έφερε συχνά διακόσμηση. Η χρήση μαχαιριών ήταν απαραίτητη στα συμπόσια για το τεμάχισμα των κρεάτων και ήταν λιγότερα από τους συνδαιτημόνες. Τα πρόσφεραν μόνο στον οικοδεσπότη και σε εκλεκτούς καλεσμένους. Οι υπόλοιποι έφερναν το δικό τους μαχαίρι το οποίο έπρεπε να το διατηρούν καθαρό⁶⁵.

---

65 Χ. Μπακιρτζής, *Βυζαντινά τσουκαλολάχηνα. Συμβολή στη μελέτη ονομασιών, σχημάτων και χρήσεων πυρίμαχων μαγειρικών σκευών, μεταφορικών και αποθηκευτικών δοχείων*, Αθήνα 1989, 66-69.

Τα μαχαίρια, τα περόνια, τα κοχλιάρια και τα πινάκια φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν πολύ αργότερα, μάλλον στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, γιατί μέχρι τον 11^ο αιώνα έτρωγαν με τα χέρια γεγονός που επιβεβαιώνεται από το ότι τα σκεύη και στην μέση βυζαντινή περίοδο ήταν λιγότερα από τους συνδαιτημόνες. Στην ύστερη βυζαντινή περίοδο τα σκεύη αυξάνονται αλλά ο αριθμός τους παραμένει μικρός⁶⁶.

Το άριστον εγένετο, καθίζουν εις την τάβλαν (Φλ.1291)

...εις χέριν μαχαιρόπουλον ο Φλώριος εκράτιεν

Γλιτώνει εκ το χέριν του και πέφτει εις την τάβλαν (Φλ.1293-1295)

Το υλικό που χρησιμοποιούσαν στην κατασκευή των σκευών ήταν ο πηλός, το μέταλλο και το γυαλί. Στη μέση βυζαντινή περίοδο εμφανίζεται η τεχνική της εφυάλωσης για τα ρηγά πινάκια και τις ημισφαιρικές κούπες μέχρι τον 12^ο και αρχές του 13ου αιώνα.

Και κούπαν μίαν ετσάκισεν γιαλίν ωραιωμένον

...και ορίζει φέρνουν αργυρήν,/δίδει τον αντ εκείνην. (Φλ.1297-8)

---

66 Φ. Κουκουλές «Γεύματα, δείπνα και συμπόσια των Βυζαντινών», *ΕΕΒΣ* 1 (1933) 108-109.

3.5 Ψυχαγωγία

Οι έξοδοι των γυναικών ήταν περιορισμένες. Οι αριστοκράτισσες γυναίκες απεικονίζονται σχεδόν πάντα στο πλευρό του συζύγου τους. Πήγαιναν πάντοτε συνοδευόμενες: οι πλούσιες με τις θεραπαινίδες τους και οι φτωχές με τους άρρενες συγγενείς τους. Έβγαιναν έξω με καλυμμένο το πρόσωπο για να μεταβούν στα λουτρά, τα οποία ήταν χωριστά από αυτά των ανδρών. Αν ήταν κοινά, πήγαιναν σε ξεχωριστές ώρες. Η διασκέδασή τους ήταν ο εκκλησιασμός, οι γιορτές των Αγίων και τα διάφορα πανηγύρια.

Ένας άλλος τρόπος ψυχαγωγίας για τις βυζαντινές ήταν το διάβασμα χειρόγραφων βιβλίων που αφορούσαν Βίους Αγίων. Ήταν αναγνώσματα που δίδασκαν ή έθιγαν τα επίκαιρα θέματα. Οι Βίοι Αγίων πιθανόν διαβάζονταν σε συγκεντρώσεις ή στις εκκλησίες, καθώς λίγοι ήταν αυτοί που ήξεραν γράμματα ή είχαν χειρόγραφα.

Στο Βυζάντιο τα συμπόσια ήταν δείπνα με χαρακτήρα επίσημο για τον εορτασμό γάμων, ονομαστικών γιορτών, γενεθλίων, θρησκευτικών πανηγύρεων, νικών, στέψης αυτοκράτορα ή απλά για τη διασκέδασή τους.

Όταν επρόκειτο για παιδιά βασιλιάδων η είδηση της γέννησης μεταφέρονταν από αγγελιοφόρους σε όλες τις πόλεις. Οι υπήκοοι έστελναν δώρα ανάλογα με το φύλο. Διοργανώνονταν γιορτές, συμπόσια, ιππικοί αγώνες στη διάρκεια των οποίων ανακοινώνονταν το όνομα του διαδόχου. Οι εορταστικές εκδηλώσεις σε περίπτωση που το παιδί ήταν αγόρι κρατούσαν έξι μήνες, ακόμη και ένα χρόνο. Το συμπόσιο για τη γέννηση γίνονταν με συγγενείς και φίλους την έβδομη μέρα από τον ερχομό του παιδιού και ήταν ιδιαίτερα πλούσιο. Το ίδιο γινόταν και την επέτειο της γενέθλιας ημέρας. Η βάπτισή παρόλο που αποτελούσε σημαντικό γεγονός δεν γιορταζόταν με μεγάλη επισημότητα.

Ο γάμος γινόταν το αργότερο σε δύο χρόνια από τον αρραβώνα στον οποίον συντάσσονταν τα προικοσύμφωνα και ανταλλάσσονταν τα δαχτυλίδια. Η εξεύρεση νύφης για τον βασιλιά γίνονταν με μια μορφή ιδιότυπων καλλιστείων για την επιλογή της καταλληλότερης κοπέλας. Στον γάμο οι καλεσμένοι ντύνονταν επίσημα και απέφευγαν το μαύρο χρώμα. Η πομπή προς την εκκλησία αρχικά και προς το γαμήλιο γλέντι στο σπίτι του γαμπρού, γίνονταν με τη συνοδεία γαμήλιων τραγουδιών. Όταν έπαιρναν τη νύφη από το σπίτι πετούσαν ροδοπέταλα και μήλα, σύμβολα του έρωτα.

Στο τραπέζι ήταν καλεσμένος ο Πατριάρχης και οι Συγκλητικοί. Οι γυναίκες έτρωγαν χωριστά από τους άνδρες. Την πρόσκληση έστελνε ο δειπνοκλητήρας που φρόντιζε και για την τήρηση της τάξης.

Αφού λάμβαναν την πρόσκληση έπρεπε όλοι να προσέλθουν μέχρι το μεσημέρι με επίσημο ένδυμα. Η τιμή να παρευρεθεί στο τραπέζι του αυτοκράτορα κάποιος ήταν πολύ μεγάλη. Ο πατριάρχης συμμετείχε με τη συνοδεία του ανώτερου κλήρου. Ο καίσαρ, ο κουροπαλάτης, η κυρία επί των τιμών ήταν μερικοί από τους εκλεκτούς καλεσμένους. Για τους ευγενείς η είσοδος ήταν ελεύθερη. Ακολουθούσαν υπάλληλοι που μετέφεραν τα δώρα που πρόσφερε ο αυτοκράτορας στο τέλος του γεύματος, όπως συνήθιζε.

Για να μπορούν να συμμετέχουν οι μοναχοί και οι φτωχοί έπρεπε να δείχνουν σφραγίδια που προμηθεύονταν έναντι κάποιου ποσού. Πριν σερβιριστούν τα φαγητά, οι καλεσμένοι έπιναν «εις υγείαν» και ακολουθούσε ο κόμος, δηλαδή τραγούδια με τη συνοδεία οργάνων για την ενίσχυση της διασκέδασης. Όλοι επευφημούσαν τον αυτοκράτορα και εύχονταν να επαναληφθεί η εκδήλωση και σε άλλες περιστάσεις ή σε θρησκευτική γιορτή στο κοντινό μέλλον. Το σάξιμον, δηλαδή ο χορός γινόταν στον ίδιο χώρο που γευμάτιζαν. Στο συμπόσιο λάμβαναν μέρος ορχήστρες, παραστάσεις, μίμοι και έπαιζαν παιχνίδια. Τα δώρα που πρόσφερε ο αυτοκράτορας κατά το δούλκιον, το τρίτο μέρος δηλαδή του συμποσίου, ήταν συνήθως αργυρά ή χρυσά νομίσματα, πολύτιμα επιτραπέζια σκεύη, φορέματα, ακόμα και φαγητά. Σε όλη τη διαδικασία συνεπικουρούσαν υπηρέτες και ευνούχοι του παλατιού.

Στα συμπόσια του γάμου καλούσαν συχνά χορευτές, μουσικούς που έπαιζαν κιθάρα, κρόταλα, αυλό, φλάουτο, κύμβαλα, γελωτοποιούς, ταχυδακτυλουργούς και άλλους διασκεδαστές, κάτι που η εκκλησία θέλησε να το περιορίσει. Υπήρχαν ακόμη τραγουδιστές ερωτικών ασμάτων και ορχηστρίδες⁶⁷.

---

67 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Ε', 188.

Τις ημέρες των εορτασμών ενός γάμου, η πόλη ήταν στολισμένη με αργυρά και χρυσά σκεύη, ανάλογα βέβαια με την οικονομική κατάσταση του γαμπρού ο οποίος έστρωνε τραπέζια σε διάφορα σημεία της πόλης για το λαό και δίνονταν χρήματα ως δώρο σε φτωχούς, χήρες, ορφανούς και στην εκκλησία. Απελευθερώνονταν επίσης κατάδικοι⁶⁸.

Άλλοι τρόποι ψυχαγωγίας των ανδρών υπήρξαν το «τζυκάνιον», οι κονταρομαχίες και το κυνήγι. Το τζυκάνιον διεξάγονταν σε κατάλληλο χώρο από δύο ομάδες έφιππες. Κάθε ομάδα προσπαθούσε να θέσει μια μπάλα στο τέρμα της άλλης με τη βοήθεια μπάστουνιών. Ήταν συνδεδεμένο με την στρατιωτική τακτική των βυζαντινών τον 13^ο αιώνα, όταν ο ανταρτοπόλεμος κυριαρχούσε.

Οι κονταρομαχίες μνημονεύονται πρώτη φορά την περίοδο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180)⁶⁹. Οι κονταρομαχίες οφείλονται στην επαφή των Βυζαντινών με τους Φράγκους που εγκαταστάθηκαν στην αυτοκρατορία. Οι ιππείς χωρίζονταν σε δυο ομάδες. Υπήρχε η διαδοχική κονταρομαχία ενός ιππέα εναντίον ενός άλλου, η λεγόμενη «ντζούστρα» και η «τορνεμέν», όταν δηλαδή εμπλέκονταν ταυτόχρονα σε σύγκρουση όλοι οι ιππείς. Στο τέλος κατέληγαν σε σύγκρουση σώμα με σώμα με βίαιο και επικίνδυνο τρόπο με τη χρήση ροπάλων.¹⁰⁶ Οι κονταρομαχίες συνδέονταν με τον αυτοκράτορα και αποτελούσαν ενασχόληση της αριστοκρατίας. Δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποκλείουν τις υπόλοιπες τάξεις του στρατού. Επιπλέον σχετίζονται με την πραγματική μάχη, γιατί προσφέρονταν για εξάσκηση στην ιππασία με πλήρη εξοπλισμό.

Επίσης το κυνήγι έδινε ευκαιρία για σωματική άσκηση, εκτός από διασκέδαση. Οι πηγές αναφέρουν τη συμμετοχή των αυτοκρατόρων στο κυνήγι, ενώ κατά τον πόλεμο με τους Βούλγαρους ο Θεόδωρος Β΄ το 1254, θα χρησιμοποιήσει τους επαγγελματίες κυνηγούς ως στρατιώτες για να ενισχύσει το στράτευμά του⁷⁰.

68 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Ε΄. 222.105

69 Β. Λυμπερόπουλος, «Το βυζαντινό τζυκάνιο. Παιδιά όλισθηρά παντή καί κινδυνώδης», *Διαχρονία* 1 (1997), 6-16.

70 Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ιστορία Ρωμαϊκή* Χ.3

Ο ποιητής στον *Βέλθανδρο* περιγράφει μια σκηνή κυνηγιού στους παρακάτω στίχους. Όταν κάποια στιγμή βρήκαν λαγό και έλυσαν το γεράκι, αετός ρίχτηκε αιφνιδιαστικά και το πήρε.

*Βέλθανδρος δε ο δεύτερος την των Ρωμαίων λέξιν
παράξενος και κυνηγός πανευτυχής δεξιότης.... (Βελ.756)
...ήύραν παραύτα λαγωόν κι ελύσαν το φαλκώνιν
και σύντομος εφάνηκεν ατός ουρανοδρόμος
χύνει πτερόν επάνω του και απήρε το φαλκώνι. (Βελ.770-772)*

Μόλις ο ρήγας είδε τι συνέβει, λυπήθηκε πολύ και ο Βέλθανδρος με το τόξο του κατάφερε να χτυπήσει στο φτερό τον αετό, που αναγκάστηκε να αφήσει το γεράκι.

*Ιδών ο ρήγας το συμβάν εθλίβην, ελυπήθην
και σύντομον ο Βέλθανδρος /δοξάριν του γεμίζει
Ευστόχως κατετόξευσε τον αετόν εις πτερούγαν.
Πονών εκεί ο αετός αφήκε το φαλκώνιν ... (Βελ.773-776)*

Στο κυνήγι χρησιμοποιούσαν βοηθητικά πουλιά και ζώα, όπως περιγράφουν οι παρακάτω στίχοι στον Φλώριο:

*...γεράκια και ζαγάρια, φαλκόνια και ξεπτέρια..... (Φλ.292)
...την δε χαράν την είχασιν αυτοί οι συνοδοιπόροι (Φλ.300)
Εις εύμορφα κυνήγια...
...αετούς, γεράκια πάντερπνα, λεοντάρια ημερωμένα,
Ζαγάρια και εξεπτέρια έτοιμα στο κυνήγι. (Φλ.983-984)*

Ο Ιμπέριος βγαίνει κι αυτός με το τόξο του να κυνηγήσει. Το κυνήγι δεν αποτελούσε μόνο προ-παιδεία για τον πόλεμο, ούτε ένα μέσο ψυχαγωγίας για την ελίτ του βυζαντινού μεσαίωνα ή ένα πεδίο ανταγωνισμού και τελετουργικής συνεύρεσης. Αναδύεται μια νέα αριστοκρατία, η οποία είχε ως κύρια ενασχόληση το κυνήγι και τον πόλεμο⁷¹.

---

71 Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορίαι* I.42.

Επιπλέον οι φτωχοί υπήκοοι αποκτούσαν μια πρόσθετη πηγή διατροφής. Το κυνήγι απαγορεύονταν σε ξένα κτήματα, οι πλούσιοι είχαν την υποχρέωση να προμηθεύουν με θηράματα ακόμα και τον ίδιο τον αυτοκράτορα, το δημόσιο εισέπραττε φόρους από την αγοραπωλησία προϊόντων κυνηγιού. Όλα αυτά καταδεικνύουν ότι το κυνήγι αποτελούσε μια σύνθετη οικονομική δραστηριότητα. Η επιλογή των θηραμάτων και ο τρόπος θήρευσής τους διαφοροποιείται ανάλογα με την κοινωνική θέση που κατείχε κάποιος στην βυζαντινή κοινωνία⁷².

Το κυνήγι διοργανωνόταν ανάλογα με την κοινωνική θέση των ανθρώπων⁷³. Το κυνήγι που οργάνωναν οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις και ο αυτοκράτορας, απαιτούσε τεράστια προετοιμασία και συμμετείχε ένα πλήθος ανθρώπων που είχαν συγκεκριμένο ρόλο. Όταν μάλιστα επρόκειτο να κυνηγήσει ο αυτοκράτορας ακολουθούταν αυστηρό πρωτόκολλο. Μπροστά πήγαινε ο πρωτοστράτορας, μετά ο αυτοκράτορας και ακολουθούσαν οι αξιωματούχοι. Την κυνηγετική ομάδα συμπλήρωναν πολλοί που προχωρούσαν σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους, ώστε να καλύπτεται όλη η περιοχή που θα κυνηγούσαν⁷⁴.

Όλοι είχαν γυμνασμένα άλογα, σκύλους, λεοπαρδάλεις. Ο καθένας είχε τον ρόλο του. Οπλισμένοι κυνηγοί, οδηγούσαν τους σκύλους, άλλοι έφιπποι είχα τους σκύλους στα καπούλια του αλόγου τους, άλλοι όπως ο σκοπεύς είχαν τον ρόλο του παρατηρητή, ενώ άλλοι κατεύθυναν τα γεράκια. Επειδή το θέαμα ήταν ιδιαίτερα εντυπωσιακό, πλήθος ανθρώπων το παρακολουθούσε, ακόμα και γυναίκες. Δημοφιλές θέαμα ήταν το κυνήγι γερανών, το οποίο γίνονταν σε συγκεκριμένο τόπο και δεν χρειάζονταν μεγάλες μετακινήσεις. Εξίσου αγαπητό θέαμα ήταν και το κυνήγι πέρδικας και λαγών. Ανάμεσα στα θηράματα ήταν ζαρκάδια ελάφια και αγριογούρουνα⁷⁵.

---

72 Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορίαι* I.42,

73 E. Patlagean, «De la Chasse et du Souverain», *DOP* 46 (1992) 257-263.

74 K. Μανασσής, *Έκφρασις κυνηγεσίου γεράνων*, 26.106-107- πβ. Κουκούλες, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Ε', 391.

75 K. Μανασσής, *Έκφρασις κυνηγεσίου γεράνων*, 44.393-46.411, όπου αναφέρεται ότι είναι εύκολο το κυνήγι των γερανών, τους οποίους καταδίωκαν κυνηγετικά γεράκια και δύσκολο και κουραστικό αυτό των ζαρκαδιών και των λαγών που γινόταν με τη χρήση αλόγων.

Πολλές επίσης είναι οι παραστάσεις με σκηνές κυνηγιού όπου πρωταγωνιστεί ο αυτοκράτορας και συνδέονται με την αυτοκρατορική ιδεολογία της ισχύος. Άλλωστε η πολεμική αρετή συνδέονταν με την ικανότητα στο κυνήγι. Τα μηνύματα που διαχέονται τονίζουν την αυτοκρατορική εξουσία όχι μόνο πάνω στη φύση αλλά και στους εχθρούς που πρέπει να υποταχθούν είτε αυτοί βρίσκονται έξω είτε μέσα στην αυτοκρατορία. Ο συσχετισμός του κυνηγιού με τον πόλεμο γίνεται φανερός και από το γεγονός ότι ο πιο ικανός κυνηγός γινόταν συχνά και ηγέτης σε πολεμικές επιχειρήσεις και είχε τον σεβασμό όλων. Το κυνήγι ήταν κατά κάποιο τρόπο ένα από τα στάδια μύησης στον κόσμο των ενηλίκων. Τέλος, μέσα από την προετοιμασία του αποτελούσε και μέσο κοινωνικοποίησης, αφού βοηθούσε στην ανάπτυξη φιλικών σχέσεων.

Μια σημαντική πλευρά της διαδικασίας του κυνηγιού ήταν και το συμπόσιο στο οποίο κατέληγε κάθε φορά. Όλοι συγκεντρώνονταν για να απολαύσουν τους καρπούς των προσπαθειών τους και να γιορτάσουν την επιτυχία τους⁷⁶.

Για τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις ήταν αδύνατη η οργάνωση τέτοιων πολυδάπανων κυνηγιών. Η οικονομική τους κατάσταση δεν επέτρεπε άλλωστε την αγορά αλόγων, τα οποία τα χρησιμοποιούσαν κατά κύριο λόγο στον στρατό και περιορίζονταν στο κυνήγι μικρών ζώων και πουλιών. Κυνηγούσαν για το κρέας ή το δέρμα των ζώων.

Η απαλλαγή από τον φόρο για τα θηράματα ήταν πολύ σημαντική για τους φτωχούς τοξότες ή ιξευτές σύμφωνα με τον Θεόδωρο Στουδίτη, γιατί στη δίαιτά του που αποτελούνταν από ψωμί και λαχανικά μπορούσε να προσθέσει το κρέας από το κυνήγι. Βέβαια οι απαλλαγές ευνοούσαν συνήθως την στρατιωτική αριστοκρατία, τους κληρικούς και τα μοναστήρια⁷⁷.

επαίρνει το δοξάριν του και υπά να κυνηγήση.(Ιμπ. 534)

.....μόνο προς κυνηγέσια και προς ανδραγαθίας(Ιμπ. 853)

---

76 Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Ε', 422.

77 Θ. Στουδίτης, *Επιστολαί*, 7, 25.55-56.

Στον Φλώριο η μουσική ήταν και αυτή μέρος της διασκέδασής τους

...και μουσικήν καθήμενος εκράτει κι έπαιζε την (Φλ.127).

Οι άρχοντες επίσης συνήθιζαν να βγαίνουν με τη σύζυγό τους , να περιδιαβαίνουν και να διασκεδάζουν.

....ήλθε καιρός κι ηθέλησεν ο ρήγας έβγη έξω

Και παίρνει και την ρήγαινα εις περδιάβασίν των

Και την Χρυσάντζα είπασι να πα να ξεφαντώση. (Βελ.1082-1084)

Σε ένα από τα παιχνίδια που έπαιζαν το «ταβλίν», ο Φλώριος κερδίζει τον αντίπαλό του που πληρώνει δυο χιλιάδες πεζάντια και εκνευρισμένος πετάει μακριά τα ζάρια.

... «πιάσετε φέρετε ταβλίν και θέστε το /έμπροστέ μας» (Φλ.1439)

...Παίζουν οι δύο και ενίκησεν ο Φλώριος την νίκηην

χιλιάδες δυό πεζάντια νικά τον καστελλάνον.

Και ο καστελλάνος το να ιδή ότι είναι νικημένος

Από την θλίψιν έρριψεν τα ζάρια μακρόθεν. (Φλ.1441-1444)

Οι γιορτές που διοργανώνονταν με αφορμή ένα γάμο και μάλιστα βασιλικό, ήταν από τις πιο ξεχωριστές. Εδώ περιγράφονται ο γάμος του Βέλθανδρου με τη Χυσάντζα. Ο βασιλιάς κάλεσε όλους τους άρχοντες να παρευρεθούν και να συμμετάσχουν στη γαμήλια πομπή. Οι γυναίκες των ευγενών συνόδεψαν τη νύφη και ευχήθηκαν όλοι μακροημέρευση στο ζευγάρι.

....από του θρόνου του πηδά, τους άρχοντας συνάγει

και ψίκι μέγα, θαυμαστόν εποίκασιν ετότες.

Μεγάλως τον εδέχθησαν μετά χαράς οι πάντες

ο δε πατήρ ως έβλεψε Βέλθανδρον τον υιόν του,

ησπάσατο ενήδονα, εκατεφίλησέτον,

την δε Χρυσάντζα την ωριάν ησπάσατο κακείνην

γυναίκες την εψίκηυσαν, αρχόντισες μεγάλες,

μεγάλως εσυντρο/φευσαν, εψίκηυσαν ενδόξως... (Βελ.1317-1337)

*...Εποίκαν και ξεφάντωσην, επαίζαν, εχορέψαν.
ετίμησαν, εδόξασαν, είπον: «Πολλά τα έτη
του βασιλέως τον υιόν μετά της βασιλίσσης!»(Βελ. 1325-1326)*

Ο λαός συμμετείχε και αυτός στις εορταστικές εκδηλώσεις που περιελάμβαναν μουσική, χορό και διάφορα παιχνίδια. Στο πλούσιο γαμήλιο τραπέζι οι προσκεκλημένοι ήταν εκλεκτοί, οι ευγενείς και ο επίσκοπος με τη συνοδεία του. Μπροστά στη σύγκλητο και το λαό ο Βέλθανδρος αναγορεύθηκε αυτοκράτορας.

*...Το πούπολον εχάρηκεν, όλοι, μοκροί μεγάλοι.
Ο βασιλεύς Ροδόφιλος εσκίρτησεν, ηυφράνθη,
παιγνίδια είχε περισσά μουσικά και ωραία.
Τον πίσκοπον εκάλεσε μετά τους κληρικούς του
Και στέφος περιτίθισι του γάμου και του κράτους
Επί τας δύο κεφαλάς Βελθάνδρου και Χρυσάντζας.
Νυμφίος δε αναγορευθείς ομοίως και αυτοκράτωρ,
Μετά συγκλήτου και λαού βασιλεύς κατεστάθη
Ο Βέλθανδρος και βασιλίσ η κόρη η Χρυσάντζα.
Επαιζαν τα παιγνίδια ως είχαν κατά τάξιν
Και τα φαγία έτοιμα κι εκάτσασιν κι εφάγαν.(Βελ. 1327-1337)*

Μια παρόμοια σκηνή γιορτής περιγράφεται και στον Φλώριο με αφορμή τη γέννηση του γιού του βασιλιά. Η γιορτή κράτησε περισσότερο από έξι μήνες.

*...δια δε τα γενέθλια και την χαράν εκείνην
Οι πάντες μεγιστάνοί τε μετά τον βασιλέα
Και πάντες, πλούσιοι και πτωχοί, μικροί τε και μεγάλοι
Και οι βάγιες του παλατιού μετά και τους αγώρους
Χαράν εκαταστήσασιν δια παραδιαβασμόν των
Και την χαράν εχαίροντο εξάμηνον και πλέον.(Φλ.133-138)*

Στον γάμο του Φλώριου και της Πλάτζια Φλώρα, ο βασιλιάς χαρίζει δώρα στους προσκεκλημένους του: χρυσά δουκάτα ασήμι και μαργαριτάρια. Στη χαρά του γάμου συμμετέχουν όλοι πλούσιοι και φτωχοί.

*...Γάμους ποιεῖ βασιλικούς, συνάγει μεγιστάνους,
Δουκάδας, πάντας ἄρχοντας, πένητας και πλουσίους.
ποιεῖ τους γάμους, εκπληροῖ ὡς ἔπρεπεν ἀξίως,
ὡν τούτων δε χαρίσματα χαρίζει ἀμφοτέρους
χρυσά ἀσημομάργαρα, παντίμητα δουκάτα.
Και τοῦ Φλωρίου τους ἄρχοντας ὅλους δωροφορεῖ τους
Ὅλους χαρίσματά δωκεν, ἐξακουστά, μεγάλα. (Φλ.1820-1828)*

Στον γάμο του Ιμπέριου και της Μαργαρώνας ἦταν καλεσμένοι ὅλοι οἱ ἄρχοντες με τις ἀρχόντισσές τους. Στα συμπόσια οἱ μουσικοὶ ἔπαιζαν τρομπέτες, φλάουτα, πίπιζες, κέρατα και ἄλλα ὄργανα. Ἡ οἰκοδέσποινα ἐμφανίζονταν γιὰ λίγο στο τέλος τοῦ δείπνου.

Εἰσὶς τα ἐπιτραπέζια και τα τυχερά παιχνίδια ἦταν πολὺ συνηθισμένα.

*Εἶχαν αὐθέντας θαυμαστοὺς στὸν γάμον καλεσμένους,
ρηγάδες και καβαλλαριούς με τας ἀρχόντισσάς των. (Ιμπ.478-479)*

Οἱ καμπάνες στὶς ἐκκλησιές και τὰ μοναστήρια χτυποῦν γιὰ τὸν γάμο και οἱ γιορτές κρατοῦν τρεῖς μῆνες.

*Σημαίνουσιν οἱ ἐκκλησιές, ὅλα τὰ μοναστήρια..(Ιμπ.884)
Ετέρους γάμους πολεμοῦν μετὰ τιμῆς και δόξης.
Τρεῖς/ μῆνας ἐχαιρόντησαν ἀμφοτέρα τὰ μέρη.
Εἶχασιν γοῦν και τας τρυφάς και καλεσμούς και γάμους.
Χαίρονται οἱ ἅπαντες, πολλὰ και ἐδικοὶ και ξένοι.(Ιμπ.889-892)*

Οι κονταρομαχίες ήταν προσφιλής διασκέδαση, αλλά και τρόπος για να αποδείξουν την αξία τους και τις ικανότητές τους ή για να διεκδικήσουν κάτι. Υποστηρίχθηκε ότι οι απαρχές αυτών των αγωνισμάτων ανιχνεύονται στις στρατιωτικές ασκήσεις με άλογα κατά την υστερορωμαϊκή και πρώιμη βυζαντινή περίοδο⁷⁸.

Στους παρακάτω στίχους ο ήρωας ετοιμάζεται να κονταροχτυπηθεί. Ο Φλώριος που ήταν επιδέξιος αποκρούει τον αντίπαλό του που χτυπάει την ασπίδα του και του ρίχνει το κοντάρι. Ύστερα καταφέρνει μια θανάσιμη κονταριά στον λαιμό του και εκείνος κείται ετοιμοθάνατος. Για να μην κατακριθεί ο Φλώριος δίνει μια ευκαιρία στον αντίπαλό του να αναμετρηθούν με τα ξίφη τους. Καβαλικεύουν τα άλογα και κρατώντας τις ασπίδες τους μάχονται σχεδόν σώμα με σώμα.

*Ίσασαν τα κονδάρια τους οι δύο προς την μάχην
και πιλαλούν/ τα ιππάρια των να δώσουν κονδαρέας.
Ο Φλώριος είχεν ριζικόν και ήτον επιδέξιος,
εις το σκουτάριν δέχεται ρίπτει του κονδαρέαν
και αποπατεί εις τες σκάλες του, κρούει τον σινισκάλκον.
Εδώκεν τον εις τον λαιμόν και παραυτίκα πίπτει,
θανάσιμος και δυνατή ήτον η κονδαρέα,
ημιθανής εκείτετον χαμόθεν ηπλωμένος... (Φλ.666-673)
...ως δήθεν καν τον δεύτερον πόλεμον να νικήση,
Να μην φανή ως κατάκριτος απέ την πρώτην νίκην.
Πάλιν καβαλλικεύουσιν, γυμνώνουσιν τα ξίφη,
κρατούν και χειροσκούταρα και σφιχτοπολεμούσι. (Φλ.680-683)*

---

78 T. G. Kolias, «The Horse in the Byzantine world», στον τ. S. Lazaris (επιμ.), *Le cheval dans les sociétés antiques et médiévales*, *Actes des Journées internationales d'étude (Strasbourg, 6–7 novembre 2009)*, Paris 2012, 91-92.

Ανάλογη είναι και η σκηνή της κονταρομαχίας στον Ιμπέριο. Ήχησαν οι σάλπιγγες και όλα τα όργανα του πολέμου και ξεκίνησε ο αγώνας. Ετοίμασαν τα κοντάρια τους και ξεκίνησαν τα άλογα να τρέχουν. Ο Ιμπέριος χτυπάει τον αντίπαλό του στο στήθος και τον ρίχνει από το άλογό του.

Εδώκασιν τα βούκινα και όλα τα παιγνίδια

Τρουμπέτες και άλλα/ μουσικά όργανα του πολέμου (Ιμπ.118-119)

... Έθεκαν τα κοντάρια τους και οι δύο προς την μάχην

Και πιλαλούν τα άλογα να δώσουν κονταρέας.

Αποπατεί ο Ιμπέριος κρούει τον εις το στήθος

Σύσσελλον τον απέταξεν απάνω εκ το φαρίν του/(Ιμπ.125-128)

Στην κονταρομαχία για τη διεκδίκηση της Μαργαρώνας, οι καλύτεροι καβαλάρηδες και πολεμιστές ευγενείς ετοιμάζονται να αγωνιστούν μπροστά στο πλήθος και τη Μαργαρώνα, που πετάει στον Ιμπέριο το χρυσοκεντημένο μαντήλι της για να το δέσει στην περικεφαλαία του. Πάλι ηχούν οι σάλπιγγες και τα άλογα καλπάζουν. Ο Αλαμάνος πέτυχε μια κονταριά στο στήθος του Ιμπέριου, αλλά εκείνος ούτε που σείστηκε πάνω στο άλογό του. Σε μια δεύτερη αναμέτρηση ο Ιμπέριος ρίχνει με το κοντάρι του το Αλαμάνο από το άλογό μαζί με τη σέλλα του. Βγάζει τότε το σπαθί και ετοιμάζεται να τον αποκεφαλίσει. Σε αυτή τη βίαιη γεμάτη αλαζονεία και έχθρα σύγκρουση, η ήττα ισοδυναμεί με θάνατο.

...Γίνεται ρέντα των πεζών και των καβαλλαρίων./

να είδες χαράν ανέκφραστον, μεγάλην ευφημίαν,

να είδες άρματα έκλαμπρα, καλούς καβαλλάριους (Ιμπ.338-340)

Μανδίλιν χρυσοτίμητο τον έρριψε να δέση

Απάνω εις το κασσίδιν του , να σέβη εις την ρένταν (Ιμπ.375-376)

Εδώκασιν τα βούκινα και τα παιγνίδια όλα,

τρουμπέτες και άλλα μουσικά όργανα του πολέμου,

Εστάθην ο εις εις μίαν μεριάν και ο άλλος εις την άλλην./

Και πιλαλούσιν τα φαριά να δώσουν κονταρέας.

Και ο Αλαμάνος έδωκεν τον Ιμπέριον στο στήθος.

Ποσώς ουδέν τον έσεισεν απάνω από τη σέλλαν./

Εδιάβην ο εις στην μια μεριάν και ο άλλος εις την άλλην.

Πάλιν ομπρός εστάθησαν και πόλεμον ζητούσιν.

Έθεκαν τα κοντάρια τους και οι δύο προς την μάχην,

αναγριώνουν τα φαριά, κρούσιν τα πτερνηστήρια

και πιλαλούν τα άλογα με θράσος ανδρειωμένον,

με δύναμιν και αλαζονειάν και έχθρα του πολέμου.

Αποπατεί εις τας σκάλας του, κρούει τον κονταρέαν,

Άστοχα τον επέταξεν συσσελλοαρματωμένον.

Ο Ιμπέριος τον έρριξεν τον μέγα Αλαμάνον.

Τόπον πολύν τον έρριξε μαζίτσα με την σέλλαν.

Σύρνει σπαθίν ο Ιμπέριος, πεζεύει εκ το φαρίν του.

τον Αλαμάνον ήθελεν να αποκεφαλίση. (Ιμπ.412-432)

Τέλος στη Διήγηση Αχιλλέως ο ήρωας αναμετρίεται σε αγώνες που διοργανώνει ο πατέρας του. Ο Αχιλλέας ασυγκράτητος μπαίνει στη ρέντα, φορώντας τα χρυσοπλούμιστα ρούχα του, τα κεντημένα με μαργαριτάρια καβαλικεύει το άλογο με τη χάλκινη σέλλα- τη στολισμένη με κόκκινα πετράδια- και παίρνει την ασπίδα του και το κοντάρι. Σκούφια φοράει στο κεφάλι του για μην τον γνωρίσει κανείς. Από όσους αναμετρήθηκε κανείς δεν μπόρεσε να τον νικήσει. Ορμούσε πάνω τους σαν το γεράκι όπως περιγράφει ο ποιητής και ο βασιλιάς θαύμασε τις εξαιρετικές του ικανότητες.

Ο πρωταγωνιστής είναι ένας ευγενικής καταγωγής νέος με στρατιωτική ανδρεία. Η ανδρεία παραμένει το κυρίαρχο στοιχείο αναγνώρισης και κύρους από τον άνδρα. Βέβαια, όπως πάντοτε, η τάση και η δυνατότητα πολυτελούς παρουσίας ήταν ανάλογη με την κοινωνική τάξη, την οικονομική δύναμη και το αξίωμα του πατέρα ή του συζύγου ή και της ίδιας τής γυναίκας.

Εν μία γουν των ημερών ο βασιλεύς εκείνος,

Του Αχιλλέως ο πατήρ του πορφυρογεννήτου,

Εποίησεν ιππόδρομον και δρόμους και αγώνας

Να δοκιμάσει τους καλούς άγους του φουσάτου.

Εκάθισεν ο βασιλεύς και πάντας δοκιμάζουν,

Και κονταρέας εμπαΐζουσιν αλλήλους εις την ρέντα,
 Και δοκιμάζαν τα φαρία και σκουταροκτυπούσιν.
 Ο δε υιός του ο Αχιλλεύς ετρόμαζεν η καρδιά του,
 Εσπάραζαν τα μέλη του και ου δύναται υπομένει
 Το θράσος τον ενίκησε, πηδά καβαλικεύει.
 Πρώτη ανδρεία του Αχιλλέως.
 Φαρίν εκαβαλίκηυσεν, τον ιδικόν του μαύρον,
 Το σελοχάλινον χρυσον μετά λυχνιταρίων,
 Απήρε και εις τα χέρια του σκουτάριν και κοντάριν.
 Είχεν γαρ έργα θαυμαστά, χρυσογραμμίες μεγάλες.
 Φοραίνει απανωκλίβανον δια λίθων και μαργάρων, κ
 και απέσω κατακόκκινον ολόχρυσον ιμάτιν
 σκούφιαν εις το κεφάλιν εξαιρεμένην θέτει,
 και μη τινός γιγνώσκοντος εσέμπην εις την μέσην.
 Επήγεν και ήλθεν μόνος του και εφουδουλοερωτεύτη,
 και ουκ εμπόρεσεν κανείς ινα τον εγνωρίση
 το βλέμμα είχεν εις αυτόν ο βασιλεύς παρ όλους
 και την επιτηδειότητα εθαύμαζεν του νέου.
 Όσοι δε τον εξήτησαν να τον μονομαχήσουν
 ουδέν εμπόρεσεν ποσώς κανείς τον απαντήσει
 εις έναν του πιλάλημα και εις μίαν του κονταρέαν
 ούτως τους εσυνέτριβεν ως φάλκων τα περδίκια
 από τα νύχια έως την κορυφήν ήταν αρματωμένος,
 εκείνος και το ιππάριν του και ουδέν τον εγνωρίζαν.
 Και αφότου τους εσυνέτριψεν εκείνους τους αγούρους.

λαλίαν έσυρεν μικράν ο Αχιλλεύς ο μέγας.

«Ας έλθη οπού έχει θέλημα να παίζει κονταρέας» (Αχ.124-157)

Στους στίχους (1146-1188) της Αχιλλιήδας ο ήρωας στην κονταρομαχία που διοργανώνεται μετά τον γάμο, όπως συμβαίνει και στις άλλες μυθιστορίες, έρχεται αντιμέτωπος με έναν Φράγκο πολεμιστή που είναι και εκείνος όμορφος, ευγενής με μαύρο άλογο, ο οποίος όμως γνωρίζει την ήττα από τον Αχιλλέα που έχει ιδιαίτερες πολεμικές ικανότητες. Ο ρόλος του είναι ρόλος ανταγωνιστή. Η σύγκρουσή του με το Αχιλλέα έχει συμβολικό χαρακτήρα και η νίκη του Αχιλλέα επιβεβαιώνει τη σύζευξη έρωτα και πολέμου, γιατί έρχεται να αποδείξει τις ιδιαίτερες δεξιότητες που έχει την στιγμή που κορυφώνεται η κατάκτηση του αντικειμένου του πόθου του. Βέβαια στην Αχιλλιίδα υπάρχει η ανατροπή στο τέλος, αφού ούτε ο έρωτας, ούτε η ανδρεία μπορούν να αποτρέψουν τον χωρισμό του ζευγαριού και τον θάνατο.

Κεφάλαιο 4: Συμπεράσματα

Μετά τον 12^ο αιώνα αναγεννιέται το ερωτικό μυθιστόρημα, έχοντας ως πρότυπο το αρχαίο ελληνικό. Η εξουσία του Έρωτα και της Τύχης, η εξιδανίκευση της αγνότητας, ο ειδωλολατρικός κόσμος, η αλληγορία, χρησιμοποιούνται ξανά ως στοιχεία του νέου μυθιστορήματος. Σε αυτές τις ιστορίες, οι οποίες διαδραματίζονται σε χώρο και χρόνο ασαφή, οι ήρωες υποτάσσονται στη μοίρα τους με τρόπο παθητικό, παραδίδονται στον έρωτα ο οποίος ταυτόχρονα τους λυτρώνει. Η γλώσσα των μυθιστοριών αυτών είναι η λόγια και το ύφος τους αποπνέει ρητορικότητα.

Στα τέλη 13^{ου} –αρχές 14^{ου} αιώνα παρατηρείται αναγέννηση του είδους του μυθιστορήματος. Οι νέες μυθιστορίες επηρεάζονται από τις Κομνήνειες, αλλά γράφονται και πρωτότυπα χαρακτηριστικά έργα.

Οι συγγραφείς τους πέτυχαν να δημιουργήσουν με πολύ πειστικό τρόπο μυθιστορήματα ελληνικής υποσύνης. Στον μεικτό πολιτισμό που είχε επικρατήσει, επρόκειτο να κυριαρχήσει το ελληνικό στοιχείο, πριν αλλάξουν οι συνθήκες που επέβαλλε η τουρκική κατάκτηση.

Η παρούσα μελέτη εξετάζει πτυχές του καθημερινού βίου στο Βυζάντιο, με βάση τα στοιχεία που αντλήθηκαν από τα εξεταζόμενα έργα. Αναζητήθηκαν πληροφορίες που σχετίζονται με τη διατροφή, τις μετακινήσεις, την ενδυμασία και την ψυχαγωγία των βυζαντινών.

Ειδικότερα το έργο *Καλλίμαχος και Χρυσορρόη* δεν παρέχει πληροφορίες για τους τόπους που διαδραματίζονται τα γεγονότα, αλλά με κάποια υπερβολή περιγράφονται αρχικά, τοπία δύσβατα, δασώδη, με γκρεμούς, απροσπέλαστα και χωρίς ανθρώπινη παρουσία. Στη συνέχεια μας μεταφέρει σε περιοχές με καλλιέργειες, ποτάμια και κτίσματα. Το μέσο μετακίνησης είναι το άλογο. Στο *Βέλθανδρο* αντίθετα, ο τόπος είναι σαφώς προσδιορισμένος και ταυτίζεται με τις βασικές οδικές αρτηρίες που ένωναν την Ανατολή με τη Δύση. Επιπλέον, δρόμοι εξυπηρετούσαν την ενδοχώρα της Ασίας. Επιβεβαιώνεται και η ύπαρξη σημαντικών και πολυσύχναστων λιμανιών. Τα μακρινά ταξίδια ήταν αρκετά επικίνδυνα εξαιτίας των ληστών. Το άλογο και εδώ είναι το κυρίαρχο μέσο μετακίνησης. Πολλοί όμως ήταν και αυτοί που ταξίδευαν πεζοί. Στον *Φλώριο* προορισμός του ήρωα είναι ένας αφιλόξενος τόπος της Ανατολής εχθρικός προς το γένος των χριστιανών. Πληροφορίες δίνονται και για τις αρπαγές

γυναικών από Σαρακηνούς. Επίσης διαπιστώνουμε ότι κατά μήκος των δρόμων υπήρχαν πανδοχεία για την εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών και των ζώων τους. Στον Ιμπερίο περιγράφονται διαδρομές σε πιο ήπια τοπία. Ο ήρωας ταξιδεύει είτε πεζός είτε με άλογο. Σε κάθε περίπτωση το άλογο φαίνεται να είναι το μέσο των εύπορων και των ευγενών. Η αξία του αλόγου διαπιστώνεται στα κείμενα και από την προσοχή και τη φροντίδα που δείχνανε για την εμφάνιση και την προστασία του. Ο Ιμπερίος στολίζει το άλογό του με κουβέρτα χρυσοκέντητη. Η αναφορά σε μικρά πλεούμενα, επιβεβαιώνει την ύπαρξη θαλάσσιας συγκοινωνίας παρόλο που η πειρατεία μάστιζε τις θάλασσες.

Σε ότι αφορά την ενδυμασία διαπιστώθηκε ότι καθοριζόταν από την κοινωνική και οικονομική κατάσταση. Ο ρουχισμός ήταν επίσης ανάλογος με την περίσταση. Ο Βέλθανδρος ως ευγενής φοράει πολυτελή ρούχα, το ίδιο και ο Φλώριος. Τα ρούχα των ευγενών ήταν καλοραμμένα και κεντημένα με χρυσό και μετάξι. Το ίδιο εντυπωσιακός περιγράφεται και ο στρατιωτικός εξοπλισμός. Θώρακας, περικεφαλαία, κοντάρι και σπαθί από χαλκό και σίδηρο, περίτεχνα φτιαγμένα και διακοσμημένα με πολύτιμους λίθους, προστατευτικά για τους βραχίονες και τα πόδια, μαρτυρούν τον πλούτο των ευγενών, την επίδραση της Δύσης, αλλά και την αναγκαιότητα να είναι ετοιμοπόλεμοι σε μια κοινωνία στρατιωτική.

Εξίσου πολυτελή περιγράφονται τα ρούχα των γυναικών. Από την μαργαριτοκεντημένη φορεσιά της Πλάτζιαφλώρα μέχρι την φραγκική φορεσιά της κόρης στην Αχιλλήίδα, είναι εμφανής η αγάπη για τα ακριβά υφάσματα και τον πλούσιο στολισμό τους. Συνηθίζονταν επίσης τα λινά, αραχνοῦφанта φορέματα. Το ίδιο αγαπητά είναι και κοσμήματα που περιγράφονται, είτε πρόκειται για στεφάνια πλεγμένα με μαργαριτάρια, όπως στην Αχιλλήίδα, είτε για βραχιόλια και περιδέρια, είτε για δαχτυλίδια δεμένα περίτεχνα με πολύτιμους λίθους. Τα τελευταία παρουσιάζονται ως σύμβολα της αιώνιας αγάπης των νέων. Κοσμήματα φορούσαν και οι άνδρες. Όλα πάντως είναι ενδεικτικά του πλούτου και της κοινωνικής θέσης των ηρώων. Τέλος διαπιστώνουμε ότι άνδρες και γυναίκες φρόντιζαν την κόμμωσή τους και έβαφαν το πρόσωπό τους. Ο Ιμπερίος φρόντιζε ιδιαίτερα την εξωτερική του εμφάνιση.

Ένα ακόμη θέμα για το οποίο αντλούμε πληροφορίες είναι η διατροφή και ότι σχετίζεται με αυτή. Στον Καλλίμαχο περιγράφεται ένα βασιλικό τραπέζι με κάθε είδους φαγητά σερβιρισμένα σε πινάκια (μίσσους), με σκεύη χρυσά και στολισμένα με πετράδια, όπως και η κλίνη. Στον Βέλθανδρο αναφέρεται ο τρίκλινος, μια αίθουσα αποκλειστικά για το φαγητό αλλά και το τρίτο του τρικλίνου που είναι ή θέση του οικοδεσπότη. Στον Φλώριο γίνεται αναφορά στους ανθρώπους που ήταν υπεύθυνοι για την προετοιμασία και το σερβίρισμα των φαγητών. Επιβεβαιώνεται τέλος η χρήση μαχαιροπήρουνων. Από τα γεύματα το σημαντικότερο ήταν το άριστον στο οποίο συμμετείχαν μόνο ευγενείς, αξιωματούχοι καθώς και εκπρόσωποι της εκκλησίας. Γίνεται επίσης αναφορά στους κήπους που τροφοδοτούσαν τα γεύματα καθώς και στη μεγάλη ποικιλία κρασιών που μαρτυρά την εκτεταμένη αμπελοκαλλιέργεια. Πουλερικά και προϊόντα κυνηγιού ήταν επίσης μέρος της διατροφής τους.

Εξίσου σημαντικός είναι και ο τομέας της ψυχαγωγίας. Τα επίσημα γεύματα συνδέονται με σημαντικές εκδηλώσεις, όπως γάμους και βαπτίσεις. Οι γάμοι του Βέλθανδρου και της Χρυσάντζας γιορτάστηκαν με ιδιαίτερη λαμπρότητα και πλούσιο γεύμα. Στις εορταστικές εκδηλώσεις συμμετείχε και ο απλός λαός. Η μουσική και ο χορός ήταν μέρος της διασκέδασής τους. Γίνεται επίσης αναφορά και σε επιτραπέζια παιχνίδια. Το κυνήγι δεν ήταν μια δραστηριότητα που κάλυπτε μόνο τις διατροφικές τους ανάγκες, αλλά και μέσο εξάσκησης και ψυχαγωγίας. Στον Βέλθανδρο περιγράφεται το κυνήγι λαγού. Ειδικά οι ευγενείς φαίνεται ότι διέθεταν χρόνο και χρήματα για την εκπαίδευση βοηθητικών πουλιών, όπως τα γεράκια. Το κυνήγι των ευγενών ήταν θεαματικό και πρόσφερε ψυχαγωγία στον απλό λαό. Τέλος σε όλα τα κείμενα υπάρχουν εκτενείς περιγραφές κονταρομαχιών. Μέσα από μια διαδικασία τελετουργική οι αντίπαλοι προσπαθούν να αναδείξουν τις ικανότητές και τις πολεμικές τους αρετές. Το θέαμα ήταν πολύ εντυπωσιακό και προσφιλές.

Κλείνοντας μπορούμε να πούμε ότι στο Βυζάντιο συγκεντρώνονταν οι παραδόσεις της Ανατολής και από εκεί περνούσαν στη φραγκική Δύση και στον σλαβικό βορρά. Από την άλλη πλευρά το Βυζάντιο δεν είχε κανένα ενδοιασμό να δέχεται και να επεξεργάζεται από τη Δύση οτιδήποτε ευχάριστο και ψυχαγωγικό. Οι επιδράσεις που άσκησαν τα αφηγηματικά κείμενα βυζαντινής προέλευσης στην πρώιμη φάση της σύγχρονης λογοτεχνίας είναι ιδιαίτερα σημαντική. Η βυζαντινή δημώδης λογοτεχνία, βρίσκεται στο κέντρο της πολιτισμικής κοινωνίας και δημιουργίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εκδόσεις Κειμένων

Αχιλλήϊδα: C. Cupane, *Romanzi Cavallereschi Bizantini. Callimaco e Crisorroe – Beltandro e Crisanza – Storia di Achille – Florio e Platziaflore – Storia di Apollonio di Tiro – Favola Consolatoria sulla Cattiva e la Buona Sorte*, Topívo 1995.

Βέλθανδρος: C. Cupane, *Romanzi Cavallereschi Bizantini. Callimaco e Crisorroe – Beltandro e Crisanza – Storia di Achille – Florio e Platziaflore – Storia di Apollonio di Tiro – Favola Consolatoria sulla Cattiva e la Buona Sorte*, Topívo 1995.

Ι. Γεωμέτρης, *Προγυμνάσματα* = A. R. Littlewood, *The Progymnasmata of Ioannes Geometres*, Άμστερνταμ 1972.

Ν. Γρηγοράς, *Ιστορία Ρωμαϊκή* = L. Schopen, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia* [CSHB], τ. 1-3, Βόννη 1829-1855.

Καλλίμαχος και Χρυσορρόη : C. Cupane, *Romanzi Cavallereschi Bizantini. Callimaco e Crisorroe – Beltandro e Crisanza – Storia di Achille – Florio e Platziaflore – Storia di Apollonio di Tiro – Favola Consolatoria sulla Cattiva e la Buona Sorte*, Topívo 1995.

Ιμπερίος : Ε. Κριαράς, *Βυζαντινά Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, Αθήνα 1959.

Φλώριος : C. Cupane, *Romanzi Cavallereschi Bizantini. Callimaco e Crisorroe – Beltandro e Crisanza – Storia di Achille – Florio e Platziaflore – Storia di Apollonio di Tiro – Favola Consolatoria sulla Cattiva e la Buona Sorte*, Topívo 1995.

Γενική Βιβλιογραφία

Π. Αγαπητός, *Αφήγησις Λιβίστρου και Ροδάμνης: κριτική έκδοση της διασκευής α*, Αθήνα 2006.

Π. Α. Αγαπητός, «Η Χρονολογική ακολουθία των μυθιστορημάτων *Καλλίμαχος*, *Βέλθανδρος* και *Λίβιστρος*», στον τ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi* (Βενετία, 7-10 Νοεμβρίου 1991), Α'-Β', Βενετία 1993, 97-134.

A. Babuin, *Τα επιθετικά όπλα των Βυζαντινών κατά την ύστερη περίοδο (1204-1453)*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα 2009.

Beaton, *Μυθιστορία*

R. Beaton, *Η Ερωτική Μυθιστορία του Ελληνικού Μεσαίωνα*. Μτφρ. Ν. Τσιρώνη, Αθήνα, 1996.

Beck, *Ιστορία*

H. G. Beck, *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόδους Λογοτεχνίας*. Μτφρ. Ν. Eideneier, Αθήνα 2009.

C. Cupane, *Romanzi Cavallereschi Bizantini. Callimaco e Crisorroe – Beltandro e Crisanza – Storia di Achille – Florio e Platziaflöre – Storia di Apollonio di Tiro – Favola Consolatoria sulla Cattiva e la Buona Sorte*, Τορίνο 1995.

C. Cupane, «In the Realm of Eros: The Late Byzantine Vernacular Romance – Original Texts», στον τ. C. Cupane – B. Krönung (επιμ.), *Fictional Storytelling in the Medieval Eastern Mediterranean and Beyond*, Λέιντεν – Βοστώνη, 2016, 95-126.

A. Dalby, *Βυζαντίου Γεύσεις, Η κουζίνα της αυτοκρατορίας*. Μεταφρ. Δ. Λαμπαδά Αθήνα 2015.

A. Δρανδάκη, «Κοσμήματα και καλλωπισμός», στον τ. Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσσογλου (επιμ.), *Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη*, Αθήνα 2012, 151-159.

Σ. Ευστρατιάδης, «Περί κομμώσεως των Βυζαντινών», *ΕΕΒΣ* 8 (1931) 42-46.

Μ. Εμμανουήλ, «Γυναικείες κομμώσεις και κεφαλόδεσμοι στο Βυζάντιο», *Αρχαιολογία* 83 (2002) 14-20.

Μ. Εμμανουήλ «Η γυναικεία κόμμωση στα χρόνια του Βυζαντίου», στον τ. Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσσογλου (επιμ.), *Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη. Ειδικό θέμα του 26^{ου} Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 12-14 Μαΐου 2006*, Αθήνα 2012, 161-170.

Μ. Emmanuel, «Some Notes on the External Appearance of Ordinary Women in Byzantium. Hairstyles, Headdresses: Texts and Iconography», *Byzantinoslavica* 56 (1995) 769-778.

Η. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, Α'-Γ'. Μτφρ Λ. Γ. Μπενάκης κ. α., Αθήνα 1991-1994.

Ν. Σ. Κανελλόπουλος, «Περί της στρατιωτικής εκγύμνασης και εκπαίδευσης στο Βυζάντιο κατά την ύστερη περίοδο (1204-1453)», *Byzantina Symmeikta* 22 (2013) 157-171.

Τ. Γ. Κόλιας, «Η πολεμική τεχνολογία των Βυζαντινών», *Δωδώνη* 18 (1989) 17-41.

Τ. Kolias, *Byzantinische Waffen: ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*, Βιέννη 1988.

Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*

Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Α' -ΣΤ', Αθήνα 1951-1955.

Φ. Κουκουλές «Γεύματα, δείπνα και συμπόσια των Βυζαντινών», *ΕΕΒΣ* 1 (1933) 97-160.

Κριαράς, *Ιπποτικά Μυθιστορήματα*

Ε. Κριαράς, *Βυζαντινά Ιπποτικά Μυθιστορήματα*, Αθήνα 1959.

Ε. Κριαράς, «Παρατηρήσεις επί του κειμένου της Αχιλλήϊδος» *Αθηνά* 50 (1940) 175-196.

P. Kalamara, «Le vêtement byzantin ou syrien en Chypre d'après les pierres tombales», *Chypre* 2 (2004) 107-137.

J. Koder, «Η καθημερινή διατροφή στο Βυζάντιο με βάση τις πηγές», στον τ. *Πρακτικά Ημερίδας Περί της διατροφής στο Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 2005, 17-27.

T. G. Kolias, «The Horse in the Byzantine world», στον τ. S. Lazaris (επιμ.), *Le cheval dans les sociétés antiques et médiévales», Actes des Journées internationales d'étude (Strasbourg, 6–7 novembre 2009)*, Paris 2012, 87-97.

Τ. Λεντάρη, «Διήγησις του Αχιλλέως ή Αχιλλήϊδα», στο *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Αθήνα 2007, 527-528.

Β. Λυμπερόπουλος, «Το βυζαντινό τζυκάνιο. Παιδιά ολισθηρά παντή και κινδυνώδης», *Διαχρονία* 1 (1997) 6-16.

T. Lendari, *Αφήγησις Λιβίστρου και Ροδάμνης (Livistros and Rodamne). The Vatican Version. Critical Edition with Introduction, Commentary and Index – Glossary. Editio Princeps*, Αθήνα 2007.

Χ. Α. Μαλτέζου, «Βενετική Μόδα στην Κρήτη (Τα φορέματα μιας Καλλεργοπούλας)», στον τ. Α. Ν. Στράτου (επιμ.), *Βυζάντιον. Αφιέρωμα στον Ανδρέα Ν. Στράτο*, τ. Α, Αθήνα 1986, 139-147.

M. Manoussacas, «Les romans byzantins de chevalerie et l'état des études les concernant», *Revue des Etudes Byzantines* 10 (1952) 70-83.

Χ. Μπακιρτζής, *Βυζαντινά τσουκαλολάγηνα. Συμβολή στη μελέτη ονομασιών, σχημάτων και χρήσεων πυρίμαχων μαγειρικών σκευών, μεταφορικών και αποθηκευτικών δοχείων*, Αθήνα 1989.

Κ. Μητσάκης *Προβλήματα σχετικά με το κείμενο, τις πηγές και τη χρονολόγηση της Αχιλλήϊδας*, (διδασκτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1963.

Θ. Μπαζαίου – Barabas, «Θαλάσσιοι Δρόμοι: Δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσιας επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα, στον τ. Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), *Η επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1993, 435-444.

Δ. Ναλπάντης, «Ο καλλωπισμός στο Βυζάντιο», *Αρχαιολογία* 31 (1989) 17-22.

N. Oikonomides, «The Contents of the Byzantine House from the Eleventh to the Fifteenth Century». *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990) 205-214.

Δ. Παπανικόλα – Μπακιρτζή, *Βυζαντινά επιτραπέζια σκεύη, στο Βυζαντινών Διατροφή και Μαγειρείαι, Πρακτικά ημερίδας «Περί της διατροφής στο Βυζάντιο»*, Αθήνα 2005.

Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1985.

J. Schmitt, *The Chronicle of Morea: a History in Political Verse, relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the Thirteenth Century*, Λονδίνο 1904.

M. Scott, *Medieval Dress and Fashion*, Λονδίνο 2007.

O. Smith, «Versions and manuscripts of the Achilleid», σον τ. H. Eideneier (επιμ.), *Neograeca medii aevi: Text und Ausgabe. Tagungsakten zum internationalen wissenschaftlichen Symposion von 1986 zur Herausgabe von Texten der Byzantinischen Volksliteratur*. Κολωνία 1987, 315-325.

G. Walter, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1990.

Μ. Χατζηγιακουμής, *Τα μεσαιωνικά δημώδη κείμενα. Συμβολή στη μελέτη και στην έκδοσή τους*, Αθήνα 1977.